د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

ليکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

کابل ۱۳۲۵

Download from: aghalibrary.com

بسم اللّه الرحمن الرحيم

پيل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبياتو تاريخ لومړۍ پلا زه ليکم. پوهان پوهيږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو مورِ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پريښي دي، نو ځکه به دغه زما ليکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډيري ماتي ګوډې ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړۍ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووينې!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ويشم او د هری دورې لپاره يو ټوک ليکم نو به دغه د پښتو د ادب تاريخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړۍ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبې موقعيت په پخوانو آريانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آريائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبې په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښې ليکل کيږي!

۲. دوهمه دوره يا دوهم ټوک

د پښتو ژبې دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کيږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسيږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي ليکو، د پښتو ژبې لومړني شاعران او نثر ليکونکي چه په دې زرکاله کي تير شويدي يو يو د دوي د ليکونو اوکتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبې د زرو کالو تاريخ څرګندوي، مشاهير، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبې اوښتني او تطورات ټول را ښيي.

Download from: aghalibrary.com

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زمونږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښې موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبي دور ورستنيو ٦٠ کالو پر مخ تګ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو څرګندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوی حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو څرګنده وي. د څلورم ټوک لومړۍ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي ګڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعی به خورا ابتدائی وي مګر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بن به د پلټنې او تحقيق په ګلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ د ګلو به سمسور وي مور به نه يو

د بلبلو به پرې شور وي مور به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

Download from: aghalibrary.com

ننوتوئي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاريخ: (موضوع ـ اصول ـ غايه)

ادب څه شيی دي؟

د کتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ وليکو، نو تر هر څه دمخه بايد يواري ادب وپيژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښيګړي اوکياست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وايي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعريف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعريف کيږي: ادب هغه پوهنه يا ښه رياضت دي چه سړی د هغه په وسيله يو فضيلت او يو ښيګړه له ښيګړو څخه مومي[3] يا له تيرو تلو او خطاو څخه ژغورل کيږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښيګړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بيان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فيروز آبادی.

[3] معيار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعريفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

Download from: aghalibrary.com

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: يو ته طبيعي او نفسي ادب وايو، چه لوړ ئي تعريف راغي، او د انسان اخلاقي ښيګړي لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وايو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کيږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعريف داسي کوؤ، چه دغه يو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بليغي او ښې وينا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کيږي او (ادبيات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنيا کي ادب يعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځينو پوهانو تعريفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسير دي" (مياتهيو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شيوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وايي" (مياکن).

د آيرليند مشهور شاعر اټيس ليکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د يو لطيف فن په رنګ بايد استعمال شي، نو هغه لطيف فن چه د ژبي په ذريعه ښکاره کيږي لتريچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظيفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وينا او خواږه بيان سره وي، چه پر نورو باندي اغيزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډيره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بيان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبياتو کي شميرل کيږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بيان او اظهار ذريعه

[1] د ابن هذيل عين الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقيد ص ٦٠.

[5] د بروک انګليش ليټريچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټريچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت ومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او څنګوالي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (٥١٣-٥٧٧هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-٥٣٨هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ١٢ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ١٤ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مګر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ٨ج١- علم الادب ص ٧ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ١١٧.

[3] کشف الظنون ص ٧٥ج١.

[4] معجم الادباء ص ١٧ج١.

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سيد شريف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبيه په دې ډول ويشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعيت له خوا د الفاظو يو له بله نسبت بيان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکيب او سره نښلولو څيړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکيب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (٥) که بېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بيان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کيفيت او څنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکړي (علم بيان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بيان وکړي، چه ځانله بيل وزن لري، نو دا هم لاندې ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بيتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافيه) بولو.

په دې ډول علامه سيد شريف اصولي ادبي علوم اته کښې، او (علم بديع) هم د معانی او بيان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د ليک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څيړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وينا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاريخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وينا او بديهه ويل ورښيي چه د کلام معاني او تراکيب دواړه ښه او سم وي.[۱]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانين هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[۲] او علاوه پر دغه د تاريخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شويدي![۳]

[۱] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[۲] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[۳] د همائي تاريخ ادبيات ص ۲۸ ج ۱.

او علم دواوين (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (يعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] يو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کيږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قياسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علوموکي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځايه مو د پخوانيو ځينو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ وليکل، مگر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنگ رنگيدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي واروو، لمړۍ پلا بايد دا ووايو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډير ارت شوي او خورا ښه او مفيد شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي ليکو کي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترگه وويتو.

په غربی دنيا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څيړنی کړيدي، د يونان معروف فيلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعريات" کي هسي ليکي: چه ټول لطيف فنون د فطرت پيښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پيښې کوي، دغه پيښې دا نسان د لوړتيا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطيفو فنونو په ذريعه نقل کوي، چه ادبيات هم له دغو څخه يو فن دي.

نيومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بيانوي، بلکه داخلي رښتيا والي ښئي، شيان نه ښيئي بلکه خيالات تصورکوي."

گوسائين فرانسوی نقاد وائي: چه زمور دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبيعي جمال او ښه مناظر وينې، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبيات ځني پيدا کيږي که مور دغه ښه او ښکلي شيان وگورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي يو څه افکار او خيالات راگرزي د دغو افکارو او تخيلاتو ليکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پيدا کوي!

---

[1] نفايس الفنون.

[2] د همائي تاريخ ادبيات.

نيومن وائي: مونږ تل په خبرو سره خپل افکار څرګندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيږي.[1]

د برطانيا دائرة المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طبايعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرګندوي.[2]

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لتريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرګندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره ښلوي.[3] په نوي دنيا کي د ادب څانګي او ښاخلې دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئې بولو، اوکه د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وګورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرګندونه ئې مقصد وي چه دا لاندينۍ څلور څانګي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف- ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

[1] روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

[2] د بريتانيا انسکلوپيډيا ص ۲۰٦ ج ۱٤.

[3] د امريکا انسکلوپيډيا ص ٤۷۲ ج۱۷.

ب- کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج- رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د- رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرګو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښوونې ليکني لکه:

الف- د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب- تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج- د خاصو خاصو فونونو پلټنې د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسې، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئې مقصد وي او دا لاندي څلور څانګې لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ څانګې لري:

الف- څرګند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئې په ښکاره ليکي

ب- پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج- د بدو اشوا کولو تنقيد

د- د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهې د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

الف- د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکنې)

ب- د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکنې)[1]

په دې ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانګو کې ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او ږښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند رای هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندې څانګې لري

الف- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب- هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبې او بيان د ډول په لحاظ لاندې څانګې لري:

الف- منطقي او استدلالي ليکنې

ب- جمالياتي او د ښکلا ليکنې

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرنې او غږوني په لحاظ لاندې څانګې لري

الف- آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب- وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کې وويل، نو د لاندې نتيجه او لنډيز ځنې را اخلو:

ټولې هغه پوهنې چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولای او د انسانانو د استفادې لاري ټرلې کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

او ټول علوم او انساني مزايا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، اوکه ادبيات نه واى نو به انسان هم اعجم حيوان واى.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه ګڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لويښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغير مومي، اوړي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښيئ، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي ومونډل، کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانشت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښې ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرګنده وي. د يوه

ملت د فکرى ارتقأ و علمي لوړتياؤ احوال او اوضاع مفصل ليکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پيښي، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئيي.

نو داسي هم ويلاي سو چه د ادبياتو تاريخ په حقيقت کي د ملت د عقليت او د ژوندانه د ډيرو مهمو څانګو تاريخ دي. د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا، دودي او پرمختګ ټول احوال بيانوي که د يوه ملت تاريخ د ادب له ښيګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاريخ به خامخا په وينو لړلي وي، او بېله جګړو او شخړو به د بل څه بيان نه کوي، نو د عمومي تاريخ يوه مهمه څانګه دغه د ادب تاريخ دي چه سياسي او اجتماعي تاريخ هم له ادبي تاريخه څخه مرسته کوي او د يوه ملت تاريخ چه له ادبى څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاريخ تل د ملتو د لوړتيا او ځوړتيا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاريخ مهم کار او غوره وظيفه هم دغه ده، چه د يوه ملت عقلانى لوړتياوي، او علمي او ادبي پيشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبياتو د تاريخ کار دي.

اصول

د ادب د تاريخ د ليکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم ليکي، خو دلته به ئې ځيني اساسي ډولونه چه د تاريخ ادبيات غناصر بلل کيږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پيدايښت له ابتدا څخه بيا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغيرات چه ور پيښ شوي دي بيانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پيدايښت. د تعبير اسالیب دکلماتو د جوړيدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښيګړي پلټل، د ژبي ريښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فيلالوژي) يا د "لغاتو فلسفه" وايي.

۲- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لويدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوى کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پيدا شويدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخاير شته، هغه ټول را ښيئ مؤلفين او ليکوال ټول بيانوي، او په دې ډول د يوه ملت عقلاني او علمي لوړتيا بيانوي.

٤- د ادب تاريخ د ملت کيسې او نکلونه او روايات ټول تحليل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقايد، او آراء را باسي، د تعبير اسليب چه د عوامو په کيسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

۵- د ادب تاريخ ټول افواهي اشعار (نا ليکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د يوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاريخ ټول مدون او ليکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډير) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلياتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاريخ هغه اوښتني او لوړتياوي چه د علم او ادب لامله يوه ملت ته ور پيښيږي ښيي او د ادب اهميت او غوره والي د بشر په تاريخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاريخ راښيي، چه د يوې ژبي وينا او کلام (نظم، نثر) څنګه پيدا شو؟ څنګه ئې لوړتيا و موندله، کومي دورې ئې تيري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامين پکي سته؟ خاصيتونه او مزايا ئي څه دي؟ دا ژبه کومي ښيګړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غايه

ځکه چه د ادبياتو تاريخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتيا تاريخ دي نو که سړي د يوې ټولني د ادب تاريخ ولولي ټول د تاريخ مهم حوادث او وقايع ئې ورته څرګندږي؛ اجتماعي او سياسي رشد ئي ور معلوميږي تاريخي مفاخر ئې ورته ښکاره کيږي.

مور چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ لولو خپل مفاخر راته څرګندوي د څښلو ملي ښيګړو سره مو اړيکي ټينګوي او په آينده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د يوه نافع او پر ملي اساس ټينګ ادب د روزني لاري را ښئي.

په يوه ملت کي چه ادب لور نه وي د هغو تهذيبي او مدني سويه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتيا نسي ليدلاي، نو مور چه د خپلي ژبي د ادب تاريخ ولولو؛ لور او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آينده کي به وکړاي سو چه يو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غايه زمور په ملي ژوندانه کي ډيره مهمه او لوړه او ګټوره ده او د ملي عمران ستړه هم پر دغه غايه باندي ټينګه ولاړه ده.

لومړي برخه

آريا او آرين

د ژبو ويشنه - هندو اروپائي ژبي- آريائي اقوام -

باختري آرين - آرايائي ژبه او پښتو - د آريا کلمه -

آريانا ويجه - آريا ورشه - نتيجه

د ژبو ويشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسيله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبيرکوي، يا هغه اصطلاحي ويناوي دي، چه د يوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان يا لغت بولي، او له يوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانگوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډير دي، نو ځکه پر نړۍ ډيري او ډول ډول ژبي پيدا شويدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او کښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بيا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بيا ئې هم مرکبات ډير دي، ځکه ژبي هم پر دنيا ډيري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ويشلي دي، يوه مشهوره ويشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډيلنګ ته ئې نسبت کيږي، دی وايي، چه ژبي د سموالي او تهذيت په درجه دوه ډوله دي:

۱-ګښته ژبي

چه لغات ئې د بيان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او يوه يوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کيږي، له يوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړيږي د جنوبي افريقا د زنګيانو او د امريکا د هنديانو او د شمالي او شرقي ايشيا او د چين ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډيري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبير چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډيري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ويشلي کيږي.

[1] زبدة الصحايف في اصول المعارف، ص ۹۷.

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبې

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابليت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، يعني ځينې نخښې لري، چه دکلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسې ځينې نورې نخښې هم په دغو ژبو کې شته، چه ترکلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلې معناوي هم لري، اوښتونکي ژبې دوې مشهوري څانګې لري:

لومړۍ څانګه: آريائي ژبې دي، چه زمور د وطن آريائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زمور له خاورو څخه آريائيان تللي دي، د دوي ژبو ته آريائي وايو، او اروپايان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وايي، دا ژبې شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آريائي ژبې دي لکه لاتيني Latin، يوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونيک Teutonic. جنوبي ئې د ايشيا آريائي ژبې دي، لکه سنسکريټ، ژند، پښتو، پارسو.

دوهمه څانګه: سامي Semantic ژبې دي، چه پخوانيو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنيقه ويلې. سامي ژبې دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سرياني اوکلداني ئې څانګې دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائيليانو آرامي اوکلداني سره ګډه کړه.

عربي: په سامي ژبوکي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وايي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کيږي، حبشي ژبه هم د عربي څانګه ده.

ب: نا اوښتونکي (غير متصرفه) ژبې:

دا ژبي کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کورټ تغير نه راځي، او د ځينو ادواتو په ښلولو سره اشتقاق ځيني کيږي، چه دغه اداوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتيږي. تورانۍ ژبي چه يوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې ځانګي دي، ټول نا اوښتونکي ژبي ګڼلي کيږي.[1]

هندو اروپائي ژبي

يا آريائي ژبي

د ژبو د ويشني يو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ويشنه په ډول ډول کړيده بيله هغي لوړي ويشني يوه بله دا ده، چه د پنځو لويو وچو ژبي جلا جلا ويشي[2] اما ښه او معتبر تقسيم دا دي، چه ژبي د ريښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وويشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ويشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي يوه مشهوره ډله هندو اروپائي يا آريائي ژبي دي، چه د دنيا يو مشهور پښت يعني آريائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغيږي ځکه چه زمور ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کيږي نو لږ څه ډير د آريائي ژبو څيړنه دلته ښائي: آريائي ژبي د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصياتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغير کي سره ورته ده، او له يوې کورنۍ څخه ګڼل کيږي، د دې توپير لپاره د ژبو پوهانو ټولي آريائي ژبي دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[1] الفلسفه للغويه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحايف ص ۹۸.

[2] د پروفيسور بالبي د ايتهوګرافئ اطلس.

د ويشني لار

دا ويشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط يوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معيار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه ګڼي،په لاتيني سل ته سنتم وائي، او به سنسکريت کي (سيتم) بولي، نو ټوله هغه آرايائي ژبي چه د دې کلمې په سرکي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتيني د سل د کلمې په سرکي (س) يا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کيږي، عموماً آريائي غربي ژبي د سيتم له ډلي او شرقي آريائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

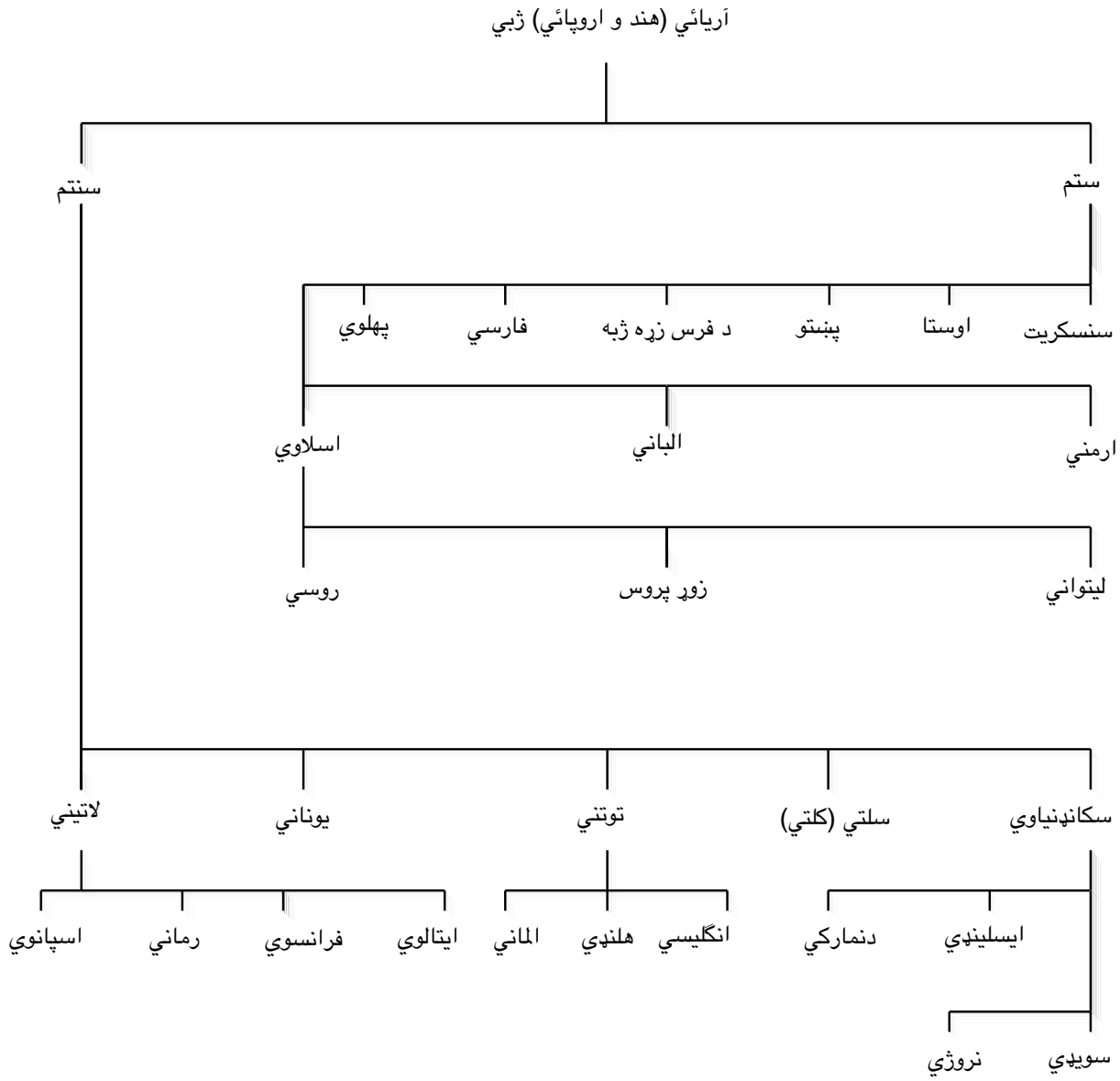
د مثال په ډول: په سنسکريت کي سل ته (سيتم) وائي په پارسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سيتم له ډلي څخه ګڼو. بالعکس سل ته په لاتيني سنتم يا کنتم وايي، په انګليسي او فرانسوي او ايتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وګورئ:

د سيتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکريت	ستم	لاټيني	سنيتم
پارسو	سد(صد)	يوناني	هيکاتون
هندي	سو	انګليسي	هنډريډ
روسي	ستو	الماني	هنډريډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آريائي يا هندو اروپائي ژبي د لاندنيۍ نقشې په ډول ويشل کيږي.

[1] د ګورډن چايلډ آرينز، د دوکتور شفق تاريخ ادبيات ايران، ص٤.

آريائي (هند و اروپائي) ژبي
ستم
سنتم
سنسکريت
اوستا
پښتو
د فرس زړه ژبه
فارسي
پهلوي
ارمني
البانې
اسلاوي
ليتواني
زوړ پروس
روسي
سکانډنياوي
سلتي (کلتي)
توتني
يوناني
لاتيني
سويډي
نروژي
ايسلينډي
دنمارکي
انګليسي
هلنډي
الماني
ايتالوي
فرانسوي
رماني
اسپانوي

په ديې انځورکي تاسي ته د نړۍ مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له څانګي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډيره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لونې دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلې ډلې کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته ګوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. که په دغو اساسو کي ژبي سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبي په يوه ډله کي شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وګوري دغه ژبي چه مور په دمخني انځورکي آريائي ژبي وګڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کي داخلې کړې ټولې په اساسو او قواعدو او لغاتو کي ډيري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وګوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبي له يوې کورنۍ څخه دي.

پښتو	پارسو	سنسکريت	اوستا	لاتين	انګليسي	جرمني	فرانسوي
پلار	پدر	پاتري	پيتر	پتر	فادر	واتر	پير
مور	مادر	ماتري	ماتر	ماته را	مدر	موتر	مير
خور	خواهر	سواچر	هوګهر (سوسر)	سور در	سسټر	شوستر	سور
ورور	برادر	بهراتر	براتر	فراتر	برادر	برودر	فرير

آريائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وويل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي يا آريائي ژبو څخه د سنسکريت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړيده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انډو ژرمانيک ئې هم بللي، د آريا د پښت ژبي دي، آريائيان د انسانانو يوه خورا مهمه ډله ده، چه له پيړيو پيړيو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنيت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پيدا شوي دي.

آريائيان تر څېريدلو او ډيريدلو دمخه په يوه ځاي کي اوسيدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آريانا ويجه Aryana Vaego باله يعني د آريا مځکه يا د اصيلانو او نجيبانو او پاکزادانو هيواد.[2] وايي چه د دوي د هيواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډيري اباتي وې، دوې مياشتي ئې پسرلي ؤ، نوري مياشتي به يخني وه.

مورخين په دې خبره کي ډيره سره مختلف دي، چه آيا دغه آريانا ويجه چيري وو؟ څني وائي، د بالټيک غاړي، او ځيني وايي چه د تور سين شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آريائيانو اصلي مرکز وي.

خو ځيني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آريائيان د توکم اصلي ځاي د پامير لوړي مځکي او د آمو سر چينې دي! په هر ډول د آريائي توکم اصلي ځاي هر چيري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه يو په يوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آريائي توکم له هغي مځکي څخه ليږدنه (هجرت اوکوچ) وکړ د دغه ليږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمين کيږي[3] دکتور پي

[1] راورتي انګليسي محقق د خپل پښتو ګرامر په ديباچه، ص ۲۸ کي د پروفيسر کلپرت Klaproth او پروفيسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جيګر الماني د خاوري ايرانيانو تمدن ج ۱.

[3] ايران قديم ص ۹ تمدن ايرنيان خاوري ص ٦٤-۷۰.

ګايلس P. Giles د کيمبرج د پوهنتون د مقايسوي فيلالوژي پروفيسور د دغو آريائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آريائي نوم پر آريائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ينګ Thomas Young ايښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع يوه جرمني ژب پوهان کليپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ريښې او ستې ، او ټول خصايص وليدل، او يوه ډله ژبي ئې په دغو نومو له يوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر وليم جونز Sir William Jones د هند د ايشيائي ټولنې مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبي يوه کورنۍ ګڼلې وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښيښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبي ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښائي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې مور ته دا را ښئي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپريدلو دمخه يوه ژبه او يو مذهب درلود. د آسياي صغير په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هيتانونو پايتخت (پتريوم) هلته و يو وړ ليک (کتيبه) پيدا شوې ده چه نيټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته يو آريائي قوم اوسيد، چه ميتاني Mitani نوميدل او دغه زړه کتيبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ ليک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسيائي صغير کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آريائي اقوام اوسيدل، په دې کتيبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آريائي نومونه دي لکه: آرتيتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتيبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخيستي شوي دي، چه د هند د آريائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ايندره Indra وارونا Varuna ، يا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه ليک چه د آريائي اقوامو د ژبي او مذهب يووالي (۱٤۰۰ ق،م)ښکاره کوي يو بل دليل هم پر دې تاريخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري يو قوم چه کاسي Kassites نوميده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسيدل پر بابل او عيلام سلطنت وکړ، د دغو کاسيانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا يو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکښئ.

[2] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۳.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۲-۷٦.

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسکريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملکه) کټ مټ په همماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي کلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) مور د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په کتب خانه کي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه کټ مټ دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسکريت کي اسورا Asura او په اوستا کي اهورا Ahura و، په دې ډول مور له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو کي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت کي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي سَبائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانګي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زمور وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر کي يو ښکلي مدنيت جوړ کي، او دا مرکزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مرکزي او باختري: چه دوي د هندوکش په شمال او جنوبي لمنو کي هستوګه درلوده او زمور د وطن په غرو او دښتو او درو کي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مرکزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ارارکوسيا، کابل، ګندهارا، سګستان، خراسان د دوي د مرکزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرۀ عرب پوري د دوي د هيواد څنډي نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشکيل کړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين کړي دي، چه د (١٤) قرن

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص١٦ - ويدک انديا، ص ٢٦.

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل الميلادي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښي د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلادي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.[1]

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او ګنګا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنګلو او بڼو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليږدنه هم له څورلسمي قبل الميلادي پيړي څخه شروع کيږي.[2] د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري ـ ايراني ـ هندي) زمونږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ څرګندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، نه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کنډل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان پښت تر پښته پيدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او نښاغلو هيواد.[4] د دوي مرکز بالهيکا ـ بخدي ـ بلخ و، چه د لوړو بيرغو نښار بلل کيدي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه ـ روښان ـ نښکلي) په صفتو ستايل کيدئ مثلاً بلخ بامي ـ بلخ ګزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

[1] تاريخ هيروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قديم، ص ٤ - د هنديانو تاريخ د هنټر ليک.

[3] ريګويډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

[4] دآريا زاړه آثار، ص۱۲۱.

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته څرګنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ څخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښې ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميږي چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنګه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور ګوستاو لوبون وائي: چه تر خپريدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لااقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولګه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلاد تر (۱٤۰۰) کاله دمخه نرسيږي نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زړه پارسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.[2]

ميډيم راګوزن Z.A.Ragozin ليکی: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکريت ګرامر ئي وکيښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مګر وروسته چه پلټنې او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب ګرم په آريائی ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ايران قديم، ص ۱۰۸.

[3] ويدک انډيا Vedic India، ص ۳۳.

د اصلی آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل الميلاد) پوري تخمين کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسين (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور ديني کتاب ويدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د ليکني تاريخ تر ۱٤۰۰ قبل الميلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وويل چه د ايشياي کوچک د آريائي اقوامو زاړه ليکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائيانو کتاب ويدا له هغه ليکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرګندیږي.

په دې دليل نو ويلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بيلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو يوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، يعني ځانله بيلي بيلي ځانګي مومي، لږ تر لږه يو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه مورږ د ويدا، او دکواي بوغاز د زاړه ليک له عصره يعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا ووايو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خواکي د آريائي اقوامو ژبه لا يوه وه، او لکه ځيني مورخين چه وايئ، دا ژبه له پارس او ميډيا څخه تر پنجابه ويله کيده او د آمو شمالي خواوي سغديانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرايائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل الميلاده پوري تخمين کيږي، يعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړۍ پلا له (آريانا ويجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وويل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو ليکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځينو علمي دلايلو ثابت کړم او دا خبره به زياده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکريت او اوستا چه ځني زيږيدلي دي، پښتو هم د هغي ژبي لور ده.

دمخه مو وويل: چه آريائي اقوام له بخدي يا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ايران کي مدنيتونه جوړ کړل او ځيني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هيواد کي سره خپاره شول، دا آريائيان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډير قبايل او ډلي لري، چه يوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه يادیږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قديمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائيانو پخپل مرکز او کورکي زيږيدلې ده، هم دغه

[1] تاريخ ادبيات ايران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن" کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاريخي څيړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلايل له اصلي آريائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آريائي ژبه (آريک)

د تاريخي او علمي څيړنو په استناد مو دمخه دا وويل چه پښتو د آريک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره بايد مور د آريائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بيا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم بايد دلته وسي چه آرين توکم له بخدي څخه يا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکريت شوه او د ويدا کتاب په دغه ژبه دي، يا هغه قبايل دي چه ايران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قديم بيا پهلوي بيا اونسۍ پارسو شوه اما هغه قبايل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ويله؟

زما دا عقيده ده چه دوي پښتو ويله، ځکه چه وروسته دغه قبايل تر هندوکش را تير شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاريخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړيده.

دا مطلب به وروسته زه ښه څرګنده کړم، چه پښتانه يعني د پښتو ژبي ويونکي هغه پخواني بخدي يا باختري آريائيان دي چه نورو ورونو ئې ايراني يا توراني يا مغولي يا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هيره کړه، مګر فقط ښاغليو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هيڅ شک نسته چه بخدي آريائيان (۱٤۰۰ ق،م) يعني هغه وخت، چه د هندي آريائيانو ديني کتاب ويدا ليکل کيدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ريګ ويدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کيږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم بايد موجوده وي!

له تاريخي اسنادو څخه ښکاره کيږي، چه آريائي بخدي يا د پکهت اقوام پسله (۱٤۰۰ ق،م) د هيواد شرقي غرو او د اباسين غاړو ته تللي او دلې ميشته وه، ځکه چه ريګويدا د دوي نوم د هند په يوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي يا باختر کي يوه بله ژبه پيدا کيږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور ديني کتاب په دغه ژبه دي. او بيا هغه وخت چه هيرودوټ Herodote يوناني مورخ د پکهت او پاکتويس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي انډوس (اباسين) پر غاړو ښئي.

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[۱]

د دې تاريخ پلټنې په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا ـ آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډير قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[۲]

د آرين د کلمې څانګې په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[۳]

[۱] د پښتو او پښتنو تاريخي څېړنې به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[۲] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[۳] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

علاوه په ريگويدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرين مځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بيا وينو چه هيروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرين ذکر څو ځايه کوي. دی وائي چه ميدي Medes اقوام په پخوانيو زمانو کي آرين Arian بلل کيدل[2] ځکه چه ميدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ايران په پاي کي يو لوي سلطنت جوړ کړيدي. نو دا ويلاي شو چه د آرين اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آريائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داريوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرليک کي ځان افتخاراً آريائي او د آريا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنيو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټنې کړي دي، ځکه چه دا نوم آريائيانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ريښې پيدا شي، هغه ژبي د آرين اصلي ژبي ته نژدې بللي کيږي!

دوکتور جيگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرين له (آر) مشتق دي چه په سنسکريت کي د اصلي او بنياد په معني دي، او آريا وائي نجيب او شريف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځيني محققين دې ته هم تللي دي، چه آريا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکريت کي د کرهنې يعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آريا کرونکي او زارع ته ويل کيدي، دا قول د مشهور سنسکريت پوهاند ميکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاريخ کي مني او آرين د کرونکي په معنی اخلي.[5]

ميډيم راگوزن ليکي: چه (آر) د يوي په معني و، له لاټيني او ايټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د يوناني (اروټ رون) د انگريزي ايربل (د يوي وړ) دغسي د يوناني (اورا) او د لاټيني آرور (يوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[1] يشت فصل ٩ فقره ٩ فصل ١٠ فقره ٥-١٣،٢٥ فصل ١٣ فقره ٥-٨.

[2] هيروډوټ ج٧ص٦٢ د ويلر هيروډوټ ص ٢٨٩.

[3] د ويسباخ ميخي خطوط.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص٩٢.

څخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و څخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[1]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[2]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزګر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي څنګه؟ په دې ډول:

د کرهنې اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهنې ته په خورا درنه سترګه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريګويدا او اوستا کي د کرهنې او زراعت کارو ته د شرافت په سترګه کتل شويدي، او کرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[3]

بل ځاي وائي:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهنې له پاره په سپاره مځکه سره څيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسانو! يوې وترې: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښې وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[4] په اوستا کي هم تل

[1] ويدک انديا ص ۳۵.

[2] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[3] يجروويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦٩-٧٠.

[4] يجروويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

کرونکي شريف ګڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهڼي او ځاروو د پالنې تشويق کوي، زارع ته په درنه سترګه ګوري او د ګاتها په يوه سندره کې بزګران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شريفه ډله کې يادېږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزګر مقام په آريائيانو کې ډېر لوړ ؤ، او د دوي ديني کتابونه په لار ښوونه هر بزګر شريف او محترم ګڼل کيدي، او په دوي کې خورا لوړه او خورا شريفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزګري وه نو ځکه هر زارع او بزګر نجيب او شريف و او هر شريف سړی به هم کرونکي او بزګر و، اصيلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظيفه ادا کوله هغه سړی به هم شريف هم نجيب ګڼل کيدي.

د شريف او زارع تطبيق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آريا) کلمه يا د اصيل او شريف په معنې اخلي يا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره يو شي دي ځکه چه په پخوانو آريائي اقوامو کې د ديني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجيب او شريف و، او هر شريف هم زارع و نو ښائي چه په آريائي ژبه کې دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شريف ګڼل کيدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرين) يعنې اصيل ويلې شوي وي. او يا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهڼي مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شريف او اصيل بلل کيدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرين په کلمه کې مجازاً ګډې شوي وي.

داسې لغوي تحولات او معنوي اوښتنې، د مجاز او حقيقت تر منځ په ژبو کې ډېرې دي، نو که د (آر) د کلمې حقيقي معنا اصل او نجابت وګڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقيقت وګڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستنې لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړې نظريې سمې او پر ځای دي، او د آرين کلمه په دوو معناو بولو شريف او زارع يا زارع او شريف.

په پښتو کې د آرين ريښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کې د آرين او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهيم ولري؟

[1] ګاتها ص ۹۸ يسنا ۳۳ فقره ۳۵.

هو په پښتو کي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبايل يې وائي[1] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعارو کي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زميندااوري اکبر چه د گوډ تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه تينگه زما په زره کي د رقيب سره خندا کړي هوسيږي

وروسته يو بل ادیب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ؤ ښاغلي څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودو کي وائي:

شيخ متي چه خليلي ؤ دی له آره لوي ولي ؤ

نو آره د اصيل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جيگر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصيل ګڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت او کرهڼه د ميکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتو کي تر اوسه سته په قندهار کي بزګران وا کښتګران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزګرانو او زارعينو حال بيانيږي، چه دوي لومړی کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت او کرهڼې مفهوم لري، چه د هنټر او ميکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لومړۍ معنا اصيل وي هم په پښتو کي شته او که په دوهمه معنا کښتګر او زارع وي هم په پښتو کي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له ګرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتو کي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[1] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورتي پښتو لغت.

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړيږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصيل يا کرهنې په معني تر اوسه سته او په پخوانو آريائيانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصيل او شريف او کرونکي) ده نو چه د (آر–آريا–آرين) دکلماتو ريښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغې زړې ژبې ته ډيره نزدې ده.

د آريا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبايلو کي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدي، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښې اريا نوميده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"[1] يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتو کي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه مځکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مگر په دې اواخرو کي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

[1] تاريخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

کي د پامير لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روايات او د آريائيانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زبادیري[1] پرسي سايکس ليکي چه دا ځاي د آمو او ايګزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامير او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قديم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قديمه ژبه (آرينه ويجه يا ويجو) (واج) ويله په اوستا کي چه شپاړس آريائي هيوادونه ښئي، (آرينه ويجه) هم يادوي، چه د وانګوهي ديتيا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جيګر الماني او ځيني نور غربي پوهان وايي، چه دا (ارينه ويجه) په غرنيو مځکو کي وه، چه په سير دريا او زرافشان او آمو اوبيده، او آريائيانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرينه ويجه) دکلماتو معنا داسي ده: د شريفانو او اصيلانو مځکه يا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آريا دکلمې په خصوص کي مو دمخه تشريحات او تاريخي او لساني پلټنې ولوستې اوس به راسو، او د ويجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وګورو، چه سته که نه؟ دا تاريخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اويجه) د الف په زور او مجهوله يا؟، او د جيم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اويجه نه پريږدي چه په جمله کي اويجه هم د مځکي او سر زمين معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغير تر اوسه مستعمله ده، او مورږ ته را ښکاره کوي چه له آريائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنګه نژدې ده، او ښائي چه سنسکريت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آريا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آريائيانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرينه ويجه) بللي سوي او ريښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آريائيانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آريا ورته) يا (آريا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آريا مځکه يا ټاټوبي او د اصيلو او ښاغلو هيواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهيتا) نومي کتاب کي

[1] ويديک اندیا، ص٤٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج١ص٣٦.

[3] ويندیداد فرګرد.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج١ ص ٦٦-٧٤ - ايران قديم ج١ ص ١١- د براون تاريخ ادبيات ايران ج١ ص٥٩.

راغلي دي. دي آريا ورته Arya Varta د همالیا او بحيرۀ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر وليم جونس وائي چه د منو قوانين تر مسيح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې يا درې پيړۍ تر مسيح دمخه دي[2]، محققين وائي چه دا نوم هندي آريايانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پيړۍ قبل المسيح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آريا ورته، آريا ورشه هم بلله کيده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغليو او اصيلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آريائيانو ورسره يووړ، نو ئې دوني خپورتيا پيدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ويدي دورې ډير را وروسته چه د برهمنانو مدنيت له څلورمي پيړۍ قبل المسيح څخه په هند شروع شو، نو دوي بيا دغه (ورته=ورشه) واخيست، او د ګنګا د رود غاړې ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغې کلمې زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آريائيانو يوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آريا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آريائي قبايلو کي چه هند ته ولاړل يوه قبيله Bharata (بهارته) نوميده، چه دوي تر اباسين تير شول، او په هند کي مدنيت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبيلې د آريائيانو د پخواني نامه (آريا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) يا (بهارته ورشه) ووبلې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آريا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کښده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هيواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که يه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي يا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډيره اضطرابه له سړي څخه ځاي او خوا ورکه شي.

---

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آريانا اينټيکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاريخ، ج ا ص ۱۰، مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندۍ وه ژوندۍ ده مثلاً ماشوخيل حميد مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څړ ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آريائي قبايلو له ژوندونه سره سره اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څونې مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته ديناً او مادتاً ډيره مقدسه وه، او دا کلمه له قديمه په دوي کي پر سره مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هيواد او وطن او ټاټوبي باندي ايښووئ.

دلته يوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه يو له بله سره اوښتي دي. لومړۍ بايد دا ووايو: چه آريائي قبايل ټول له باخترہ او هم زمور له وطنه تر اباسين اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس يا پخوا زمور او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آريا د پښت زانګو زمور د وطن مځکي دي او هندي آريائيان هم له دې ځايه تللي دي نو دا په ټينګه ويلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم بايد دلې پاته وي او هر څه تغير چه وروسته ور پيښ شوي وي، هغه به د نوي محيط اثر وي.

پر دې تاريخي اساس باندي نو دا ويلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آريائي قبايل په هند کي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبديل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شويدي.

دا د ورته د (ت) تبديل، د ورشه په (ش) هم دفعي او يو په يوه ندي، (ت) ډيره په (س) اوړي، او دا تغير تاريخي هم دي، مثلاً پارت يوه تاريخي آريائي قبيله وه چه د دوي نوم د داريوش په ډبر ليک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا يو صوت په آريائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه يوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبديل هم عام، او په پښتو کي خورا ډير وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آريائي ژبه کي ورشه يا ورشو وه وروسته چه نوي محيط او نوي چاپير ته ولاړه او په نوو خولو کي ولويده، ورشه، بيا ورته شوه.

[1] ايران قديم، ص ۱۲۱

نتيجه

تر دې ځايه د پښتو رابطه د اصلي آريائي ژبي (آريك) سره ښكاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آريائي كلمې په اوسنۍ پښتو كي ژوندۍ او مستعملي وليدلې: (۱) آريا، آرين = پښتو (آره) (۲) ويجه پښتو (اويجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث كي فقط دغه دري كلمي تحليل شوي، وروسته چه د پښتو تطبيق د نورو آريائي ژبو (سنسكريت، زند، زړې پارسو) سره كيږي، داسي ډير مثالونه او كلمات به راوړم چه تر اوسه زمور په ژبه كي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتيجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي يعني آريائي ژبو څخه ده ځكه چه د آريائي د پښت زانگو دغه زمور د هيواد مځكي دي، نو اصلي آريائي ژبه هم دلې ويله كيده او دلې پخپله پاته ده يا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غروكي ژوندۍ ده.

د آريائي اقوامو نوري ژبي لكه د ويدا ژبه (سنسكريت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آريائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو كي زاړه آريائي كلمات له اصلي آريائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو ټبرو جگړه او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښې - پښتون په اوستا کښې - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښې - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني ګڼلې شوې ده؟

پښتون او پښتو

آريائي اقوام چه له خپلي زړې آرينه ويجه Aryana Vaeje يعني د اکسوس (آمو) او سير دريا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښې مدنيت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځايه بيا د هند او ايران خواو ته ولاړل. دوي ځيني مشهور قبايل درلودل، چه له هغه څخه يوه مشهوره قبيله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاريخي څيړنه او قدامت د پښتو ژبې اصالت او قدامت هم څرګندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښې مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو ږغيږو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آريائيانو يوه ډله تر اباسين (اندوس) پوري وتل، او د دوي يو معروف ديني کتاب ويدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرايائی اقوامو په تاريخ کښې ډير اهميت لري، د هغه عصر ډير وقايع څرګندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زمونږ د وطن په غرو او دريابو او مځکو اړه لري، او پکښې بيان شوي دي، نو محققين د ويدا کتاب زمونږ د هيواد يو پخوانی کتاب ګڼي.

له دې کتابه مونږ د هيواد پخواني تاريخي وقايع او حوادث را باسو، او هم د ژبې په تاريخ کښې ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښې د ويدي ژبې او پښتو د څيړنې وار راشي، مفصلاً به ئې در وښيو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ويدا د انشاء او ليکلو نيټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسيږي.

که مونږ وغواړو چه د پښتو ژبې تاريخ وپلټو، ناچاره يو، چه لومړی دا ځان ته څرګنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاريخ کښې ځاي نيولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جګړه او پښتون

هغه وخت چه آريائي اقوام زمونږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنګلو او ورشوګانو کښې سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ يو خورا لوي او مشهور جنګ پيښ شو، چه د ويدا په زاړه کتاب کښې بيان په خورا ښه ډول راغلي او کيفيت ئې دا دي:

"له آرايائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبيله د کوبها يعني کابل او ارغنداو له ورشوګانو څخه تر خيبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسين) ورشوګانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښې سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نومید، چه د ديواداسا Divadasa زوي يا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزيکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه يو ريشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ويسوا ميترا

[1] ريشی د آيائيانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو ليکوکي دا اصطلاح راوړو.

Visvamitra نومیدي، دې ریشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ویپاشا Vipasha (بیاس) په نیول او فتوحات کښې ډیر کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ویوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسیستاس Vasistas نومیدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ریقیانو تر مینځ مخالفت او جګړه ونښته، د ویسوا میټرا ډیر قبایل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډیر آریائي قبایل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جګړه وکړه، خو پاچا بریالي شو، او د انو Anus او دریوهو Druhyu د قبیلو ملکان ووژل شوه.

دا جګړه د پاروشني Parushni (ایراوتي=راویی) پر غاړه پیښه شوي وه، او هغه لس آریائي قبیلي چه پدغه جګړه ئې لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبایل دي، چه تر اوسه ئې هم بقایا زمور په هیواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جګړي وروسته دوي د هندو ورشوګانو ته لیږد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

۱- پکتهه Pakthas (بګتویس=پکهت=پښتون)

۲- اللینا Alinas (د نورستان خلق)

۳- بهالانا Bhalanas (د درۀ بولان خلق)

٤- شیوا Chivas (د شیوکیِ خلق چه اباسین پر غاړه اوسیدل)

٥- ویشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسیدل، او د بریګیوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

۷- دریوهیو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسیدل)

۸- توروا‌شا Turvasha (دا دوې قبیلې سره ملګري وې).

۹- یادو Yadus

۱۰- پورو Purus (دګندهارا د شاو خوا خلق)[1]

دا وې لس مشهوري آریائي قبیلې چه د لسو ټبرو په جګړه کي برخه درلوده، او لکه محققین چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبیلې زمور په هیواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ق ص ۸۲- تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۹.

د پکهت ويشنه

په دغو آريائي قبايلو کي مور د ژبي لامله فقط له لومړۍ يعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصيله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاريخي وثيقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ريگويدا کي ياد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر ميلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آريائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاريخ په هغه وخت کي هم ډير رونړ دي، او هر څوک ئې پيژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: يوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کيده، او د قبل الميلاد د دريمي پيړۍ په شا او خوا کي يو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنيت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتيا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او رونړ مدنيت او بيل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) يوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسيده، او هورې هم د پکهت=پکويس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتيکا) بلل کيدئ.[1]

پښتون په ويدا کي

په ويدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاريخي وثيقه د پښتنو اهميت او ثقافت، او سياسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصيل ورکو: په ويدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځايه او مکرر راغلي دي. هغه انګليسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف ټي ايچ ګريفت Ralph T.H. Griffith له ويدا څخه په دوه ټوکه کي ګړيده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځايو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ويدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم ياد شوي دي:

"... برګويس Bhrigus او دروهيوس Druhyus [2] ژر غوږ ونيوئ يوه دوست بل دوست ته د دوو ليرو قبيلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الينا، او شيوا، او ويشانن خلق سره را ټول شول آريائې ملګري لار ښووني ته د تريتسو Tristus قبيلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتګ، له دې لا مله و، چه د جګړې سره ئې مينه

[1] تاريخ هيرودوت ص ۲۸۱ - تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بريګوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مګر د ريوهوس ستانه او روحاني نه وه.

درلوده،[1] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان یا لغمان خلق) الینا (نورستانیان) شیوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني وروڼو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وایي:

"اې اسونانو[2] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلازکښیني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالایان یاست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادریګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پیل شو[3]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د بښتنو پاچا دي، ادریګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کیسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادریګو لپاره د سهارنیو ستوریو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګیدل، د ویدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډیر لوي یې، له تا څخه غواړم، چه مور ته پیې وري غواوي را کړې! لکه مدهه یاتي تیا Medhyatithia او ني پا تي تیا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټپر، او د تارسادسیو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[4]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پیوري غواوي غواړي، چه د آریائیانو په ژوندون کي ډیر اهمیت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبیله او یو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبیلي سره ډیره مهرباني درلوده، او دا قبیله په هغه وخت کي هم ډیره بډایه او اباته وه ډیري غیلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ویدا په بل ځاي کي د پښتنو یادونه هسي شوي ده:

"هغه ډیر ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وویله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[5] یرغل وکړ شیاوانا Chyavana (د یوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډیر تدابیرو هغه مذبح سمبال

[1] ویدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ۶،۷ فرد.

[2] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئیایانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[3] ویدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره- اتمه برخه ۹ فرد.

[4] ویدا، ج ۲، ص ۲۶۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[5] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذریعه کولې.

کړ، توروايانا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ډډ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ...“[1]

لکه پيشل Pishel مشهور وید پوهاند چه ويلي دي، توروايانا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريګو زوي و، د پاچا مخالفت ولوید.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري ومومي، خو اندرا د جګړې رب النوع د پښتونو د ننګيالۍ قبيلې پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاګان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جګړو کي پر دښمانانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريګويدا سندري له دغو جګړو څخه ښه تفصيلات را کوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملګري و، او په جګړو کي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت يعني د بښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پاڼو کي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويدا کي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

”ديوداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنګونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پارواتا Paravata دا جنګونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جګړو کي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti ګڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشو کي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ويدا تل زمور د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستا کي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنو کي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلو کي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍ کي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ويدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ويدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ريګويديک کلچر، ص ٣٥٦.
[4] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حيات افغاني ص ۲۵۸.

کاکړ ګڼي[1] بريسايا کټ مټ اوس هم سته بړيځ Barech ئې بولي، چه د قندهار په شوراوک کي اوسي او د هيواد په جنوني څنډو کي تر هلمنده او سيستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بړيځ کسې تر اوسته مشهوري دي[2] او په هند کي هم د پنجاب ويرچ Variach قبيله دغه بړيځ ته رسي او د جنوبي هند بهرايچ شار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ويدا پاراواټا چه بطليموس د ارغنداو پاروئيټي قبيله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروټ Parut نومي پښه شته[3] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواټا قبيلې ته نژدي دي.

په دي کرښو کي زما مقصد د پښتنو د تاريخ بيانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنيت د ويدا همزولي دي، او بيله دې نومه د پښتنو د ډيرو قبيلو نومونه هم په ويدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ويدا وروسته زمور د هيواد يو مهم تاريخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خوا کي نيټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانو کي کښلي شوي دي، او زمور د هيواد تاريخي وثيقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون يا پکهت نوم ندي راغلي، خو مور دا ويلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وويل: چه آريا د توکم مرکزي هيواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه شکاره ده.د ويدا پکهت، د هيروډوت پکتي يا پکتيس سره يو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بيا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ريښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ويدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ويدا په يوه برخه اتهروا ويدا Atharva Veda کي کټ مټ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[4] په مهابهارت کي بهليکه Bahlika کښل سويدي[5] او پانيني Panini د سنسکريت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر ميلاد دمخه په څلورمه پيړۍ کي په بهيکه قبيلو کي ډير قبايل راوړي، او هغه ټول بلخيان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آريائيانو د هيوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[6] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخديم سريرام "شکلي بلخ" هم بيا ذکر شوي دي، او لکه د

[1] حيات ص ١٥٤.
[2] حيات ص ٢٤١.
[3] حيات ص ١١٨.
[4] آريانا ص ٩٤ - ١١٥- ١١٧.
[5] اردو مهابهارت.
[6] وندیداد - لمړی فرګرد.

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه ليکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) يا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي يا باختري ځني جوړيږي.

پروفيسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژديوالي څخه دا نتيجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وايي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي ميلادي پيړۍ ليک دي، بخل باميک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ ځيني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ويدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت يا بخت يا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکريت او اتهروا ويدا: بلهيکا سو. او د:

مهابهارت: بهليکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پارسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ريښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم ځني زيږيدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هيڅ شک نه پاتيږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ببندي، پښتي. چه د يونان مؤرخينو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او يوناني مؤرخين

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آريا له هغو مشهورو قبيلو څخه و، چه د ويدا او اوستا د ليکلو او غږولو په وخت کي ډير شهرت درلود، د مدنيت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هيواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسيدل.

دې قوم تر ويدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخينو په ښه نامه ستايلي دي او هيڅ وخت يو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د يونان مشهور مؤرخ هيروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافيا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هيواد د پکتيکا

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

Pactyica په نامه يادوي چه د انډوس Indus (اباسين) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډير عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستينان دي، وطني غشي او لېندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[1] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax يوناني امير البحر د داريوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحيرۀ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتيروس[2] Caspatyrus له خوا د پکتيکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحيرۀ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسيدي[3] سکائي لاکس پخپله سياحت نامه کي د پکتيکا ذکر هم کړي دي.[4]

علاوه پر دغه هيروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتيکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه مور در وښووله او د پارتيا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هيروډوت ئې په ارمينيا Armenia کي نوم او بيان راوړي دي.[5]

د يونان يو بل جغرافيا ليکونکي بطلميوس کلوديوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هيواد "پکتين" ياد کړي دي، دي وايي: چه پکتين د پاروپاميز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتيانو مسکن دي.[6]

بطليموس چه تر هيروډوت را وروسته د دوهمي ميلادي پيړۍ په لومړۍ نيمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هيواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنيا کي ډير و، او دا قوام هر چا پيژاند.

د ويدا پکهت د يونان د جغرافياوالو او تاريخ ليکونکو له خوا پکتي، پکتيس او پکتويس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلوميږي، چه دا تغيير د يوناني ژبي د لهجې او خصوصيت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفيسور لاسين Lassen چه د يوناني باختري پاچهانو تاريخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د يونان پکتويس له اوسني پښتون سره تطبيق کړ. وروسته دا نظريه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او ګريرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافيائي موقعيت له مخي د يونان پکتويس پښتانه وبلل او دا علمي نظريه ئې ثابته

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[2] ځيني وايي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځيني ئې د کشمير پر خوا بولي.

[3] د ويلر جغرافياي هيروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاريخ هيروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپيدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاريخ باختر راولسن ص ۳۰.

[4] راورتي د پښتو ګرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[5] د هيروډوت جغرافيا ص ۲۸۱.

[6] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

کړه او اوس ټول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت ګڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډير قديم دي او تر ۱٤۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارټولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸٤۳ ق،م يو مخروطي ستون جورکړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باخترہ د پاچهانو دربارو ته د ججې او خراج په ډول وړاندي کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پارسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰٤۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون دکلمې ريښې هم په دغو نوموکي دي.

نتيجه

له دغو ټولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ اوکلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيږي، او ځني کميږي، ځني له منځه وزي اوکوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت)لري.

پ به ب اوړي لکه: د پارسو شب = د پښتو شپه
د پارسو به = د پښتو په
د پارسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پارسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

[1] د بارټولد تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.
[2] د بارټولد تاريخي جغرافيا ص ٤۹-۵۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وګوري.
[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ٤۹۳.

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفيږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پارسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوښتني اصول په آريائي ژبو کي ډير باب دي، او ډيري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي ريښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ريښې وموندلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريګويدا تر ليک يعني تر ۱۴۰۰ ق،م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننګيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي رون تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دورو کښې پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بی له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډير پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبې نيټه هم بويه چه ډيره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبې اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

هم د يونان مورخينو اندیکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم يو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ی) هر وخت لويږي، نو به هندکو يا اندکو Indko ځيني جوړ شي، چه پښتانه د هنديانو ژبي ته وايي، او چه کلمه سره سپکه او تخفيف شي نو (انکو) يي هم بولي، يو شاعر وايي زه خوار پښتون يم انکو مي څه زده؟ راته وئيږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام ديګان Digan بولي او ژبه يي په هغه قاعده ديګانو Digano بولي. دغسي هم د پارس ژبي ته پارسو Parso وايي نو که د ريګويدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر يو مجهول (و) زيات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا يي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې يو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډير مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم يوه کوچنۍ کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونيو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښيګړي، ملي دودونه او جالونه يعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه يادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډيره مينه لري، او پښتو د دوي د مليت څرګنده نخښه ده.

که يوه پښتانه ته وويل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګويا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځيني وکړه نو د پښتنو په حياتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: يعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د بښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه يو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علميت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وويل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: يو سړي چه په ټولو انساني شريفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتين او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وايي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعماليږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. يعني يوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړيده، او له هغه څخه نه تيريږي. پر خپله پښتو ټينګ دي، يعني پر څپله وينا او وعده ټينګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خيژي له پوښتو زه خواجه رزق الله نه پريږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: يعني خپله وعده او اراده تر پايه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دريدل، تر څپله وينا تيريدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ايران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

پښتون کيدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دريدل، او څرګند اعلان کول، سپيڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصاديق ډير دي، دلته د دې کتاب وظيفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زياتي څيړنه وکړي، فقط په دغه يوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء

تر ډيره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ويلي و "بکره او پيغله وه" په نونسم عيسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شيوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنو کي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو يوه نوې څانګه د علم او تحقيق په دنيا کي بيرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقين Orientalists بلل کيږي، او مور په پښتو لومړنۍ ته خاتيځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتيځ پوهاند وايو، چه په پارسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو يقيناً تاريخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ايران ډبر ليکونه او د هند او چين زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ويلي کيږي، دوي بيرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او ليک لياري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي يوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارايائي مدنيت د پلپني لپاره زيارونه کښل، د هند آريائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ايران ژبي ئې وپلټلې، زړه پارسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلې څخه يو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډير علمي تحقيقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او ګرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې ومونډل.[1]

د موسيو برتلز روسي خاتيځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا ګولډن شتت الماني پر پښتو يو کتاب وکښ او ځيني لغات ئې پکښې را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ ع په سينپ پترز بورګ کي طبع او څپور شو له دي څخه مور ته څرګنديږي چه يو سل او پنځوس کاله پخوا يعني يوه نيمه پيړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختو کي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټنې په ښه ډول کړي دي.

پروفيسور کليپروت Kleproth ليکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سميتکي Semitic يعني سامي ژبو څخه ګڼلي ده مګر زه وايم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانيک Indu-Germanic (هندو آرين) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او ګرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفيسر ډورن Dorn چه په پترزبورګ کي اوسيدي او په ۱۸٤۷ ع کال ئې يو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتيځ پوهانو يعني مستشرقينو د زيار او تاليفاتو مفصل تاريخ وليکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کيږي.

[2] د راورټي د پښتو ګرامر مقدمه، ص ۲۸.

هسي وائي: پښتو نه په ترکيب نه په لغاتو او نه به ګرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تيوتن Indu-Teutonic ډلي څخه ګڼله کيږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسيدونکي دي.[1]

مورخ اډلنګ Adelung ليکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډير معلومات نلرم خو دا ويلاي شم، چه دا ژبه ډيره اصيله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي ليکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلوميږي، ځکه ډير الفاظ چه دا ژبه ځيني جوړ شوې ده، او هم خورا ډير افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ريښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبې اصلي اجزاء ګڼل کيږي، بيا هم ځيني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژديوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښې ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، يوې هم له ساماني ژبې سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبې سره يې نژديوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ويلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبې لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډير کتابونه ئې پکښې ليکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو ګرامر د (کلکټې طبع ۱۸۵٦ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آريائي او سامي ژبو سره ئې دګرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتيجې ته رسيږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډير شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وايم، چه پښتو د سنسکريت او ژند سره ډير نژدې والي او له پهلوي سره هم ټينګه اړه لري... که د پښتو ژبې د ټولو سيمو ادبياتو ته وګورو را ښکاره کيږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډيره بډايه ده، ډير شعراء او مؤلفين پکښې تير شوي دي، پر دغو علاوه ځيني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ويلي کيږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په يادوي او ډيري مي د پيښور په هستوکنه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بيليو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ع په شا او خوا کي د بنګال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو ګرامر کښلي او په تاريخ کي ډير کتب ليکلي دي، دی د پښتو

[1] راورټي ص ۲۹ ـ د ډورن د مقدمې په حواله.
[2] متريډيټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.
[3] د کابل پيښي Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.
[4] د راورټي پښتو ګرامر ص ۳۷-٤۸.

ژبې بر اصالت هسې وائي: "له ټولو څپلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکريت يوه خور ده، او ځکه چه د هند او ايران تر منځ ويله کيږي، نو په پيړيو پيړيو د پارسي اثرونه پر لويدلي او ډير الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبې خپل ځان او قواعد نه دي بايللي، او د فيلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شيان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمستټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده يو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غروکي ګرزيدلي، او ډير ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظريه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پيدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) يا د يوې بلې ژبې سره چه زند ته ورته وي، ډير مشابهت لري. پښتو اشعار د سپيڅلتوب او طبيعي والي له پلوه خاص امتياز لري، بدايع او نازکخيالي ئې ډيره سپيڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقايع او روزمره پيښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاريخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمستټر د پښتو به نسبت دا عقيده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه يوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا يوه مخصوصه ځانګه بلله کيږي، او د زند سره ډيره نزديکي لري، او اړيکي ئې ډير ور سره ټينګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډير محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکيښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ريښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټينګه او ډير اعتماد دا ويلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ايراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي اندو آرين Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کيږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سرکي هم له هندي او ايراني ژبو څخه بيله شوې ده خو بيا هم له دواړو سره په خصوصياتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..." [4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د ليل د کتابخانې کتابدار او پوه فرانسوي دي، هسي ليکي: "پښتو له يوې خوا سنسکريت او په ځينو شيانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکريت او اوستا دواړه په دغه خصوصيت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصيت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډير شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکريت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کيږي. او کله کله هم سنسکريت ته ورته وي. د دې ټولو نژديوالو او مشابهت

---

[1] د بليو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.

[2] د ډارمستټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ٦٢-٦٥ او لومړي فصل.

[3] د برون د ايراني ادب تاريخ، ج ۱ ص ٤٦.

[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډی وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل...“ [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لينګراډ په اکادمی کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

”پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پارسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر څپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمستټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټنې کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پارسو څپلوي چه د پخوانی هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آريای ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټيمګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري...“ [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: ”پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پارسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړي...“ [3]

---

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ۵-۱۰.

[2] د لينګراډ د اکاډمی د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

وروستني ډير محقق ژب پوهاند سر جي، اي، ګريسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور ديي، چه لنګوسټک سروي آف انډيا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي ليکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آريائي اقوام د خيوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسيدل، له هغه ځايه يوه ډله تر هندوکش را واوښتل، د کابل له درو څخه هند ته تير شول، او بله ډله هم د ايران پر خوا ور شيوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرين يا هندو ايرانين Indu Aryans ژبي وايو، له قديمي زمانې څخه دا آريانان پر ډيرو قبيلو ويشل شوي وه، مثلاً د داريوش Darius (٥٢٢-٤٨٤ ق،م) په ډبر ليک کي دوولس قبيلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبيلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني سکاري چه د دغه ډبر ليک زاره پارسو Old Persian چه په پارس کي ويل کيدله او د شرق ژبه يعني اوستا Avesta سره بيلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډيرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو مور ځيني آريائي ژبي د پارسو له نسله ګڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پارسو non-Persic ګڼو. ايراني او هندو ژبي دواړه له يوې ريښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته يو له بله سره بيليږي، که د اوستا ډير پخواني اجزاء د ويدا د سنسکريت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني څرګندږي، خو هر څوني چه وختونه ډير پر تير شول، دا دواړي ژبي ډيري سره ليري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پيساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ايراني ويش دمخه ځيني آريائي ذخاير لري له هغو ژبو څخه چه مور ئې ناپارسو non-Persic بولو، او د ميډي Medic ژبي اطلاق هم پر کيداي شي د پامير ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د يوې مهمي برخي او ډيروګاونډيو قبايلو ژبه ده، او تر څلوويښتو مليونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه ګڼله کيږي، مګر د افغان نوم ايرانيانو پر دوي ايښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ريګويدا کي نوم راغلي او وروسته هيرډوت د پکتويس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ريښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، يا سترابون Strabon يوناني مورخ چه په لومړي ميلادي پيړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوګانا Avagana يا آوګانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا هميهير Varahamihira په شپږمه ميلادي پيړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آريائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامير غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آريائي ژبو به نا پارسو non-Persic او شرقي کورني يعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفيسور ميولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ١٨٦٢ ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي سکاره کړه، چه پښتو

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتو ګرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبو کي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيګل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيد کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د ګاوډي ژبو ګرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لومړۍ پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وخيړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه دګريرسن نظريات چه د ده د کتاب لمړيو مخو څخه مو لنډ کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډ نظر کوي، او بيا نو مفصلاً د پښتو ګرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زمور له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي مور د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه مور کولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبي د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيد کړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبو کي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبي څخه را وتلې ده، مګر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبي يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څيړنو کي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرګنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري څانګو څخه ګڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زمور هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبي کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتو ګډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

[1] د دې نظريي شرح دمخه تيره شوه.
[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.
[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

کورنۍ څخه ده، مګر دا خلط اوګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دين سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووينئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورټ د هغې ژبې کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لغړ پښتو دي.

يو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او يهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زمور د وطن په ښاروکي خپور شوي و، مستر فرلانګ په ۱۸۹۷ ع کي ليکي: چه د سيريا يوه پاچا د يهودو ډير اقوام له بيت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا يهود په ٦٣٠ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستيدل، دوي وايي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[1]

دا نظريه چه آريائي مدنيت له سامي ثقافت سره په ويدي زمانوکي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بريډل کيت D.R. Berriedalekeith د ايډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پروفيسور هسي ليکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ويدي خلقو له سامي بابليانو Babylon Semitic سره هم اړيکي او روابط درلوده، د ريګويدا په يوه عبارت کي چه بينکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ريښه ده، د ځينو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بړيبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مستر ويبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[2]

دغسي هم د منا mana کلمه په ريګويدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټينګه د يوناني mina سره نښلي، چه يونان هم له فنيقيانو Phoenicians څخه اخيستې ده[3] دغسي هم پرسو Paracu چه د تيشې او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله يقيني ندي، اما سره د دغه هم سړي ويلاي شي، چه سامي لوي مدنيت د آريائي خلقو سره نژدې اړيکي درلوده، که څه هم په ريګويدا کي ظاهراً نا آريائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بيا هم ځيني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنيت اوضاع له سامي مدنيت سره نژدې کيږي.[4]

دغسي هم په وروستنيو وختو کي نکشيتررا nakshatras يعني قمري بروج او منازل په ټينګه له سامي مدنيت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ريګويدا کي هيڅ ذکر نشته، فقط په وروستيو برخوکي د دغو يادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آريائي مدنيت روابط په پخوانو زمانوکي منلاي سي.[5]

---

[1] د فرلانګ ساينس آف ريليجن، ص ۳۹.

[2] د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[3] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ويبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[4] د اولډنبرګ د ويدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفيد د ويدا مذهب، ص ۱۳۳.

[5] کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۸.

عربو مورخينو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائيلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د يهودو ځيني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که مور د جغرافيا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځيني يهود اوسيدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تاليف د ګوزګانان مرکز او پايتخت "جهودان" بولي او وايي چه په ګوزګانان (د اوسني ميمنې په حدودو) کي د عربو ځيني ډلي هم اوسيدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاريخي دلايلو څخه دا ويلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوګانو او د ګوزګانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم يهود او عرب يعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبيعي خبره ده، چه د دوو قومو ګډون او نژديوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو يو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتيجه وي، چه په پښتو ځيني عبري يا عربي لغات ګډ شوي وي، او له دغه کيفيته څخه ځيني خلق پدې فکر کي لويدلي وي، چه پښتو هم عبري يا عربي ته ورته يعني سامي ژبه ده.

مګر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معيار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظريه افسانه وګڼله، او د پښتو تعلق ئې له بني اسرائيلو سره خورا ليري وباله[3] او مور دا خبره په تيرو مخوکي د پوهانو د اقوالو به ترڅ کي تاسي ته په ښه توګه څرګنده کړه.

د اوسني تاريخ اساس پر مشاهداتو او څرګندو دلايلو ايښول کيږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاريخي پلټنو کي د ځان ويسا وکړي، البته که روايات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاريخي خبره خورا ټينګه وي. په اوسنيو علمي اساسو کي چه د تاريخ لپاره خورا اهميت لري، د ژبو مقايسه او پر تله کول دي، دکومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډيره آريائي ژبو او زند او سنسکريت ته ورته ده، له آريائي ژبو سره عنصري او اساسي ګډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظريه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنيو ليکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملګري ښکاري، ده پخپل يوه کتاب کي ځيني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته ګڼي، مګر که مور په غور او ځير وګورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکريت کي هم سته، نو که مور دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځيني کلمات له

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ٦٠-٦١.
[3] ګزيټير افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.
[4] نسب نامۀ افاغنه، ص ۷۰.

آريائی پخوانو ژبو سره ورته وي، بايد چه آريائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقيق له مقياسه ډيره ليري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دليل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (گور) غر، او جمع ئې گورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سياح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[۱] مګر اوسني اروپائي محققين وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آريائي دي، د اوستا به هوم يشت برخه کي ګيري د غره په معنا راغلي[۲] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[۳] په سنسکريت کي هم ګير او ګيري giri د غره معنا لري.[٤]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډير اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ريښې څخه دي، چه په منځوۍ آسيا کي د آريائي قبيلو او ځايو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصيل ورکوي.[۵] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وايي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وايي.[٦] دا خبره د عربو جغرافيا ليکونکو هم ذکر کړيده، ياقوت حموي د البشاري په حواله ليکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[۷] منهاج سراج جوزجاني چه زمور د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان ليکي.[۸]

ښه اوس نو سړي ويلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آريائي دي، که په عبري ژبه کي (گور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کيږي، نه ليري ته.

---

[۱] نسب نامۀ افاعنه، ص ۷۰.

[۲] فرهنگ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم يسنا.

[۳] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.

[٤] هندي او انګليسي قاموس، ص ٦۱۱.

[۵] د بارتولد تاريخي جغرافيا، ص ۸۸.

[٦] د پامير ژبي.

[۷] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.

[۸] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

بل ځاي دي ليکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[1] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ريګويدا او يوناني مورخينو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولايل چه دغه خپل او نژدې نوم پريږدي، او له سامي مځکو څخه ياشت را واخلي، او پښتو ځيني جوړه کړي.

دي بيا وايي: چه شلح پتيري ډوډي ته وايي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ويشله) ځني جوړه سوي ده[2] حال دا چه اوسنی علم د فيلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ويشله جوړه شي هيڅ فيلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ويشلې ده. په قندهارکي تر اوسه هم دغسي وايي، له پښتو مصدر ويشل (تقسيم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتياج لپاره ژر ژر پخيږي او ويشله کيږي. يو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، يو ساعت دو ساعته ئې کښيږدي، بيا ئې نو پخوي، دا ډير وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خيشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وږو خلقو په منځ کي وويشله سي، دې ته نو ويشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ويشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډيره لري ده.

دا يو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائيلو او سامي کهولو له نژدي هستوګي او ګاونډي توبه څخه پښتو ته پيدا شوي دي.

يوه ضروري يادونه

دلته بايد دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجودیرو کشفيات دا ښيي، چه شړ زرو کاله دمخه يو مشترک مدنيت د دې ځايه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آريائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تګ راتګ روابط هم طبيعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم يو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم يو له بله سره اخيستل کيږي، او سره ګډيږي. مثلاً مور ډير سوچه او لغړ آريائي د سنسکريت لغات وينو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا ليري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، يا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توګه د اپت apat پښتو کلمه وګوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکريت کي هم عيناً

[1] نسب نامه، ص ۷۰.

[2] نسب نامه، ص ۷۰.

apat يا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پريشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتو کي هم دا کلمه په دغو معناؤ کټ مټ ژوندۍ ده، لکه پدې لنډيو کي:

لکه شين کښت ژليو زمول کړم　　را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د ويرِ اپت را باندي راغي　　په بيلتانه کي د زړه ويني تويومه

ځکه چه سنسکريت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته مورِ دا ويلاي سو، چه اپت هم آريائي کلمه ده، پښتو او سنسکريت له عربی څخه نده اخيستې. دا يوه کلمه ما د مثال په توګه راوړه، که نو داسي کلمات ډيري دي، او تر اوسه هم په پښتو کي مستعمل دي.

نو که داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتو کي وي، هم په عربي کي او په نورو آريائي ژبو لکه سنسکريت او زند کي هم وي، دلته نو مورِ په ټينګه ويلاي سو، چه هغه کلمې آريائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آريائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دليل هم نه ګرزي، دې ته چه مورِ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني ګڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آريائي ژبو له هندي کهوله، يا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ويلي دي دوي ليدلي دي، چه د پښتو ډيرګرامري خاصيتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځينو ايراني بللې، او نورو بيا هندي ګڼلې ده. مګر مورِ دلته د خپلو تيرو ليکونو په رڼا کي په ټينګه وايو:

لکه ډيرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آريائي ژبې څخه مستقلاً او مستقيماً زيږيدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. دکتاب په راتلونکو برخو کي چه پښتو د ويدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرګنده سي.

[1] هندي او انګليسي قاموس، فرهنګ نظام، ج۱ ص ۹۳.

دريمه برخه

پښتو او د ويدا ژبه (سنسکريت)

د ويدا ژبه - سنسکريت - ويدا او د سنسکريت نور مشهور کتب - د ويدي ژبي او سنسکريت ژوندي کلمات په پښتو کي - د مقايسي اصول - ويدا - ريگ او ريشي - سمهيتاـ سروتي - سمرتي - سيند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکريت نوم - دسيو - څلور ډلي - برهمن - کشتري - ويسيا - سودر - ورڼه - من - ستهانـ نمزدک مزدا - ويا کرن - منوـ دتاله من - پيسې ـکر - اجتماعي تشکيلاتـ پتي - کولا - گرامه - ويسه - پور - سميتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډيوس - پريتهي وي او نور ...

پښتو او د ويدا ژبه
يا پښتو او سنسکريت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ويش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکريت نژدې اړيکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکريت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنيا ژبي د مقايسوي فيلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټنې او تحقيق لاندي راغلي دي نو په دغه خواکي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښيوتلي دي - ټولي آريائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ايشيا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له يوې ريښې او يوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړيکي او روابط هم له سنسکريت او اوستا سره د دغي علمي پلټنې پر اساس ښه څرګندېږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئيز (مقايسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او ګرامر او لغات او اصوات له سنسکريت سره مقابله کړم، تر دې څېړني وروسته به دا تاسي ته زياده شي چه په رښتيا هم پښتو د سنسکريت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آريائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکريت مقايسوي اوضاع ښه وپيژني دا دواړي ژبي چه د تاريخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړاي سي نو بويه چه تر هر څه دمخه تاسي يو وار پخپله سنسکريت ژبه هم ښه وپيژي او د دغي ژبي تاريخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ويدا ژبه

د آريائي اصلي ژبي تفصيلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وويل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانګي بيلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ايراني څانګو په نامه در وښولې او د ويدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آريائي ژبي تحولات او اوښتني مور ته را ښئي.

[1] د لاکمنيا کتاب په ويدا کي شمالي هيوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

په حقيقت کي د ويدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پشر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقيده لري چه د ويدا کتاب ډيري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زمونږ په لاس کي دي هم د يوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډير فرق سره لري. ځيني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځيني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاريخي مقصد د څرګندوني لپاره بايد لږ څه شرح او تفصيل هم وليکو.

د ويدا بخدي سندري يا زړه او ورکه برخه

ويدا د آريائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آريائيان د هندوکش به شمال کي اوسيدل او ګڼته لا نه وه را شيوه سوي دوي ځيني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ريګويدا Rig Veda ده چه پوهانو د ريګويدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په يو وخت کي ندي ويلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخيل او سبک له پلوه دغه سندري بايد په څو سوه کاله کي ويلي شوي وي.[1]

ويوين دوسن مارتين هم ليکي: چه ريګويدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پيړۍ دمخه دي.[2]

له دې څخه چه پخبله د ريګويدا معلومي سندري هم د يوه وخت او يوه ځاي او يوې زمانې ندي معلوميږي چه د ويدا ژبي په هره زمانه کي تحولات ليدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بيل شکل او بيله بڼه مودلې ده، او تر ريګويدا دمخه نوري سندري هم په آريائيانو کي وې. پخپله ريګويدا هم ډير ډير د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو يادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي ليکي: "د ريګويدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو يادګار ګڼل کيږي، او دا تغيرات چه په ويدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ريګويدا متن پخپله "پخواني پوهان" يادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ويلي شوي وې.[3]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آريائيانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځيني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبيات شفاهي وې، يعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په ياد وې او يوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کيدې او دغه سندري "د آريايانو ورکي بدلي" بولي.

[1] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، ص ٤٥.

[2] د هند د شمال غرب جغرافيا ٩.

[3] د ډوټ کتاب د ايريانيزيشن آف انډيا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

وروسته چه آريائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوګانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوګانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ويدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي کيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريګويدا دمخه هم زمور په هيواد کي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مګر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا د کتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ويدا کي مور د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ويله کيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زمور په هيواد کي د هندوکش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټنې پکښې شوي دي، موسيو وکرناګل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زمور په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسيدلي دي. که نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زمور څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئې له زاړه حاله تغير کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (ل،L) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريګويدا له لسو ټوکو څخه معلوميږي د دغه کتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کيږو ژبه ئې تغير کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښې ليدل کيږي، حتي د ريګويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لکه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريګويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (ګاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسکريت اوښتلي رنګ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا دکلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۶۲.

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ خو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول څرګندیږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښي پيدا شوې ده او هغه نو زمور هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر انډوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي څخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو څخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سړی کولای سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې څخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پانيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[3]

د پانيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[4] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پانيني خپل آثار ليکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.

[3] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵٤..

[4] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

د پانيني مشهور کتاب د ده نحويات دي، چه ټول په ويدي ژبه اړه لري، او تاريخ ئې هم هغه تر مسيح دمخه څلورمه پيړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډير مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهيايا Adhyaya (وينا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهيايا Asht Adhyaya يعني اته ويناوي نوميدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډير مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبې په علمي تحليل او تجزيه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پانيني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکريت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقريباً څلور شپيته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښيي چه ډير تر ده دمخه ئې په دي کار ګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاينه Sakatayana او ياسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا ياسکه د پانيني سلف او د نيروکته يعني صرف مولف و، او ده د سنسکريت په ګرامر کي دا اساس څرګند کړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پانيني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً يو عالم کاتايانه Katayana نوميده چه د ده يادداشتونه او تنقيدي شرح وارتيکه Vartika نومېږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتينجلي Patanjali نومېږي چه په ١٥٠ق،م ئې د پانيني لويه شرح ليکلي، او مهابهاشيه Mha Bhashya نومېږي، او په دغه کي د کلاسيکي سنسکريت تاريخي او تنقيدي پلټنې سته، او د پانيني له ٤٠٠٠ قاعدو څخه ئې ١٧١٣ قاعدې په تنقيدي ډول شرح کړي دي، دی ګوناردیا Gonardiya بلل کيږي، يعني د ګونارده Gonarda اوسيدونکي چه دا ښار شل ميله د اودهـ شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکريت د لغاتو کتب او قواميس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهور کتاب امره سيمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه ميلادي پيړي کي د امره کوشه Amra-Kosa يعني (نه نا بوديدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکريت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ريحان البيروني د ٤٢٠ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانيريتي (پانيرت) Panirit ليکي چه خپل مصنف پانيني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکريت نوم د ٣٥٠ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ويدي ژبې له سمولو او اصلاح کولو څخه پيدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ويدا ژبه، او تر ويدا وروسته د نورو کتابو ژبې او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکريت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم ياد شي، دغه ټولي ژبې څخې مقصد دي.[4]

---

[1] ويدک انډيا ص ٨٠، بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٤.

[2] بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٧٠.

[3] کتاب الهند، ج١ ص ١٧٨.

[4] بودهسټ انډيا، ص ٩٧.

د سنسکريت خورا زړه کتيبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسيدلې ده په ۱۵۰ ع کال اړه لري مګر په څلورمه عيسوي پيړۍ کې دا ژبه عامه سوه، او په ټولوکتيبو او رسمي نوشتو کې اسعماليده، او ډيري نوشتې او ډير ليکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډيره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکې وليکل سوه او نښې نښې ډرامې هم لري، د سنسکريت ادبي تاريخ پر دوو برخو ويشل کيږي لومړۍ برخه ئې ويدي ده، دوهمه د کلاسيکي ادب دوره ده، او دواړې د ځينو مهمو ممیزاتو او سبک له رويه سره بيلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پورې را رسيږي، ويدي دوره عبارت له هغه سمهيتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ويده پکې شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مګر سترا Sutra شرح ئې د ويدي ادب او کلاسيکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسيکي دوره کې د حماسياتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماين شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کې سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنيکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانين ډير مشهور دي.[1]

سنسکريت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ويله کيده ځکه چه د عمومي وينا ژبه بايد ډيره اسانه او ساده وي، مګر سنسکريت هسې د علم په درنو انډيو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاريخ هم دا نه ښکاره کوي، چه يو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وايي چه يو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ويله کيده، خو وروسته د دې ژبې نورې څانګې پراکريت Prakrit يعني فرعي ژبې پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او ديني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبې پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي يا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پانو په منځ کي ژوندۍ وه خو ويله کيده نه.

ويدا او د سنسکريت نور مشهور ادبي او ديني کتب

که څه هم زمور د پښتو ژبې څيړنه او مقايسه له دغو ابحاثو سره مستقيماً اړه نه لري او ښائي چه ځينو ښاغلو لوستونکيو ته دغه شرح او تفصيل بې ګټې وايسي، مګر په دې کتاب کي به ښائي چه ډير د ځينو سنسکريت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپيژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقايسه ده، ولاړ سو، د ويدي ژبې د پيدا کيدو او بيا د سنسکريت لنډ تاريخ هم له دغه جهته دلته وليکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بريتانيکا، ج ۱۹.

[2] فرهنګ نظام، ج ۲ ص ۸.

اکثر پوهان دا عقيده لري چه د ويدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[1] ماکس ميولر مشهور وید پوهان دغه عقيده لري او وروسته ئې ګريفت او ماکدونل هم تائيد کوي چه د وید معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آريائي ژبې څخه پاته وي.[2]

په لوي سرکي ټولي آريائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ويشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti يا شروتي بولي چه معنا ئې "اورېدل شوي او الهامي" دي[3] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقيده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې ګڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روايي او يو له بله نقل شوي يا په ياد شوي سندري چه دوي به مقدس روايات او عنعنات ګڼل. مګر د الهام کيفيت ئې نه درلود.[4] په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ويدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ويدو شروح او ضميمې او تفاصيل دي چه ټول پر اصلي ويدو باندي بنا سوي دي، ويدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهيتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصيل:

۱- ريګويدا Rig Veda چه دا يو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کيږي[5] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې يو منډلا (دائره) بولي. د وید معنا مو دمخه زده کړه. ريګ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجيد او ستاينه او ثنا ده. نو ريګ ويدي د ستايني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آريائيانو يوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ريشي Richi ويل[6] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځيني خلق ريګويدا پر اتو برخو Ashtata ويشي او هره برخه بيا پر اتو نورو ټوکو ويشي چه هر ټوک ئې ادهيا Adhya بولي. هره ادهيا ديرش فصله ده چه "درګا" ئې بولي او هر فصل پنځه ويناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ريګويدا ټول د ارباب انواعو ستايني او مذهبي دعاوي دي.

د ريګويدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه مينډلې شويده تر ۱۵۰۰ ع پخوانۍ نده مګر په زړو کاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آريائيانو کوله، هر لفظ او هره وينا ئې بيله بيله شميرله او په يادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

[1] د وید تعليم، ص ۱.

[2] د ګريفت د ويدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبياتو تاريخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، د دغې کلمې لغوي تحليل او تطبيق به وروسته بيان شي.

[3] د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

[4] د ويدو تعليم ص ۱ - ويدک انډيا ص ۷۷.

[5] وايي چه په دغو بدلو کي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم ګډې دي (بريتانيکا).

[6] د دې کلمې شرح او تحليل به وروسته راسي.

ښکاري چه ريګويدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په يوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[۱]

علامه البيروني ليکي چه بيد (ويدا) يو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي ګڼي، او يو مشهور عالم بيا پر ځلورو برخو وويشه: لومړۍ برخه چه رګ بيذ ده د نظم يو مخصوص ډول دي چه رج rij=رګ rig ئې بولي. بيذ يعني د هغو شيانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغيب او ترهيب، د قربانۍ او تسبيح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بيذ ليکل منع وه، مګر وروسته دغه موجوده بيذ بياس د پراشر زوي ترتيب کړ، او مور ته پدې نزري زمانه کي يوه کشميري عالم بسکر Buskar بيذ وکيښ او د دغه کتاب يو تفسير ئې هم مرتب کړ.[۲]

۲- دوهم ويد ساما ويدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman يعني آهنګ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ريګوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ويلي کيدې او د مارکس ميولر په قول د ريګويدا موید مضامين پکښې دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ويلي کيدې او شمير ئې ۱۵٤۹ دي، چه بيله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ريګويدا څخه را اخستلې شوي دي.[۳]

۳- يجور ويد Yajur Veda دريمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښې ذکر شويدي. دې ويد هم له ريګويدا څخه تقريباً نيمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وايي چه دا نوم له ياجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترويجر (کرشنا) Karishna چه اتريا سمهيتا ئې بولي يعني د ته اتريا Taittiriya ريشي مجموعه. بل سپين يجر (سکلا) چه ياجن ولکيا Yajanavalkya سمهيتا ئي بولي يعي د ياجن ولکيا ريښي مجموعه.[٤]

تبصره: دغه دري ويدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ويديا Trayi Vidya يعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ويدا Atharva Veda يعني د طلسم او جادو پوهنه، ځلورم ويد دي، چه د ماکدونل په قول تر ريګويدا وروسته پيدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ريګويدا ته ډير ورته دي، مضامين ئې په طلسم او جادو او شيطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بيانوي د ريګويدا سره په سندرو کي تقريباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ريګويدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

---

[۱] ويدک انډيا ص ۷۳ - د ويدو تعليم ص ۲-۳.

[۲] کتاب الهند، ص ۱٦۵ باب ۱۲.

[۳] د سنسکريت د ادبياتو تاريخ ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

[٤] ويدک انډيا ص ۷۱ - د ويدو تعليم ص ۲.

نثر ده.[1] اتهروا ويدا پر شل برخي ويشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷۶۰ سندري او تقريباً شپږ زره سروده کيږي.[2]

سمرتي يا د ويدو ملحقات: پخپله د ويدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر يا ګيت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مګر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات ليکل شوي، او ظاهراً تر پخپله وید وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بيان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وايي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانياکا Aranyaka او يوپانيشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنګله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبې هم د مضمون له پلوه دويدو په شرح او هم د آريائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډير اهميت لري.[3]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ويدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روايات دي چه تر ويدو وروسته پيدا شوي، او د شرح او تفسير په ډول ليکل شويدي، سمرتي چه د مضامينو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښې پيدا کيږي، چه اصطلاحاً ئې ويدانګه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتياتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څيړني دي او معروف ګرامري عالم پانيني ته ئې نسبت کيږي او د پانينيا سکاشا Paniniya Siksha په نامه ياديږي او د دويدو د صوتياتو او تلفظ لپاره ډير اهميت لري.

۲- چهند يعني د اشعارو عروض او معيار چه پنګل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان ليکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ويدا په ساماويدا برخه کي هم د عروضو لږ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- وياکرن vyakarana يعني ګرامر او نحو، چه د پانيني مشهور ګرامر د ويدي ژبې اکثر قواعد بيانوي او له ګرامري تحقيقاتو ډک دي.

٤- نيروکته nirukta يعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ريښو پوهنه etymology په دغه علم کي يو کتاب ياسکانيروکته Yaskanirukta سته، چه د دويدي ژبې د لغاتو ريښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ويدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

۵- جوتشه yotisha يعني هيئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[1] ويدک انډيا ص ۷۲ - د ويدو تعليم ص ۳.

[2] اتهروا ويدا دګريفت ترجمه، ج ۱ ص ۵.

[3] د ويدو تعليم ص ۳ ـ ويدک انډيا ص ۷۵ - کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۱۱٤.

٦- کلپه kalpa يعني رسوم او آئين او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډير ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانينو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کيږي مگر ټول دغه مضامين متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً يو کتاب يا يوه يوه برخه ورته ټاکلي شوې او يو يو مضمون پکښې ليکلي شويدي، بلکه که ټول د ويدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بيان لري.[1]

د دويدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ويدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه يعني د زاړه ريگويدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه يعني د نوي ريگويدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه يعني د تفسير او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه يعني د کوچنيو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ويدي ادب په دغه ويشنه کي ماکس ميولر په شپه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[2] مگر د کلو په تعين کي اختلاف دي او لکه دمخه چه مورږ وښوله د ويدي ادب عصر بايد تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسيږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ويدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسيږي.[3]

نور کتب

تر ويدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکريت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آريائي کورنيو د جنگ احوال بيانوي. د پهلوانانو او بريالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بيتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بياس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د يوه سړي تاليف هم ندي.[4]

---

[1] ويدک انډيا ص ٧٧ - بريتانيکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[2] ريگويدا ج ٤ مقدمه.

[3] د ويدو تعليم ص ١٠ - ويدک انډيا ص ٧٩.

[4] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ١٢٨.

(۲) راماينا: بله مشهوره قصه راماينا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[۱]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو څم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښې او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس مور استفاده ځني کولاي سو، مګر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه څير څرګند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زمور دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لاندينې مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لاندينې مواد ئې تر غور او پلټنې لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځينې جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندګي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

[۱] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

۳- د حورفو اوښتنه او يو له بله تبديل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کيږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [1]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقايسه کيږي، او په دې کتاب کي زما د پلټنې او څيړنې آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توريو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصيل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دريم خبري يعني د حروفو د اوښتلو او يو له بله د تبديل ځني اساسي خبري در وښيم، چه اوس دستي دغه مواد زمونږ لپاره د ويدي ژبې په مقايسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي يو ځاي لري، چه له هغه ځايه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نيولي بيا د ستوني تر پايه يعني سينې پوري د حروفو مخارج دي، ځيني توري په شونډو کي ويل کيږي لکه (ب، م) ځيني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځيني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځيني حروف په سينه کي ويل کيږي لکه (هـ، ا).

د دنيا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه يعني توري تر سلو پوري رسيږي او هره ژبه ځانته ځني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آريائي ژبو ځيني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بيا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پايه ادا کيږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډيز توري (حروف لبي يا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئين توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، ر r، ړ r، زz، ژ zh، ږ z، س s ش sh، ښ sh، ل l، ن n، یy)

۳- ستونيز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh، گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټيز توري (حروف سينه يا جوفي) زور (فتحه)، زير (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.

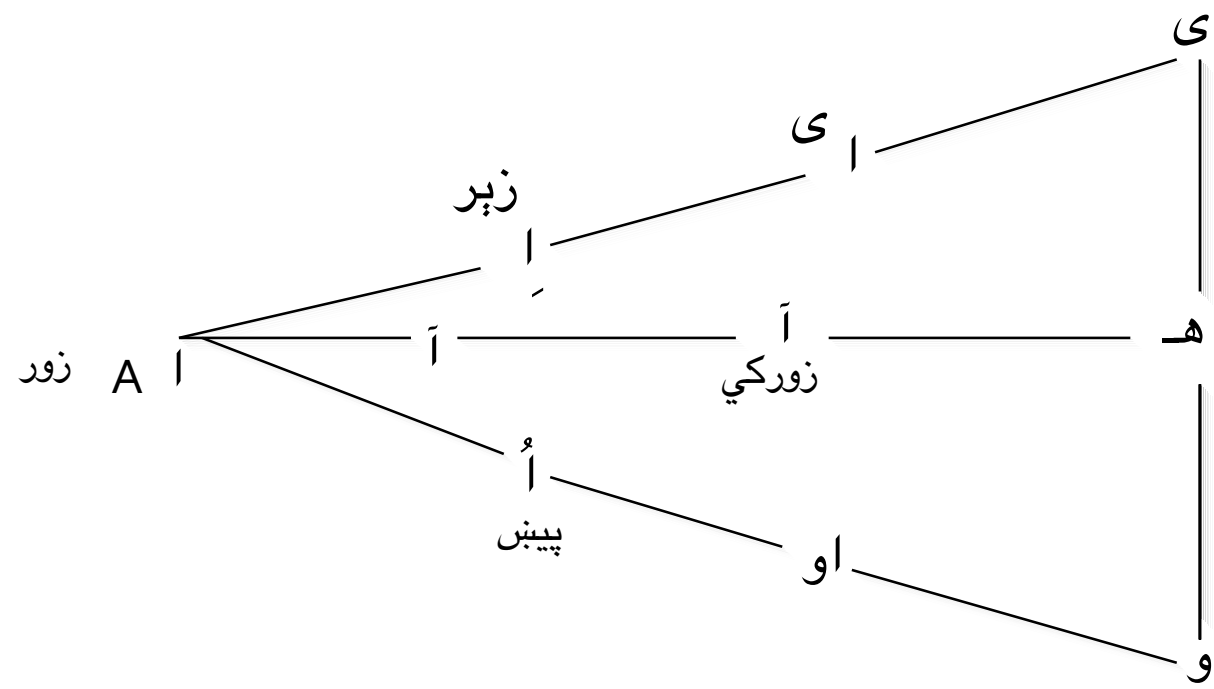
۱ لومړي پلا د يوه مخرج حروف سره اوړي.

۲- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

۳- کله کله داسي هم پيښيږي چه يو توري په داسي بل توري تبديل شي چه په مخرج کي ډير له اصله ليري وي دا نو داسي کيږي چه يو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بيا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه بايد ووايو.

٤- حروف صحيح يا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت يا صايت يعني ږغيږي توري vowels چه هر وخت صامتو توريو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توريو تلفظ کيږي، د ابدال پر وخت کم قيمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زياتي کيږي. ږغيږو توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ىy، هـ (حرکي) h، آي i، يو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکيل هم د يوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

يو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا يو مثال دلته راوړل کيږي (اشو) ashva په سنسکريت کي آس ته وايي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پارسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکريت (ش) تالوئيز توري دي په (س) بل تالوئيز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کيږي، واو شونډيز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځيني جوړ شول.

په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر څلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر ـ ل	ع ـ ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ږ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ويدا Veda

تر ټولو دمخه بايد د ويدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقيده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آريائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]

په سنسکريت کي د ډيرو کلماتو ريښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شويدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم وید يا علم، زده کړه او ودیا بهایاس vidya bhyas زده کړه، لوستنه ودیا پراپت vidya prapti د علم تحصيل د پوهني زده کړه ودیا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، ودیا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، ودیالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، ودیا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]

په دې ډول د ويدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکريت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تيريدلو سره تغير او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقريبي ډول بلي خوا ته ميل کوي او لږ لږ له خپله اصله ليري کيږي. د سنسکريت ود vada د پښتو ژبي د ډيرو کلماتو سره په ريښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکريت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تيره شوې ده.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٧٦٦.

مقصد ته نژدې دي، او سړی ويلاي سي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دا کلمه سنسکريت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتو کي محفوظ دي، يا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغيري شوې دي، په دې ډول:

په پښتو کي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لويوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهار کي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې يعني نه لوئيږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ريښې څخه واده vadah جوړ شويدي، چه په واده کي هم وده يعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډيرښت کوي، له دغي کلمې څخه وديدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، وديده، وديدنه ودينګ جوړ شوي دي.

وده يعني لويښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کيږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ويدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتو کي (وده) ده، د دې معنوي تطبيق او تلازم د څرګندوني لپاره دا لاندينې لغوي پلټنه هم د ويلو وړ ده.

د ويدا کلمه چه په اصل کي (ويد) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بيد beed ضبط شويده، (واو) او (ب) دواړه شونډيز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډير دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو ويد، بيد او په پخواني اصطلاح بيذ هم شو[1] چه په پښتو کي له دغي ريښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډير بد سړی دي يعني هوښيار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البيروني ليکي چه د هندوانو په عقيده مادۀ مطلق او مجرده هيولا (ابيکټ) درې شيه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دين، جهل. او لومړۍ يعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مګر د حافظ ساتونکي، مشر او رئيس معنا ئې وموندله، المسعودي عربي مورخ ليکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډير منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، يعني حافظ الدين او د دوي په ژبه (مو) دين او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، يعني سپه سالار په دغه ډول د بيربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هيربذ د رئيس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.
[3] التنبيه و الاشراف.
[4] مفاتيح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پارسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئيس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډيره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي يو بل مصدر هم سته، بودول budawal يعني ځيني اخستل او تحصيل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پيسې مي ځيني بود کړې يعني لاس ته مي راوستې او تحصيل مي کړي. ښائي چه دا هم يو معنوي تحول وي له دغي ريښې څخه، دغسي هم ويل کيږي. چه دا شي د بود دي، يعني دګټې او نفعي دي.

له دغو لوړو تاريخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتيجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بيا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ريښه پخوانیٰ آريائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ريښې څخه ډيري کلمې ژوندیٰ دي، او دا ثابتوي چه د آريائي پخوانیٰ ژبي سره اوسنیٰ پښتو څنګه ټينګه رابطه او اړه لري؟

ريګ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبيق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ريګ ويدا Rig Veda د وید د کتاب مهمه او لومړیٰ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رګ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ريښه سته که يه؟

لکه دمخه چه هم ويل شويدي، د رګ ماده rich ده چه د البيروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج يو ډول نظم و چه د قربانيو پر وخت په درې ډوله ويل کيدي، لومړیٰ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي درږي، دريم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ويل کيدي، او دمخه جمله بيرته ور سره تکراريده بيا نو بله جمله ور سره يو ځاي کيده.[1]

اوسني پوهان وايي چه رګ د ستايني او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکريت کي هم په دغه معنا ده، مګر که مورِ دقيق سو داسي تحليل کيږي:

ګ،ج، چ او بيا ش ټول تالوئيز حروف دي يو له بله سره اوړي، هغه ريج rij چه البيروني راوړي دي، يقيناً د رګ rig معروف ډول دي، په سنسکريت کي ريج riju سم اوسيده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستايلي او د ښو خويو خښتن ته وايي ريچا richa د ويدي روحانيونو يوه مخصوصه ډله وه، او ريشي rishi يا rikhi د آريائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ويشلي کيده لکه مهاريشي، ډويا ريشي، راجا ريشي او دغسي هم رګهـ raghu د هند د يوه مشهور شاعر کالیداس د يوه شعر نوم دي.[2]

که مورِ وګورو دا ټول نومونه نژديوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رګ) ټوله له يوې کورنیٰ څخه دي، او دا ټول د ريشي rishi کلمې ته منسوبيږي، ريشي په پخوانيو آريائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ١٦٧.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٢٧، ٤٣١، ٤٣٤.

روحاني مقام درلود، او د ويدو برخي هم دغو ريشې ګانو ته منسوبي دي، مثلاً يوه برخه د يوه ريشې په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقيده لري، چه دغو ريشې ګانو ته د ويدو د مضامينو الهام کيدئ، او د دغو روحانينو له ارباب انواعو سره ټينګه رابطه درلوده. په ويدو کي د ډيرو ريشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ريشي درلود[1] او هر ريشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطيب بلل کيدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانيو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامين به ئې په شعر کي ويل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ويدا کتاب ځيني ترتيب شو، او هره برخه ئې د هغه ريشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، يا دا چه د آريائيانو په عقيده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ريشي هغه رج rij يا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستايونکي، ثنا ګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ريګ ويدا، رج ويدا دا ګرده له يوې ريښې څخه را وتلي شيان دي، او معنا ئې ده د ستاينې، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زمونږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغي کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" يعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وايي: دغه ئې د پلار او نيکه رشه ده، يعني د پلار او نيکه خلق او سجيه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کيداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ويسا پر کيداي شي، مثلاً زلمي خان ډير ريشا سړی دي يعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ريشي څخه ريشا يو صفت جوړ شوی دي، دريمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وينا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بيانوي، چه نه ژبه لري، نه وينا. حميد مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق　　چه خندل مي د پندګويو په ورشو

معلوميږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وايي بلکه ښيې وينا او دګټې خبري ته وراشه ويله کيږي په دې ډول سړي ويلاي سي چه د ريشي آريائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډير نژديوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پيښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډير بيلتون نه سره لري، د رشي خاوند ريشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ريشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزيوم دي، د آريائي ريشي کلمې په طبيعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ريشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وينا خاوند و، د ويد سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ريشي شاعر هم و، يعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاريخي کلمې ريښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ريکويد Rig Veda چه رجويد هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کيداي سي، ريښه ئې دغه رشي rishi ته را رسيږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ويدا، د ريشي ويدا، د ښو خويونو او ښې وراشې علم.

[1] د ويدو تعليم ص ۸ - ويدک انډيا ص ۷۰.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

سمهيتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ويدا څلور کتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره يوه سمهيتا بلله کيږي[1] مثلاً ريګويدا سمهيتا، ساما ويدا سمهيتا او نور، الماني مستشرق ونټرنيټس M. Winternits اصلاً ويدي ادب پر درو برخو ويشي. يوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهيتا بولي، چه ټول د ويدو متون پکې داخل دي[2] په پښتو کې تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغې معنا ته سته سمته samatah يعني مجموع او ټول او کافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته ميوه کړيده يا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته ځني پاته سوه، پلاني ډيري پيسې لري، خو سمته ئې څلويښت زره کيږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ويدي ژبې سمهيتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفيږي، يا زياتې کيږي، يا د حرکاتو کار ورکوي. په دې لنډۍ کې دا تاريخي کلمه ساتلې شويده:

د غم د برخو په ويش راغلم سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

يعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ويش کې زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مو وويل چه د ويدي سندرو يوه برخه يعني متون او څلور سمهيتا، سروتي يا شرتي بولي، او دا عقيده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحليل کيداى سي، د (س،ش،ښ) ابدال يو طبيعي کار دي، سرتي، سروتي د يوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کې واو تخفيفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فيلالوژي کې کوم قيمت نلري، له منځه تللي دي نو که باقي حروف يو ځاى وليکو، طبعاً (ښروتي) کيږي، ښروتي لمړي شروتي بيا شرتي او سروتي شويدي، ښه راوتې، يعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بريتانيکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبياتو تاريخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څيړنه د اجتماعي تشکيلاتو په بحث کې د سمتي ترکلمې لاندې راځي.

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تيره شوه، د ويدو هغه برخي چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روايت او تحديث په ډول يو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمير، او پاړسو شمار، شمردن سره شريک دي. په پښتو وايي شميرلي يا شمرلي چه په پاړسو کي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، يعني شميرلي لومړي وار سمردی او بيا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) ليونی=ديوانه، بيا نو (د) ابدال په (ت) لکه زياد=زيات، آباد=آبات، شهد=شات.

سيند Sind

دا کلمه هم ډيره تاريخي ده، او بيخي زړه، په ريګويدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، يعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کيږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهيده، يوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهيږي.[1]

دغسي هم سندهو په ويدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ويدي ژبي (س) په (هـ) تبديل کيږي، نو د هند نوم هم له سيندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آريائيانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلوميږي چه دوي په لوی درياب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ويدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ويل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بيانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرګرد په ۱۹ فقره کي وايي: "له سُو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پيدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

---

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ٧٤ - ويدک انډيا، ص ٦٧.

[2] مدنيت بخش هند، ص ۳۸ - ايران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ويدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده بيا دي نه وينم په تورو ستروگو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په څپو راغي په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې چه سيځل ئې په نصيب شوله روزگاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس ګانړه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني څانګو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چينبل، او يو راز مشروب به ئې ځني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامۀ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پارسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي موندلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې ګښيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، ګل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلګونه ئې کوچني او ګلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

له جنسه څخه دي، حکيم مير عبدالحميد وايي: چه هوم المجوس يو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډير اقسام لري، طبيعت ئې په دريمه درجه تود او وچ دي، ځني ئې ګلان د ساړه او وچ طبيعت لرونکي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خيسانده مفيده ده ګل ئې د ټپ د وينو د بندولو لپاره مستعملیږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډير تفاصيل ليکي، د دوي د تحقيقاتو لنډيز او نتيجه لاندي راوړله کيږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنيا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راګوزن ليکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پيدا کيده. د دې بوټي پرستش په آريائي اقوامو کي تر بيلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د يوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګڼه آريائيانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداګران او خرڅونکي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شيره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په يوه خاص ډول به ئې د هند له آريائيانو څخه قيمت اخيست، هغو به تل داسي غويي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غويی به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شيدې يا شيره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور يا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاڼه شيره په نښتيځلو وته، او له دغه سره به ئې ځيني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځيني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پيغلو او نجونو ټولول، په يوه ګاډي کي چه دوو مړو به چلوله، د قربانۍ تر ځايه وړل کيده، وروسته به روحانيونو اوستانو، يوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونګ کي ميده کول، بيا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شيره کي به وروسته شيدې يا اوړه ورسره اچول او تخمير کول به ئې، دا مشروب دوي په ډير شوق چينبه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې ګڼه د ريګويدا شاعران ئې ډير صفت کوي: مثلاً په ريګويدا کي راځي: مور سوما وچنبل، نه مړه کيږو، په رښا کي ننوتو، دښمن په مور څه کولاي سي؟ د فاني انسان رخه به په مور څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) يو ځاځکي يا شبنم ګڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښي پروت دي.[2] د سوما اهميت او منزلت له دې څخه ښکاره کيږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډيره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډير خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ريګويدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاينه ډکه ده، او د اوستا يوه برخه هم "هوم يشت" نومیږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاينه کوي.

[1] مخزن الادويه، ج ۲، ص ۲۷٤.

[2] ويدک انډيا، ص ۱۱۵.

وايي چه لومړۍ پلا يوه سامانې ګربت (عقاب) چه سينا Cyena ئې نوم و د هريتي بريزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د يوپائيري سينا Upairisaena (هندوکش) سيترا Staera (تيرا) کوسرادا Kusrada (د غور کوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګيري Spiya-Gaona Gairi (سپين غر) پر غرو ئې خپور کړ.[1]

د هوم يشت له دغه بيانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کيدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ويدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګيدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښې ده، د اتهروا ويدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هيڅ قيمت نلري.

په اتهروا ويدا کي د يوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans يا موحاوانت Mujavants نومېږي، دا قبيله د بهليکا سره يو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګريفت وايي چه موجاوان يوه قبيله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسيده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبيله د ګندارۍ قبيلې سره ګاونډۍ وه ځکه چه ګندارياں د کابل او پيښور تر منځ ميشته وه نو به د دوي په شمالي خوا يعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسيدل.[3] چه د اتهروا ويدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبيله نزدې ده.

مورګينسټرن G. Morgensterne نارويژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاريخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح ليکي[4] له دغو ټولو توضيحاتو څخه ښه څرګنديږي ، چه هوما يا سوما اصلي ځاي زمور د هيواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخيص کي هم نوو پوهانو راز راز نظريې ښکاره کړي دي، مثلاً ګريفت د يوې مجلې په حواله چه[5] Quarterly Review نومېږي هسي ليکي:

چه ډوکتور ايچيشن Aitchison وايي ښائي چه سوما د افډرا پاچيکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هريرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum يا هومه huma يا ايهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

[1] هوم يشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاريخ، ج ۱، ص ۱۵۲.
[2] اتهروا ويدا، ج ۱ ص ۲۲٤.
[3] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.
[4] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.
[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

Bornmuller چه په کرمان کي ډير عمر اوسيدي سوما د افډرا يوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبيريا څخه بيا د ايشيا تر غربه د افډرا ډير انواع موندل کيږي[1].

سر اوريل ستاين انګليسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی ليکي: چه دکتو ايچيشن د افغانستان د سرحداتو د تحديد د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرينو مځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستين وايي چه په ۱۹۱۵ ع کال ما هم د ايران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي وليد چه خلقو هوم باله او افډرا هغه تاريخي هوما دي چه په ويدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما يا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افډرا بولي، او آريائيانو به شيدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځيني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاريخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وويل چه د سنسکريت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر ميم وروسته الف فقط د ميم د زور ښکاره کولو لپاره ليکل کيږي ځکه چه په پښتو کي د زور کار (هـ) هم ورکوي، نو بايد په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه وليکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه يوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډبرينو مځکو کي شين کيږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپين غره او د تيراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډير دي، په قندهارکي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه يا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ايرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نيم ګز قدر لوئيږي، بند بند وي، يو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شيدې ځني راوزي ځني خلق ئې ايرې د کشتې په نسخو کي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آريائي نوم کټ مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ويل کيږي او له دې څخه د پښتو ربط له ويدي ژبي سره په ښه ډول ثابتيږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ايران او افغانستان په سرحداتو کي اوريدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

[1] د اتهروا ويدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.

[3] د يعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

چهند Chhandas

دا کلمه په ويدي ادب او ويدي ژبه کي ډير اهميت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مگر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لومړی د دې لغت تاريخي اهميت ښکاره کو، بيا به ئې په پښتو کي در وښيو.

دمخه مو د ويدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ويدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس ميولر په قول د ويدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کيږي. يعني عروضيات. د ويدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پانيني نومي مشهور ويدي عالم او ژب پوهاند د سنسکريت ژبه ترتيب کړه د ريگويدا ژبه ئې چهندس وبلله يعني د نظم او عروضو ژبه يا د ويدي شعر ژبه، ټي وي آر ډاويډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفيسر وايي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول ليکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا- او- پنشدا د ويدا ملحقات په ليکل شوي وه د گرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله يعني د چهندس ژبه يا د ويدي شعر ژبه. بودا هم خپله وينا word په دغه چهندس ليکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ويله.[1]

په حقيقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وينا هغه اصول وه چه د ويدا کتابونه په ليکل شوي وه دا يو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وينا د ويدا په تعقيب او پيروۍ رواج شوه او دغه ډول وينا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ايښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو يعني عروضو ته ئې هم چهندس وويل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کيده لکه دمخه چه مو ولوستل په ويدي شپږو علومو کي چهندس ډير مهم علم و، د ويدو د نظم او تلفيق ټول اصول پکښې بيانيدل دا علم د وينا او فصاحت معيار و، هغه وخت چه پنگل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکيښ د عروضو اصول ئې پکښې څرگند کړل وروسته د ويدا په ډيرو شرحو کي د دې علم بيان وشو. د پنگل د کتاب شرح هلايودهه Halayudha نومي عالم د مرتيا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکريت کي هم دغه اصول وروسته تعقيب کړل شوه.[2]

علامۀ ابو ريحان البيروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً ليکي ده چه دلته ئې لنډيز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهميت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بيانوي. هندوان دا علم خورا ضروري ګڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډيره ستاينه کوي، او خورا ډير ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډير آسان دي، خو بيا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

[1] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۸٦.
[2] برطانيکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه ګرانه ده ما د اقليدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته وليکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضيح نه وي، نو ئې دا کار ډير ځانته ګران کړ!

د چهند فن لومړۍ پلا پنګل او چلت نومو پوهانو ايجاد کړ، او کتابونه ئې پکښې وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې ګيست دي، چه د څپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرګلانچن او پنګل او اولياند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاريخ چه وروسته په سنسکريت کي عموماً د اشعارو معيار او علم العروض ته هم چهند ويل کيده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدين غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله يوه قصيده کي هسي وايي:

په بربڼ چه ږغ د چوڼيو نغوړيده سي ته وا چندي سره پيودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه څرګندږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هيسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لويږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صايتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلوميږي، پيودل په پښتو نظم کولو ته وايي، اشلوک هم قديمه آريائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok يا ishlok

دا کلمه په سنسکريت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلوميږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آريائيانو کي ډير وه، علامۀ البروني ليکي چه اکثر هندو کتب اشلوک دئ او دا يو راز نظم دي چه (چاريد) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مګر په څلورو سروپدو کي دا اته حروف يو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له يوه جنسه يعني دروند (ثقيل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفيف) او شپږم به ئې دروند (ثقيل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پد کي سپک او په نورو دوو يعني لومړۍ،

[1] کتاب الهند، ج ا ص١٨٠-١٨١.
[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.
[3] پټه خزانه، ص ٥١.
[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

او دريم پدکي به ثقيل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندی کتابو بنياد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصيص تر تعميم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پيودلي کلام ته (اشلوک) وايه، وروسته د نظم يو مخصوص ډول شو، او د سنسکريت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په يوه قصيده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قديمه معنا ده. داسي معلوميږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتيږي چه پخوانۍ آريائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هيواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکريت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکريت د تهذيب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاريخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحليل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم يا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قديم آريائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقيم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرګی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښيګړي په معنا لکه شيخ متي چه وائې:

په غروکي ستا د عشق شپيلکۍ دي د دې نړي په عشق سمي دي[2]

يا سما sama د تنظيم او انصاف او عدل په معنا، لکه شيخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و په ټيکنه ؤ په درست جهان او څار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ريښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکريت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتين con د پريفکس (يعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده يو له بله سره، موافقت، نژديوالي لکه سم بند sambandh يعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ريښی څخه ډيري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعيت، سمتوب، په معنا، او سماپت

[1] کتاب الهند، ج ١ ص ١٩٤.

[2] پټه خزانه ص ٢٧.

[3] پټه خزانه ص ٤٣.

samapt تکميل، تمامول، سمول، ترتيب او تهذيب کول.[1] د سنسکريت لومړي جزو هم دغه سم يا سن دي، چه ريښه ئې قديمه آريائي ده او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه په پښتو کي تر اوسه پاته وي، او سنسکريت ته هم تللې وي، د ميم او نون سره اوښتل په پښتو کي اوس هم ډير دي، مثلاً منښتل، ننښتل، منښلي، ننښلي، يا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه يا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکريت کي وائي سودول sadaul يعني ښه ډول او ښه څيره[2] چه عيناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د يوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قيمت نلري، ځکه چه د سنسکريت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستا کي دا کلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کريت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتو کړ ته ډير نزدې دي، په سنسکريت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن يا کړل يعني کول (وکردن) دي.[3] نو د سنسکريت کلمه له (سم زه کرته) يعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[4] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "يعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانيث له جهته بايد "ښه سمه کړې" وويله سي[5] يعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتيب او تنظيم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړيده.[6]

او دکلمې له تحليل څخه پخپله د سنسکريت په نامه کي د پښتو ژبي اغيزه ښه ښکاري.

دسيو Dasyu

هغه وخت چه آريائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شيوه شول او تر اباسين ور تير شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې ځني وينوې. د هند بومي وګړي چه تور لينګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آريائيانو دسيو، داس Dasyu يا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، ميرځمن، بيدين ده.

---

[1] هندوستاني قاموس ص ٤٧٢.

[2] هندوستاني قاموس ص ٤٨٣.

[3] هندوستاني قاموس ص ٥٦٨.

[4] فرهمک نظام ، ج ٢ ص ٨ ديباچه.

[5] پښتو فقه اللغه، ص ٢٦١.

[6] هندوستاني قاموس، ص ٤٨٠.

دا کلمه په هندکي د آرين يعني نجيب او شريف په مقابل کي استعماليده. آرين چه غنم رنګي انسانان وه، د "شريف" په نامه ئې ځانونه ستايل، او د هند تور لينګيان ئې "دسيو" يعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه ګڼل، د ويدي عصر شاعرانو دوي پيت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هندکي "دراويدي" بولي.

په ريګويدا کي د آريائيانو او دسيو د جګړو ډير تفصيلات راځي، او هرکله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسيو باندي غواړي، اندرا چه د جنګ رب النوع دی، هرکله دسيو سره جګړې کوي.[1]

تر ويدا وروسته د ايران د داريوش په ډبر ليک کي هم د آريائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شويدي، او وروسته په هندکي د دې کلمې معنا لږ تغير خوړلي (داس) تش د غلام او مريي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] ګيګر المانې وايي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه يا د ريګ ويدا (دسيو) او وروستني (داس) دي، چه د آريائيانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ يشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ يشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، دګراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له يوې ريښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځينو برخو کي دژ يا دش Dush عموماً د بد او بابيز په معنا و، چه د ډيرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزديشت کي (دوش مينو) ليدل کيږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ويله کيده په هغې کي (دشمير) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډيرو پاڑسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخيم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ويدا دسيو، داس او بيا هم دانو او د اوستا دش مينو او بيا د پهلوي دشمبر له يوې ريښې څخه دي، او هم په سنسکريت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مريی او غلام او کښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړی وګوري د سنسکريت (دش) يا (دس) هغه د اوستا (دش) ګرد سره يو شی دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سين ابدال په شين خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هرکله په (ښ) اوښتلاي سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کيږي يو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۸۵ - تاريخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[2] د ويديک انډيا ص ۲۱۸.
[3] د خاوري ايرانيانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[4] د خورده اوستا فرهنګ، ص ٤۹۰.
[5] دساتير آسماني ص ۲٤۵.
[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خيره، خيرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابيز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کيږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عيوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سليمان ماکو وائي: پر دښن ئې يرغل وکاوه... سره ومړوړل ئې دښنه.[1]

ملکيار وائي: توري تيرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننګ ځانونه مړه کړي دښن په عشيو مو پييه کړئ[2]

امير نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي توراکړي يا توراني دښن چه وايي[3]

عبدالقادر خان خټک وايي:

خو عارف د چا په ښو شکرګزار دي نه په بدو د دښنه لري ګله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آريائي اقوام په افغانستان کي اوسيدل، او د باختر او هندوکش په ورشوګانو کي پراته وه، دوي ځانته ځيني اداري او ملي تشکيلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مګر چه دوي تر انډوس (اباسين) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لينګي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جګړې وې، او پخپله آريائيانو ځانونه سپين پوستي بلل، په ريګويدا کي دا فرق او امتياز ذکر شوی، او له تورو دسيو سره د سپينو آريائيانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسيو ګانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشوګانې او پټي ئې سپين پوستو دوستانو ته ور وويشل.[4]

د دسيو او آرين د دغه تصادم او جګړو نتيجه وه چه د هند خلق په رنګ او پوست او کړه وړه کي سره بيل شول او پخواني ناآرين اقوام د تورلينګي او پيت پزي (پايسه يزي) او بې پزي په صفاتو په ويد کي ذکر شول، او

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.

[2] پټه خزانه، ص ۱۱.

[3] پټه خزانه، ص ۷۱.

[4] ريګويدا، ج ق ص ۲۲.

آريائيانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[1]

هغه وخت چه آريائيان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بريالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وويشل پخپله آرين درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسيوګان او تور لينګيان وه، چه ذکر شول. دې ويش ته په انګريزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاسټا يعني نژاد او نسل څخه ئې اخيستي دي، مګر په سنسکريت کي ورنه vorna يعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسيم هم پر تور او سپين رنګ باندي شوي ؤ.[2]

د رنګ او نسل ويش لومړي په آريائيانو کي نه ؤ د ويداد دورې په اواخرو کي پيدا شوي دي، ځکه چه په لومړيو ويدو کي د دې ويش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم ويد په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څير د دغو څلورو ډلو د پيدا کيدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسيم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنيا ئې له متو څخه ويش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پيدا شول".[3]

په ويدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زياتي څه نسته، خو د هند آريائيانو د دغو څلورو ډلو امتياز هسي وايي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتيا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پيدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روايي ده، هغه څوک چه له بازو او متو پيدا شويدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټينګ کړي، او ودانې او کښت او زراعت د دوي وظيفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پيدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[4]

د څلورو فرقو د پيدا کيدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډير شريف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسيو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت يعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصياتو سره دلته زمور کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آريائيانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحليل کوو، ځکه چه ځيني پوهان وايي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ريښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن[5] Brahmana

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کيږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظايف په جامعه کي

---

[1] ويډک انډيا ص ۲۲۰.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ويدو تعليم ص ۱۲۳.

[3] ويدک انډيا، ص ۲۱۷.

[4] ويد ـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[5] منو شاستر.

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظايف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظايف مقرر کړي دي د ويدو ويل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خيرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزيږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنيا کي تر ټولو معزز وي، د دين، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لورتيا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشترې د سلو کالو، بيا هم پرکشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي يا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او يو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بيا نو د يوه بيل رب النوع په مفهوم وپيژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاريخي آريائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړيا، حشمت ته وايي، د برم خاوند يعني د عظمت او لوړتيا خاوند له برمه ولويږي يعني له جلاله او عظمته پريوزي، پلاني په برم کي دي يعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندوکه مسلمان د پت په کارکي چه مي وليدل د هيڅا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافيه کي راغلي دي، داسي معلوميږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاريخي مفهوم ته نژدې دي لغات اوکلمات د خپل تحول په دوره کې دغسي تغيرونه کوي، مثلاً (برمه) ډير پخوا په ويدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستايني معني درلودل، وروسته يو مجرد د تخليق جوهر، او بيا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه يو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زيات سو، برمهمن شو، يعني د جلال او عظمت او لورتيا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (ميم) دمخه شوه دوه ميمه سره يو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره يو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي يو غورځوي لکه هډډيره چه هډيره شوې ده، دلته هم يو ميم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زمور په ژبه کي دا دي، خورـ خورمن، کړـ کړمن، دردـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) يعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آريائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي يقيناً د لوړتيا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کيده، د بشر خورا

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ويدک انډيا ص ۱۹۹-۲۵۵.

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کيده.[1]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ويدا کي راجنيا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بياچهتري ذکر شوې ده پخپله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[2]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه يادې شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظايف هسي تعيين کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، ويد ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[3]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سياست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسيله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتيازات درلودل، کشتري بايد تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعايا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[4]

علامه البيروني وايي: چه د کشتر لپاره برم او ېربست ضروري دي، خلق بايد له ده څخه وبيريږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متين، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[5]

په دې ډول د کشتري وظايف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي ټينګي ريښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړيږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وايو، کښل يعني (کشيدن، آختن) هم له دغي ريښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډيري کلمې لري لکه زيارکښ، امبارکښ، ګورکښ، اوکښ د آختن په معنا له توري او تيغ سره رائي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وايي:

په درست جهان دي نه وي يو د ما غندي رسوا بل ورځم توره وکښلې چه مين واورم په تا بل

دوهم جز ئې (تړې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس مور د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) ليکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او تري) ده.

---

[1] تمدن هند، ص ۲۱۵.

[2] کمبرج هستري، ص ۹۲.

[3] منو شاستر.

[4] تمدن هند، ص ۲۱۵ - ويډک انډيا، ص ۲۱۲.

[5] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۳۰.

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکريت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډير پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارگن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خير البيانه څخه څو مخه په لاتيني حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کي دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډير آدميان په کرلو په بازرگاني باندي يا په پوند گلي، يا په تورکښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.[1]

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکريت) ښئي، او عسکريت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کي ويسيا، او په سنسکريت کي ويس Vais، ويسيه Vyasy ويشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهنې اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکيال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبي زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

---

[1] د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳٤-۲۳۲.

علامه البيروني دا نوم (يش) راوړي چه د (ويش) معرب دي، او وظايف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[1] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلوميږي چه د ويسيا وظيفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئې اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظايفو کي اعتماد او باور او ويسا لوي او مهم شرط ګڼي[2] او که سړی ورته ځير شي هم دغه مهم وظايف يعني تجارت او زراعت او مالداري بيله ويسا نه کيږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او ستړه هم پر اعتماد او ويسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ويسا) دي، او هيڅ ليري نده، چه د پښتو (ويسا) او دغه (ويسيا) له يوې ريښې څخه وي!

ويسا په پښتو ادب کي ډيره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ويسا هر دم ته وايه الله

يعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا خوک په بند دي خوک لا ګرزي نا ويسا

يعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ويدي نوم له ويسا سره مشترک (ويسيا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغير راغلي، ويشي، ويش سو په عربي (بيش) البيروني راوړي دي دغه (ويش او بيش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دريمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کيده.[3] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدیٰ نيکي ګواهي لم د ښايست مخي دي نشته په خوي ويښئې

د بيت آخریٰ کلمه داسي ده (ويښ ئې) يعني په ښايست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه يې! له دې څخه هم معلوميږي لکه ويسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ويش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او ناملموسه ګڼله کيږي، لکه چه دمخه وويل شوه، دا ډله د هند بومي تور لينګيان وه، چه دسيو (دښمن) بلل کيده.

---

[1] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[2] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[3] پخپله ويسا او ويش هم ځينو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کيت Keith د اډنبرګ يونيورستي د سنسکريت پرفيسور ئې معنا commoner يعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي ليکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبي د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کيږي چه د خوشحال خان په بيت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[1] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئې ذليل او نا نجيب ګڼل، او ټولې کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، مانړوتوب، ماهي ګيري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرۍ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[2] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذليل، نانجيبه ده[3] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بي شرفه او ډير کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کې نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، کښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندۍ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقيقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدي وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهير يو ځاي ګڼل شوي دي. يوناني مورخ مګستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشيانو کومکيان وه[4].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آريائي اقوام تر اباسين پورې خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښيښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فکر نتيجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورنې او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د ځلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنګ سپين والي او توروالي و (شودر) تور مخي او تور لينګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريګويدا هم دسيوګان په تور مخو سره ستائي.[5]

دغه امتياز او په انګليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورنې Varna ويل شوي دي، يعني رنګ او جوله او

[1] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.
[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.
[3] د ويد تعليم ص ۱۲۸.
[4] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.
[5] ريګويدا لومړۍ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتو کي د مخ او څيرې رنګ ته وايي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده يعني د مخ رنګ ئې الوتي دي يا پلاني په بله بڼه راغي يعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، شوروا نو په دغه قاعده (ورښه) لومړي پلا (برښه) سو، ځکه چه د (ر،ښ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بښه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کيږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړيدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ويدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بښه) دي يعني رنګ color بل اکثر محقيقين دې خبري ته ټينګ دي چه دغه د څلورو ډلو ويش د آريائيانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هيواد کي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هند کي پيدا شوه.

د دې خبري بل ټينګ دليل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آريائيانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آيريامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ويسا) موجود دي[2] او دا خبره ځيني ښکاري چه آريائيانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظايف دغسي ويشلي دي، د پښتنو يوه خورا قديمه عنعنه دا ده: "وايي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقين او روحاني چاري او وينا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بيټنې) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکريت د دوي کار دي مګر د (څربن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سياسي کارونه او شاهي او مدنيت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څربنو وظايف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آريائي ريښه او اساس لري، او سړي ويلاي سي چه له ويدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ويش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکريت کي زړه، ارادې، روح ته وايي[3] او علامه ابو ريحان البيروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بيان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حيوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلوميږي چه زمونږ له هيواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ يسنا ۱ بند، ۳۳ يسنا ۳ بند، ٤٦ يسنا ۱ بند.

[2] گاتها، ص ۸۷.

[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.

[4] کتاب الهند، ج ۱ ص ٤٥.

يا به د زړه په معنا حقيقت وي مجاز به ئې اراده وي يا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښتو يو خورا پخواني شعر چه امير کړور جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کي ويلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من می ځي بريښنا پر ميرځمنو باندي[۱] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي يعني د ارادې غشي مي لکه بريښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکريت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمين په معناو دي[۲] او دا کلمه په نورو آريائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلوميږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آريائي کلمه وي، ځکه چه آريائيان په هند کي تيت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي ديوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ويل[۳] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي ديوستهان باله يعني د عبادت او نيکيو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله يعني د هندوانو ځاي او هيواد.[٤]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقريباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ ليکي: "به ستهان لوهور در ميان شدند"[٥] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ويلاي شو، چه يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هيواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکريت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې يو شاعر وايي:

د اسلام د دين شهاب د نړي لمر دي تور ستهان ئې کړ رښا په جهادونه[٦]

دغه بيت له يوې قصيدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدين غوري په مدح کي ويلې ده دی وايي چه سلطان شهاب الدين تور ستهان يعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بيته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[۱] پټه خزانه ص ۳۳.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.

[۳] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.

[٤] کتاب العلم، ج ۱ ص ٥٤.

[٥] آداب الحرب، ص ۳۹.

[٦] پټه خزانه، ص ٥۳.

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آريائي دي، د هند او ايران په ژبو کي پخوانۍ ريښې سته، او په پښتو کي هم ډيري کلمې سته چه په دغه ريښه اړه لري.

لومړی به سنسکريت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستايلې شوی، معزز نمسيت namasyit يا نمسيه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکريت کي موجود دي ريښه ئې (ن،م،س، ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفيږي (س) په (ز) بدليږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نيايش، لمانځلو، او تکريم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا يا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي يو مبداء واحد مجرد ګانې چه ټول مخلوقات ئې پيدا کړي دي، دلته ئې زمور (مزدا يا مزد) يعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکريت (م،س،ت) سره د يوه جنسه دي او له يوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجليل او تکريم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جليل دي لوي دي، او د تجليل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پارسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جور شويدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پارسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه يو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پارسو کي دا کلمه د نيايش خضوع، تکريم تجليل په معناوو هم وه، عبدالحي ګرديزی ليکي: "چون امير را بديدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمين را ببوسيد و بردش نماز همي بود پيش زماني دراز

اما مزګت په پارسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجليل او نيايش ځاي دي. زمور د وطن يو جغرافيا ليکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادينه" ليکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وايي: "و مزکت جامع اين شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانيانو مشهور وزير (متوفي ۳٦۳ هـ) د تاريخ طبري په ترجمه کي ډير ځله د مسجد

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.

[2] زين الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نمازکرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغي ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځي په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبي مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغي ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې رونې په لمانځو وې　　په ژړا او به نارو وې
چه به ګښيووت په لمانځنه　　يا به ګښيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل　　ترکلو کلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل　　که دي دا خويونه شته څه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو　　عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړو کونو دي نمنځلي　　چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغي ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته　　کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتو کي له دغي قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش ګاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصرو کوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعا کي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

نوم دي تل وه پر دريځ په نمزدکونه.[1]

يعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو يادېږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډير نژدې دي، او لکه چه وويل شوه، ريښه ئې هغه پخواني آريائي ده چه هم په سنسکريت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ويا کرنې Vyakarana

دمخه تاسي ته د ويدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ويدانګو کي ويا کرنه يعني ګرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آريائيانو کي ډير اهميت درلود د ٦٠٠م په حدودو کي دا علم ښه تکميل شو، او د پانيني پر ويا کرنه باندي نورو پوهانو هم شروح وليکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشيه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ويا کرنه" وکيښ، چه د مبتديانو لپاره و تر ډيره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتيا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کيدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جيادتيه او بامن په ٦٦٢ ع د پانيني د کتاب شرحي ليکلي دي، چه کاشکابرتي نومېږي او وروسته هم ډير کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[2] البيروني وايي: چه بيا کرن د صحيح کلام او سمي وينا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښې بيانيږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[3]

د سنسکريت په قاموس کي ويا کرن Vyakaran د ګرامر په معنا ويا کرني Vyakarani د ګرامرست او د ګرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[4] دا کلمه دو جزوه معلوميږي. لومړي جزو ئې (وـ ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آريائي ژبو کي د (ګفتن) په مفهوم کي ريښه لري مثلاً د پښتو (ويي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وايي:

دا ويي زما دراز دي دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وايي:

زه و تا ته يو ويي کړم زما وروره په سهار بيداري کړه آخر وګوره[5]

د پښتنو کلمات هم له دغي ريښې څخه را وتلي دي وينا (نطق)، ويل (ګفتن)، وينه (ګفتار)، وي (ګفت) د

---

[1] پټه خزانه، ص ٥٧.

[2] د هندوستان تهذيب، ص ٩٨.

[3] کتاب الهند، ج١ ص ٧٨.

[4] هندوستاني قاموس، ص ٧٧٧.

[5] پټه خزانه، ص ١٣٥.

فرانسي وايل voyelle او انګليسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاټيني ووکس vox يا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګليسي وايس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (وـ ی) ريښې لري.[1]

نو د سنسکريت د (ويا کرن) لومړي جزو هم له دغو ريښو څخه مرکب دي، (ويا) يعني ويل، ګفتن، کلام، وينا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، يعني کول، نو (ويا کرن) جمعاً وينا کول، ويل، کول يا (ويي کړن) يا (ويي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زور شکل لري، ښايي چه دا کلمه هم زمور له هيواده اوله پښتو څخه تللې، او په ويدي ژبه او سنسکريت کي دګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبيان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړۍ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شويدي، ويدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي ياما Yama دوهم منو، مګر ياما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کيدونکي (مرتيا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ريګويدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: يوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا ليري ځايه چه وي وسوت يې نوم ؤ (يعني له اسمانه) راوړ[3] په حقيقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، يو له يوې موري چه ياما نومیده، د بلي ماينې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګانې سي، کله د (منو) نوم يوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهيدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آريايانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي يو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظيم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسياپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، ميکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جوليس ايک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ ع د دې کتاب ترجمه بيا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې مور (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډيز دا دي: سهار منو د لاس پريوللو لپاره اوبه راوړې، يو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وويل: چه ته ما وساته، يو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وويل: چه په پلاني کال طوفان راځي، يوه بيړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ٢٦٨.

[2] ويدک انډيا، ص ١٠٦-١٢٣.

[3] ريګويدا ٦ برخه ٨-٤ فقره لسمه برخه ٣٩ فقره.

[4] ويدک انډيا ص ١٩٢.

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بيړۍ کي کښينوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په رياضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته يوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پيدا شو، آريائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د ياما ورور بولي. په ګوت پران کي هم د منو دغه قصه راځي[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پيدا شويدي، مګر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون ګهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د ياما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونګهت چه په اوستا کي د ياما پلار بلل کيږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونګهان) معرب رنګ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنګونه موندلي دي، خو دلته زمو کار د دوي تاریخي پلټنې ندي، بلکه فقط د منو دکلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکرکوونکي) هم انسان بولي[6] ګویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او مننې لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وې، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړګي او ګوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخواني معنا لري، پښتانه (برمانو) د غره سړی، او ځنګلی سړی ته وایي، او پخپله (مانو) د

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.
[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲۶۰.
[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنګ.
[4] اوستا، ص ۲۹۵،۲۱۷،۱۱.
[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.
[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.
[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦١.

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر مانړ) د لوړی مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر مانړ په شان ترهيږي د روغ مانړ په شاني کښينه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول ګښينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښې څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او مانړ) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په مانړ او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلاموکي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مګر من چه د تاله کانې دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريګويدا کي داسي ذکر شوې ده: موړ له جواهر او څاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنګ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زمور د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژر، يا طلائي رنګه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريګويدا ۸۱ برخه ٦٧-٧٨ فقره.

[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کيده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پيسو" يا "پکوس" pecus ثروت ته ويل، بيا چه مسکوکات په دوي کي رايج شول، هغه ئې هم پيکوس يا پيکو pecu بلل.[1]

ډنکن فوربس ليکي، چه پيسا paisa د يوې مسي سکې نوم هم دي چه زمورِ نيم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ويدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ايکي ده، چه په پارسو ئې پول بولي جمع ئې پيسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډيري پيسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډيري توري ايکې لري، بلکه مقصد ډير نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ويدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډيره مشهوره وه، څو چه اوس ئې يوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودريده "پول" چه نه تاريخي حيثيت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کيږي، او د پښتو او پارسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ايکي" يا پيسه د پول لپاره واخلو او پيسې تروت او نقد مال ته ووايو.

کر، کريش Krish

د شديار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئيانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آريا) کلمه هم له دغي ريښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آريائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شديارە، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ويدا کي راغلي، او شديارە کول افاده کوي. گيگر وايي: کريش يوه کلمه ده چه ډير ويدي اوستائې الفاظ ځيني جوړ شويدي، کرشتينه يا چرشتيه د آريائي قبيلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشيوت د دهقان او بزگر معنا لري.[2] په سنسکريت کي هم دغه ريښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وايي، کرشن krashan شديار کونکي او يوي کونکي دي[3] د پارسو کاشتن، کاريدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ريښې سره ډير نژدې والي لري، کرښه خط ته وايي، چه د شديارې د خطوط سره چه (کري شي) بلل کيده نزديکي لري.

---

[1] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[2] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤٥.

[3] هندوستاني قاموس، ص ٥٦٧.

د آريائيانو اجتماعي تشکيلات

له ويدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آريائيانو ځانته اجتماعي تشکيلات او د ژوندانه دودونه او د ټولني لپاره مخصوص سيستم درلود. اوس چه مورږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په ليارە او قوانينو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کيږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکيلات محترم ګڼي، کورنۍ، عشيره، کلي، لته، هيواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آريائيانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر يو جلا جلا ليکل کيږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کيږي.

پتي Pati

په ويدي ژبه کي دا کلمه ډيره مشهوره ده د بادار، مالک، رئيس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ويس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[1]

معلوميږي چه آريائيانو له پخوا زمانې څخه پخپلو اجتماعي تشکيلاتو کي دا نوم درلود، ګوپت gopat يعني شپانه پاچا يو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آريائيانو تر بخدي او ويدي مدنيت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبرو کي د دې پاچا تصاوير پيدا شويدي او دارمستر وائي چه په آريانا ويجه کي د آريائيانو پاچا دغه و، د اوستا په ګويشت او بنداهش کي هم د ګوپت ذکر کيږي[2] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قديمه او د آريائيانو د بخدي تر راتګ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آريانا ويجه) کي هم وه. ګوتراپتي gotra-pati يعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati يعني د ورشو[3] او چراګاه مشر ګرامه پتي grama-pati يعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ويدي آريائيانو دي.[4]

---

[1] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.

[2] تاريخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.

[3] وراجه او ورشو ډير سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تير شو.

[4] تاريخ افغانستان، ج۱.

په سنسکريت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډيرکلمات د (پ،ت) د ريښې څخه را وتلي دي، مثلاً پيت pit مينه، عاطفه، پيتا pita پلار، پيتم pitam ډير مينه ور، ډيرګران او خورږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت يا پتي مالک، بادار، څښتن، ميړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهيم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقايق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غيرت او ناموس او ننګ معناوي لري. مثلاً حميد وايي:

پروت په وينو کي لټ پټ ښه يم په پت کي نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وايي:

په ياري به هاله صادق باله شي چه تر مرګه د ياري پت وپالي

دغسي پتي يعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډير پتي دي يعني د پت خاوند دي، بې پتي يعني پت نه درلودل، او بې غيرتي، او بې ننګي.

پير محمد مياجي وايي:

داسي ووې شيخ متي د مولا په عشق پتي[2]

نو قديم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډير نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننګيالي وو، او عزت او ناموس او ننګ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، ميړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تيريدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننګه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم ميړه تل د ماينې ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آريائيانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ايښو شوي و، دوي کورني ته ډيره په درنه سترګه کاته، کورنۍ هر وخت د خير او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدير پلار و، او له خو کورنيو څخه يوه عشيره جوړيده، د کورنۍ اهميت او د توکم ډيريدل لکه اوس چه په پښتنو کي ليدل کيږي په پخوانو آريائيانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بيټ نيکه چه په خپل شعر کي د خپلو وګړيو ډيريدل غواړي "دا وګړي ډير

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

کړې خدايه" دغسي هم په ويدا کي د پخوانو ريشيانو ډير اشعار او سرودونه سته، مثلاً خداي د ژوندانه څښتن دي، دي د دولت خاوند دي، دي قوي او غښتلې کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! مور داسي مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ويدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکيلاتو کي ډير اهميت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکيلات شروع کيږي.

دا کلمه يقيناً د آريا له زانګو او اصلي ټکه، يعني زمور له هيواده تللې ده او تر اوسه هم زمور په ژبه کي ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس مور کورني او خاندان ته کهول وايو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاينده کهول) بولي يعني د سردار پاينده خان خاندان، دغسي دي د اخک کهول، د بارک کهول مور په محاوره کي وايو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفيږي، شيخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کي ژوندي ؤ هسي وائي:

نصره نه مو يې له کهاله　　لودي نه يې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنې يم[2]　　د حميد له لوړ کاله يم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امير کرور په يوه شعر کي دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مي لوړاوي د کول د سور وکړه" يعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سليمان ماکو په تذکره کي هم کول کښلي شوي، او ويدي رنګ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قديمو زمانو او بيا د اسلامي دورې به اوائلو کي هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

گرامه Grama

د ويدي دورې په اجتماعي تشکيلاتو کي گرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو ټپرو څخه به يوه گرامه جوړيده او مشر ئې گرامني gramani بلل کيده.[4]

دا ويدي کلمه په سنسکريت کي هم خورا مشهوره وه، ډير کلمات نور ځني وزيږيده، مثلاً گرامواسي gramvasi يعني د گرام اوسيدونکي، کليوال، گرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، گرامني

[1] ريگويدا، ۷ برخه ٦ فقره.
[2] پټه خزانه، ص ۷۱.
[3] وگوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.
[4] کمبرج هستري ، ج۱ ص ۹۱.

gramani د کلي يوه کورنۍ، گرمياسوه gramyasva د کلي آس يعني خر، گرامين gramin کليوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامياسوه د گرام اسپه او گرامين لکه خاورين اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډي گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشتر گرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ريښه لري، يو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پيښور د بگرام په نامه يادېدي. شيدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي يو موقف دي، چه په نامه کي دغه ريښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلوميږي، چه زمور له هيواده تللې او په ويدي ژبه کي ځاي نيولي دي يوه پښتو لنډۍ ده:

د بيلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډې بارويته

ويسه ويس Visa'vic

دا کلمه بيله هغه (ويسيا يا ويش) چه دمخه په آريائي ځلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکيلاتو کي ويسه وه چه د څو گرامو وگري به يوه ويسه بلله کيده، او مشر ئې ويس پتي، vispati يا راجن rajan باله.[3]

گايگر المانی ليکي: چه (ويس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ويل کيدې، هم يوې قبيلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکريت له vic سره يو دي چه په ريگويدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلوميږي چه د (و،ی، س) په طبيعت کي د سکونت او هستيدلو معاني پراته دي، مثلا د ويدا او اوستا (ويس) د انگليسي هاوس house د پښتو (وسيدل، وسيده، هستيده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققين چه وايي ويسه هم د اوسيدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ويس هم د اوسيدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسيدل له مصدره سره ئې رابطه ډيره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۱۱٦.

[2] پښتانه شعرا، ج ۱ م ۲٦۲.

[3] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۹۱-۹٤.

[4] د شرقي ايرانيانو تمدن، ج۱ ص ۲٦٦.

[5] تاريخ افغانستان.

پور Pur

دکتور کيت Keith د دې کلمې شرح داسي ليکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنيت څخه مور څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غويو لويي ګلې درلودې او په داسي سنګرو او محکمو ځايو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ريګويدا دغه ځايونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[1]

ډونکن فوربس وايي چه په سنسکريت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp يعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[2]

لکه دمخه چه وويل شوه، د ډيرو ګرامو او کلو کوړه (ويسه) بلله کيده د ويسي مشر ويسپتي و، ده به يو ټينګ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې مور ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډير ځايونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننګرهار کي دي په هند کي هم ډير ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بيجا پور، رام پور او نور.

اعليحضرت امير شير علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شير پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وايي مثلاً دري پوړه ودانې يا پوړ پر پوړ يعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغې پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټينګ وي او پخوانو کلاو او ارګو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سميتي Samiti

دمخه تاسي د سمهيتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آريائي اجتماعي تشکيلاتو کي يو مهم شي سميتي و چه دغه کلمه هم له هغې ريښې څخه ده، دلته به لومړي د سميتي اجتماعي مفهوم در وښيو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبيقي خوا وړغيرو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبيلو کي جرګې لري، او دا جرګې له په خوانيو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فيصلې کامل اختيارت لري، او ځانته لياري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آريائيانو هم ملي جرګې درلودې. يوه مهمه جرګه ئې سميتي samiti بلله.

---

[1] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸٦.

[2] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

په ريګويدا کي د دې جرګې بحث راغلي دي[1] او علما وايي چه دوی دوې جرګې درلودې يوه ئي سبها sabha بلله او بله سميتي، په سميتي کي سپين ږيري او د قبيلې مشران سره غونډيدل او دا عمومي جرګه وه اما سبها د کلي وړه جرګه وه او مقامي رنګ ئې درلود، په سميتي کي پاچا هم شاملیده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زيمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[2] په ويدي ژبه د سمهيتا او سميتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهيم پراته دي. ګويا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ريښې په ډيرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د توليدلو عمل، سميت semet يو له بله سره ټول، ور سره، سميتنا samitna يو له بله سره ټولول او سره غونډول.[3]

لکه چه دمخه ويل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سميتي (جرګه) کي هم د ټولني او غونډيدو مفهوم لري، نو ليري نده جه دغه ټول کلمات له دغې ريښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصايصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ريګويدا څخه ښکاره کيږي، چه آريائيانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوښې غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښې موجود و.[4]

په سنسکريت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقيږي[5] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مګر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قديمي ريښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړيږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، يو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تيره تيغه　　چه په تيغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

[1] ريګويدا، ج ۳ ص ۲۵۳.
[2] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.
[3] هندوستاني قاموس ص ٤٧٨.
[4] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.
[5] هندوستاني قاموس، ص ٧٢٦.

دا کلمه په ريګويدا کي ډيره راځي او د يوې ميلې نوم و چه په ارت ميدان کي به کيده او ټول طبقات، ښځي او نر، ګوڅني، لويان ګرد پکښې حاضريدل.

غيږ بازانو به غيږي ايستي، ورزشکارانو به لوبي کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ريښيانو به اشعار ويل. دا ميلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کيدې، او د مظاهرې او نمايش عمليات به کيدل.[1]

دا ميلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځايونه لري او خلق پکښې ټوليږي، په مياشتو مياشتو دوام کوي، لکه پخپله ميلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مګر لږ څه معنوي تحول ور پيښ شويدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمايش په فخر سره څرګندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، يعني تظاهر او نمايش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه ګر متظاهر او نمايشي سړي ته وايي، په سامانو تلل، يعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً يو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آريائيانو ميلې هم د تظاهر او نمايش او سامانو ځايونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پيغلو ميرونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سينګارول، ګويا دا ميله هم په حقيقت کي يو نمايش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د ميلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد يعني "نمايش او تظاهر" پکښې پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آريائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکيلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آريائيانو له ژبې څخه ځيني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه مورِ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ريګويدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آريائيانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پيژاند، مګر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شيانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زمورِ کار دي.

ديوس Dyaus

[1] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې ګانډه او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځليدلو او رڼيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قديمو اقوامو له دغې مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډييوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.[1]

په سنسکريت کي ډيوا، ډيواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري کلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس ليکي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د څراغ په معنا.[2]

وګوري دغه کلمه په يوناني کي ذيوش Zeus او بيا زيوش، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پټير هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذيو او په اسلاوي کي ډيواس، په ايتالوي کي ډيو د پرتګالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغي ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيويس Dious او ډيواين divine هم له دې کهوله دي.[3]

په پښتو کي تر اوسه څراغ ډيوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټينګه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډييوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو ګويا ډييوس آسمان وو، چه په مقابل کي يې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډييوس کلمه تحليل کړو، پښتو کلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عيناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب کي ډيره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډيوه يې　　زه د هجران په تاريکو کي ناسته يمه

ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډيويز آسمانه　　سترګي دي وزه که به لمر را خيژوينه!

---

[1] تاريخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[3] تفسير الجواهر - ويدک انډيا، ص ٨٥.

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترګي ووزه!

دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ ګڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ريګويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډير کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.

راګوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريګويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پرکوناس، پرکونس، پيټرون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلې رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د بښتو د يوې قبيلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.

اندرا د ويدي عصر معروف جنګي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې ايښو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.

[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱٤۱.

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه- باختري اوستا او نوې اوستا- د اوستا ټوکونه-اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی کلمات- په پښتوکي اوستا- زرا تشترا- سپنتمان -
اهورا مزدا- واره - بامي- اسپه- کاوه- د ځايو نومونه- مانده - راغه -
سپين غر- د ځينو وسلو نومونه- عمومي مشابهت او نزديوالي- د تطبيق جدول

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وويل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکريت له آريائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاريخ سره ډيره اړه لري.

اوستا د آريائي باختر او بخدي يوه زړه ژبه ده، چه مور ئې د پښتو سره ډير کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکريت سره ټينګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقيقت کي دا درې ژبي (سنسکريت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په يوه هيواد کي زيږيدلي او تربيه شوي دي، سنسکريت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسيدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره يو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاريخ د څرګندولو او قدامت له پاره مور نا څاره يو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکريت سره مو مقايسه کړې وه، (دريمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوړه په اوړه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاريخي کيفيت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپيژنئ، لومړی به د سنسکريت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاريخ او بيا ادبي آثار در وښيم بيا به نو په اصلي مقصد يعني مقايسوي څيړنه پيل وکړم.

لکه په دريمه برخه کي چه فقط د سنسکريت ځيني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کيده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقايسه او تطبيق به په يوه بيله برخه کې وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څيړنه د لغت او کلمۀ سازۍ له روهه کيږي.

اوستا ژبه، يا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آريائي ژبي څخه د ويدي ژبي سره يو ځاي او غبرګولۍ وزيږيده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه ليکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کيږي.

مدققين وايي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په ليکل شوی دي، او د ويدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبديل سره چه معين اصول لري، د يوې ژبي يوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بيله پخپله اوستا بل کتاب او ليک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دين په ايران کي خپاره سول مګر تر ايراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ايشيا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بيا د اردشير

ساساني ۲۱۲-۲۲٦ ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کيږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پيتي زينتي) يعني مکرر تشريح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول کتب چه پکښې موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باخټره شا و خوا خپره شوه، په ايران کي زړه پاړسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت کي اوس د زړې باختري اوستايي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا يو ټوک دي د محقيقينو په قول هغي زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکيښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومري ميلادي قرن کي داسي ليکي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي ليکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه ، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰ هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرينو تختو کښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زمور د دين له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو روایاتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشيانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه يا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بيرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وويشۀ. يو انګليسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤٥۷،۰۰۰ کلمې تخمين کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

[۱] تاريخ ادبيات ايران د دکتور شفق ص ۸.
[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج۱ ص ۱٤۰.
[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱٤٥.

دي، يعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بيا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط يوه ربع پاته ده.[1]

له دې بيانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډيري صدمې ليدلي، او څو واره له منځه وتلي او بيا سره ټول شوي دي، او ډير نوي نوي مضامين وروسته هم پکښې داخل شوي دي، يعني دا يو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمستټر فرانسوي عالم ډيري برهمني او پهلوي او او بودائي او يوناني اغيزې او عناصر په اوستا کي ښيئي[2] نو لکه د مضمون او محتوياتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په کې شوي دي، دغسي هم د ژبې له خوا د زړې باختري اوستائي نمايندگي نيسي کولاي، او دا يو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانياونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دين رسمي ګڼل کيدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دينکرد[3] په اتم او نهم فصل کي تفصيل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[4]

دغه يويشت نسکه پر درې برخي ويشل کيږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومري برخه ئې ګاتها Gatha يا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسايل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنينو پوري، دريمه برخه يې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهيات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[5]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښيو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکريت ئې ګيتا بولي يعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ٥٥٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري: [6]

ا ـ ستوت يشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کيږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي يې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[1] ګاتها، ص ۵۰.

[2] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[3] دينکرد يو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عيسوي پيړۍ کي ليکل شوي دي.

[4] يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[5] يسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[6] زند اوستا لمرۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر يو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسير ګڼل کيږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر يو څو قطعي او د ورست مانسر يوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په يسنا ګډې دي.

د وستک څخه اوس هيڅ پاته نه دي، او نه د ينکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په يسنا کي شميرلي کيږي او يوه بله برخه ئې هم په يسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه يعني سپند د زردشت کيسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کيږي او د ده د ژوندانه کيسې پکښې دي.[1]

دات Dat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:

۱- ينکاتوم Nikatum
۲- ګندا سرنيګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- وندیداد Vendidad
٦- کتردات Kitra dat
۷- بکان يشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطير mythology دي.

له دغو لومړيو پنځو برخو څخه اوس وندیداد بشپړ پاته دي، اما د نيکاتوم، ګندا سرنيګت او سکاتوم څخه فقط يو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه يوه مهمه برخه د خپلې اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نيرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاريخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان يشت نومیږي، ځيني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱۶ ټوټې په هوم يشت او سروش يشت کي سته.[1]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دريمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پيژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

٤- رت دات ايتگ Rat-dat-itag

٥- بريس Baris

٦- کش کيشرو Kaskisrav

۷- ويشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتيانو د خلقت او د پيدايښت احوال و، د بندهش د پيدايښت او خلقت بيان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هيڅ نه يو خبر، او نه دينکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په ګاه او سي روزه Siroza کي يو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ايتگ Rat-dat-itag د قربانيو ترتيبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانيو په بيان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوګيري ئې کوله، له دغو څخه يوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نيرنګستان کي د کش کيشرو ځيني مضامين وي.

اومه برخه چه ويشتاسپ ساست يعني د ويشتاسپ يادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بيانوي چه اوس د ويشتاسپ يشت او د آخرين پيغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[2]

نتيجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتيجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه يعني وندیداد،، او ستوت يشت بشپړ پاته دي او له بکان يشت څخه هم ډيره مهمه برخه زمور پلاس کي ده.

[1] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[2] د زند اوستا مقدمه.

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ويشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايي چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه مور ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ يا ډيري نمونې او نسخې زمور څخه سته.

ويست West انګليس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[۱]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسيم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنيکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[۲]

۱ يسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکريت کي دا کلمه يحبنه، په پلهوي کي نيرشن، په پارسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ويلي کيږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا ګاتها څخه دي.

۲- ويسپريد Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د يسنا سره يو ځاي ويل کيږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ويندیداد Vendidad يعني د شياطينو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بيان شوي ديني قوانين او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرګرد يعني بابونه لري.

٤- يشت Yasht يعني نيانش او لمونځ چه د کلمې ريښه په هغه يسنا کي ده، دا يو ډول سندري دي، چه د خدايتعالي او پريښتو ستاينه ده، يشتونه ټول ۲۱ دي.

۵- خورده اوستا، يعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تاليف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لومړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځيني جوړيږي. د دې کتابو ډيري پخوانۍ نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له يسنا څخه د کوپنهاګ په موزيم کي سته، په (۱۳۲۵ ع، ۷۲٦هـ) د هيربد مهربان کيخسرو په قلم ليکل سوي، او وسترګارد نومي ډانمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاګ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انګليسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ايران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډير زيار وکيښ تر دې ورسته يو بل فرانسوي عالم انکتيل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷۵۵ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړۍ پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بيا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د يسنا ترجمه

[۱] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[۲] پورداؤ د ګاتها، ص ٥٦-۵۸ - د براون تاريخ ادبيات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷۵.

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کي ډير نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوگروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، ميه، لاسن، اسپيگل، گيگر، ډارمستټر، گيلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډير کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او څپاره ئې کړه.[1]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا يو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبيق کړو.

دمخه د ويدا په بحث کي تاسي ته د تطبيق اصول معلوم سوه، هغه تحليلي قواعد دلته هم جاري دي او زمونږ د چاري اساس يو دي. دلته چه مونږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحليل کوو، فقط د مثال په ډول يو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډير مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبيق او مقايسه بيل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاريخ وظيفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحليل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډيره زړه ده او د آريائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحليل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا يوه توجيه ورته کړيده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شويدي، اوستا، ايستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اويستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړيدي، په سرياني ژبه اپستاگا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققين چه وايي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط يو عالم اوپرت Oppert دا عقيده لري چه د داريوش[2] د بيستون په ډبر ليک (٤ ليک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[3]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډيره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

[1] گاتها، ص ۱۱- د براون تاريخ ادبيات، ج۱ ص ۷۰-۹۰.

[2] داريوش هخامنشي چه له ۵۲۱ تر ٤٧٦ ق،م پوري پاچهي کړيده، د ايران د بيستون په غره کي يوه مشهوره کتيبه لري چه د خپل سلطنت اوکورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښې ليکلي دي.

[3] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۳۹- گاتها ص ٤٧.

۱- پروفيسور ګلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډبر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مګر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنګ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنګ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي ګويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت ناید مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني ګفت:

چو ګلبن از ګل آتش نهاد و عکس افګند بشاخ او بر، دراج ګشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

٥- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[٥] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاراک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

[۱] ګاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.
[۲] د اوستا ګرامرمقدمه، ص ۱۲.
[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.
[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[٥] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.
[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

په پښتوکي اوستا

د اوستا دکلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څيړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم داکلمه تطبيق مومي، او لکه د ويدي ژبې ډيرکلمات چه په پښتوکي وکتل سوه داکلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابريږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړيده، او دا نظريه اسلامي مؤرخينو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسين مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ٣٤٦هـ وفات شويدي په ٣٣٢هـ کال هسي ليکي:

"زرادشت بن استيمان و هونبي المجوس الذى اتاهم بالكتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الكتاب يدور علي ستين حروفا من احرف العجم، و ليس في ساير اللغات اكثر حروفا من هذا واتي زردشت بكتابهم هذا بلغتهٔ يعجزون عن ايراد مثلها، و لايدركون كنه مرادها... وكتب هذا الكتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فيه وعدو و عيد و امرونهي و غير ذالک من الشرايع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الكتاب الي عهد الاسكندر و ماكان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسكندر بعض هذا كتاب ثم صار المک بعد الطوايف الي اردشير بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه يقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسيراً عند عجزهم عن فهۀ و سموالتفسير (زندا) ثم عمل اللتفسير تفسير أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسير التفسير و شرحاً لساير ما ذكرناه و سموا هذا التفسير (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استيمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستاکتاب راوړ، داکتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦٠ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبو کي ډير دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي ليکلای او نه ئې څوک په مراد پوهيدل... داکتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو وليکل سو، وعد او وعيد، امرا ونهي او نور شرايع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړکړ، نو ئې د دې کتاب ډيري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوايف راغلل، بيا چه اردشير د بابک زوي پاچا سو، نو ايرانيان د دې کتاب د يوه سورت په ويلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بيانوي، او دا خبره نور مورخين هم مني، مثلا ابن اثير پخپل کتاب (الكامل في التاريخ) کي هسي وايي چه زردشت يوکتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهيدل، او مضامين ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روايتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقيقتاً نامفهوم وه، او ډير نور تفاسير چه پر وليکل شوه علت ئې دغه و، چه دکتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستاکتاب يو راز "رمز" هم ګانې، لکه چه محسن فاني کشميري ١٠٢٠-١٠٨١ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ١٨٧٢ ع.
[2] مروج الذهب، ج ١ ص ١٤٢ د مصر طبع.
[3] الكامل ابن اثير.

ليکي "کتاب زند بر دو قسم است، يک قسم آن صريح و بي رمز که آنرا "مه زند" نيز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند...[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاريخي دلايل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحليل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) يعني مفتوح همزه په آريائي ژبو کي د نافيه (نا) په معنا راځي، په سنسکريت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (يه=يا) هم ويلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ يه ندي راغلي، د خليل خان نيازی په دې رباعي کي (يه) د نفي په معنا نښه واضح شويدی.

خړي اوريځي ژاړي له پاسه　　کويله ږغ کا بيلتون له لا سه

يه، هغه لوني ګوهر په خول ستا　　دا مرحبا کا ستا، ږمورِ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ويستل) څخه جوړ شويدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ويستل) د دې مصدر اسم مفعول (ويستلي او ويستئي) دي، او پخپله (ويستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اويستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووايو (يه وستي) يعني (ناويستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسيري لاهيجي له هغه ذکر شوې پارسي بيته هم ښکاري، ځکه چه دی وايي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بيهوده زيار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رويه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزيه شوه (اـ ويستا) اما که د دريمي نظر ئې له مخه د شرقي ليکوالو په قول اوستا "بهين ستايش او مهين نيايش" وګڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحليل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډير ځله له (هـ) سره بدليږي مثلاً هلکـ الک، هګیـ اګیِ او نور د سنسکريت د کلمې په تحليل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "نښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکريت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پارسو کي هـ (خ) کيږي لکه هوارزم چه خوارزم سويدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، يعني "نښه" په فرس قديم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داريوش په ډبر ليک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

کي (او اسپ) يعني ښه آس (او اومرتيا) يعني ښه سړی راغلي دي[1] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ايجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندی ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ريښه ئې (س، ت) دي، چه له دې څخه د پښتو (ستايل، ستاينه، ستانه) د پاړسو (ستايش، ستودن) را وتلي دي. ستايوال هم په پښتو ستايش کننده ته وايي، امير کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وايي:

نړۍ زما ده نوم مي ستايي، پر دريځ ستايوال[2]

په پهلوي کي هم د "ستا" ريښه وه، اسدي طوسي ليکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد يعني شگفت او ستا يعني ستايش څخه لکه دقيقي چه وايي:

جز از ايزد تو ام خداوندي کنم از دل بتو بر آفد ستا[3]

له دې څخه هم معلوميږي، چه له پخوا څخه دا ريښه په پښتو او نورو آريايي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ويلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستايلو څخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) يعني (ښه ستاينه) او هغه "بهين ستايش او مهين نيايش" سي، چه دا لغوي تحليل هم د اوستا د کلمې ريښې په پښتو کي څرګندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا يا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئيايانو يو نوموړي ديني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دين او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحليل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وايو، چه مورخين مختلف دي خو اکثر هسي وايي، چه زردشت د (٦٥٠ څخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري يعني په دغه يوه قرن کي ژوندي و،[4] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو بيشکه بايد د ده په نامه کي د پښتو ريښې هم وي.

نوي او زاړه محققين د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قديمه تر اوسه ضبط شويدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، يونانيانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[5]

---

[1] گاتها، ص ۸۹.

[2] پټه خزانه، ص ۳۵.

[3] لغت فرس، ص ۵.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج ۱ ص ۳۲۱.

[5] گاتها، ۲۲.

لکه د دي نامه په ظاهري ډول او شکل کي چه اختلاف دي، په معنا کي هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا يوه توجيه کړيده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دينون Deinon يوناني مورخ وائي، چه زرتشتر يعي (د ستورو ستايونکي) دا مورخ چه تقريباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققين هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وايي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونيډشمن Windischman او ميولر Muller دا عقيده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي برينبيدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وايي چه معنا ئې (د ژيړ اوښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوښ خاوند) بولي، جاکسن انګليس هم دغسي وايي، پروفيسور رات ئې د (زرګر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردۀ نخست يا آفريدۀ اول) ليکي. او ځيني ئې په (فرستادۀ يزدان يا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځيني پوهان داسي وايي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولينسن انګليسي ليکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زيرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کيږي (زادۀ ستارۀ زهر) د کلدانيانو په عقايدو کي زهره د (ايستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جګړو ملکه وه.[٤]

٥- دا ټول نظريات چه ذکر شول د ځينو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا يوه تقريبي او تخميني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه يوه دغه نظريه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زيريت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پير) په معنا دي، مګر په ترکيب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[٥]

په هر صورت نظريات مختلف دي، او د نامه تحليل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحليل ته نژدې مفکوره د پروفيسور هاګ Haug ده، دی وايي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له يوتارا Uttara څخه مشتق دی، يعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاګ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستايونکي او سندري ويونکي هم ږدي، مګر مور ته د لغوي څيړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظريه معقوله ايسي.

---

[۱] گاتها ۲۲.

[۲] تاريخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنګ ناصري.

[٤] تاريخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[٥] گاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

د نامه تجزيه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقيدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړۍ جزو ئې يقيناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وايه.[1] چه ورته ځير سو د کلمې استاسي عناصر (زـ ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري يو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګويا دوهم اواز يو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او مور ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډير نومونه جوړ شويدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاريخي پهلوانانو کي يو (زرير) دي چه "ياتکار زيريران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زرير د ويشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مستر وست په قول "اسپه ياودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعليت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشترکي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نوموکي د (زړه) د کلمې ريښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړۍ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) يعني اوښ بللي دي، په حقيقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف دا کلمه تشکيلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ويل کيږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندۍ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له يوه مخرجه او يوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدليږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه اداکيږي او د يوه مخرج دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر يعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ويل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځايو کي سته، که د زره سره (ور) يو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووايو، نو روحانيت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډيره راځي وايي چه سپيتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نيکه هم په دغه نامه يادیدی. د يسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپيتامان، سپيتمان ويل کيږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان يشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

لومړۍ برخه ئې سپيت (سپيد) ده او د دې نامه معنا داسي کيږي "سپين نژاد" په ګاتها کي هم دا نوم ډير ځله راوړي.[1]

سپين نژاد خو داسي مفهوم لري چه بايد دي له سپينه پښته وي، او سپين پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپينه وه يعني له ښې او روحاني او شريفي کورني څخه و لکه چه ځينو خلقو دغه سپيتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[2]

په هر صورت دا فاميلي نوم د ترکيب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپين) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتو کي (تومنه) ده، يعني اصل او مايه. په قندهارکي دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مايئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وايی "تومنه ئې خراپه ده" يعني اصل او نژاد او مايه ئې ورانه ده[3] نو په پښتو کي به هغه تاريخي سپيتمان (سپين تومني) يعني (سفيد نژاد) سي، چه فقط يو د سپين آخرني (نون) د تخفيف له پلوه حذف شويدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځايه ښوريدلي پسله (م) راغلي دي. او داسي تغيرات چه په څو زره کاله کي دې کلمې ته ور پيښ شوي دي، د ژبو په تحول کي عمومي دي.

د سپيتمان لومري جزو چه (سپين) دی، په اکثرو آريائي نومو کي ريښه لري، يعني د باختر آريائيانو د اکثرو نومو په سر کي سپين کلمه راځي، مثلاً سپين دات Spendat سپين تا Spenta سپينتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیداد کي داسي نومونه ډير دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفيد دي، چه د پښتو "سپين" کټ مټ پکښې معلوميږی.

نو په دغه تاريخي استناد په ټينګه ويلاي شو، چه د (سپيتمان) لمړی جزو هم دغه (سپين) دي چه د هغه عصر په ټولو نومو کي و او د دغي کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کي هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستا کي اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سر کي د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډيري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[4]

---

[1] گاتها، ۹۲.

[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.

[3] آريانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.

[4] فرهنگ نظام، ج ۱ ص ٤٨٨.

ګايګر المانی وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غيب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائې ژبې يو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پارسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که مور دا نوم تحليل او تجزيه کړو درې ټوټې دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټې په پښتو کي ريښه لري.

تاسي دمخه د سنسکريت په څيړنه کي د (مزدا) دکلمې نظاير او امثال او ريښې په پښتو کي وليدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټې تحليل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پارسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکريت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکريت کي سور او سوريا شوې ده چه لمر ته ويل کيږي.[2] فردوسي وائي:

از ويست شادي و زويست زور　　خداوند کيوان و ناهيد و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بيا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ويل شويدي، فردوسي وائي:

به يکبارګي تيره شد هور تو　　کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پارسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدليږي لکه چه دمخه هم ويل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور ګايګر هسي شرح ورکوي چه هور يعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضياي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس ګڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس ګانې چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بيا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې ګانې، لکه چه په ويدا او اوستا دواړو کي د اور په نمايندګي ارباب انواع سته مثلاً د ويدا يو مشهور رب النوع (اګني) يعني (اور) دي، چه د دوي په عقيده ئې لمر، بريښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقديس عقيده په اوستائي آريائيانو کي هم وه[4] ګايګر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بيله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) ګڼل کيږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماينده ګڼل کيدي.

دغه د اهورا يا هور يا اورکلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هيربد) ځيني جوړ شويدي، چه اصلاً بايد (هوربد=اوربد) وي.

---

[1] د خاوری ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.

[2] فرهنګ نظام، ج ٥.

[3] تمدن ايرانيان خاوري، ج ۱.

[4] تمدن ايرانيان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتګار) يا (اور مشر)، عربو دا کلمه هربذ کړه چه جمع ئې هرابذه ده، علامه خوارزمي وايی: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پارسو ادب کي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم که آن هيربد را که کشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څيړونو څخه تاسي ته ښکاري چه په مځکه کي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو کلمه په اوستا کي په لوړو صورتو موجوده وه، کله ئې معنا رڼا، کله لمر، کله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا کي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه کټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو که دې کلمو ته سړي ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په کتيبو کي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو که د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر کي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وکړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې کلمې اوستائي ترکيب هم د پښتو سره سم دي، ځکه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نږديوالي ښه ښکاري.

واره Vara

دا کلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په وندیداد کي دا نوم راوړي، او داسي ښکاري چه په بخدي کي دا لومړۍ ودانی ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه کړه. پخپله اوستا د دې ودانی په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد کي ډير واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب کړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوکي ځای چه د پسه پښه پر اينبو کيږي، عجيب ښکاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ کړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونکي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه کړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځای خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډګر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

[1] مفاتيح العلوم، ص ٢٦-٧١.
[2] د ويدو تعليم، ص ١٨.
[3] آثار العجم.
[4] تاريخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٢٦.

يوه واله کي چه هيوه هاتره[1] اوږده وي، هلته ښائي چه ته يو ټاټوبي ودان کړې، چه يو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړيو او ښځو تخمونه يوسې کوم چه ډير لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژويو تخمونه يو سې، کوم چه ډير لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه يو سې، کومي چه ډيري جگي دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز ميوو تخمونه يو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه يو سې، او په ډير زيار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټيټي يا خيټو، يا ليږي يا لپوني، يا بد خواه، يا درواغجن، يا کين کښ، يارخن (حاسد) يا وران غاښي، يا پيس استوگه وکړي... د دې ځاي په لويه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لويۍ برخي په واټو کي ښايي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او يو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله يو له بله سره ورځي.

دلته نو يما له ځانه سره وويل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وويل: اي ښکلي يما، د ويوانگهت زو! مځکه د خپلې پښې په پونده وخره او بيا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بيا نو يما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ويلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو يما يوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ۶ او ده هلته د پسو او غويو او سړيو او سپيو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور يووړ، ده جوړه کړه يوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړيو د ټاټوبي لپاره، او يوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غويو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه يوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښينول، چه کورټ نه زمول کيدي، او نه ئې خواړه ناغه کيدل؛ هلته ده يو ټاټوبي ودان کړ، چه يو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړيو او ښځو تخمونه يووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز څارويو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه يووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډيري جگي او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښيښوول. هلته ده د هر راز ميوو څخه چه ډيري خوندوري او

[1] يوه هاتره تقريباً يو ميل کيده.

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[1]

په ورستنيو فقرو کې کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[2]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنګونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتو کي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډير کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستې کولو ځاي. واړا vara د يو ښار څلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښې اوسئ، واړی Vari يوه محوطه، غولي، دربار، باغ.[3]

د سنسکريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب څپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، بامیان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جګ بيرغونه چه د بخدئ ښار ئې په نامه يادېدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.[4]

[1] وندیداد فرګرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[2] اوستا، ص ۲۱، حاشيه د ډارمستټر له خوا.

[3] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[4] تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

که څه هم ځني ليکوال لکه د هند مولانا سيد سليمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ يو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲٤۷هـ کي د عربو د بريو پر وخت ډير داسي وهارونه په سيند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققين چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) يوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودايي مذهب راغي نو دا ځاي يو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وايي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودايي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وايي چه د يوه چيني سياح او ابن فقيه له بيانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائيانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتيانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت يعني په شپږمه عيسوي پيړۍ کي ټول تاريخي روايات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هيوان تسنګ چيني سياح چه په شپږمه عيسوي پيړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد يو بودائي بودتون ښکاره کوي.[۵]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحين دلته را رسيدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چيني زاير هيوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ويهارا بوللي دي وايي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه يو ويهارا بلل کيده بل ناو او يهارا يعني نوبهار چه اسلامي مورخين هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وايي: د نو بهار عمارت ډير پوخ او جګ و، زرغونې جنډې په نيزو وپيلې لوړې پر رپيدې څلورو خواو ته ئې ديوالونه وه او دا جنډې دوني لويي وې چه له ليري ښکاريدې.[۷]

ابن الفقيه همداني وائي: نو بهار برمکيانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قريشو د مکې حال وارويدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و يعني نوی د دې ځاي يوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متوليانو ۳٦۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نوميدي، د چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[۸]

ياقوت حموي چه يو اسلامي مشهور جغرافيا ليکونکي دي د ٦۰۰هـ په حدودو کي هسي ليکي: برمکيان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار وداني په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې وداني

---

[۱] فتوح البلدان، ص ٤۳۷.
[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[۳] د کتاب الهند انګريزي مقدمه، ص ۳.
[٤] انسکلوپيديا آف اسلام، ج۱ ص ٦٦۳.
[۵] انسکلوپيديا آف اسلام، ج ۱ ص ٦٦٤.
[٦] چچ نامه د اليټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[۷] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.
[۸] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

هرکال په پسرلي خلقو ګلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار ودانې او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو روایاتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" باللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زمونږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي روایاتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وګرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهارکلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نوروزکز نسيم بهار　　شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت ګل بهار　　نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4]　　کزو سرخ ګل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرګنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی　　بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنګام خزان است و چمن را بدراند　　نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

[1] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.
[2] آثار البلاد قزويني، ص ۲۲۱.
[3] معجم البلدان، ج۸ ص ۳۲۱.
[4] فرهنګ نظام، ج۱ ص ۷۷٦.

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقيقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي يو شی و او دغه حقيقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ويلی دي:

صد باره براوردند بهتر صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د يوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ويوال) وايو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کيږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرين ديوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راګرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره يما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وايې:

خوشحاله چا ته وايې پندونه خلق خوشحال دي په خپل سندونه

که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه مات دي د پند د باړي بندونه

يعني د پند د ديوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وايې:

باړه وټړه نور هله زراعت کړه تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره يا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه ترکلي دباندي د بازيو لپاره جوړوي او شاو خوا يو لنډ ديوال پر راګرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي په ساګو ډک شی په تيندک باړو له ځينه

اوس نو مور له دغو تاريخي او لغوي څيړونو څخه دغه نتيجه اخلو چه په لوي سرکي دکوټ او حصار او کلا او ديوال لپاره چه پر يوه وداني راګرزيدلي وي په آريائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) يا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آريائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د يما ودان کړي ښار په بخدي کي

سنسکريت: واړ var محوطه، ځاي، د ديوال په منځ کي ځاي

سنسکريت: واړا var د يوه ښار ځلورمه برخه

سنسکريت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه

بودائي: وهار vahar معبد، بودتون

زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

[1] لغت فرس اسدي، ص ١٢٤.

[2] فرهنگ نظام، ج١ ص ٥٦٢.

پارسي: باره barah بارو baru حصار، کلا
پارسي: د (ديوار) آخرني جزو (وار) var
انګليسي: وال wall د ديوار په معنا
پښتو: باره barah يا باړه barah بند ديوال، حصار، کلا
پښتو: د ديوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاريخي نوم (واره) ريښې په ټولو آريائي ژبو مخصوصاً په پښتو کې کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاريخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغير هم د ډيرو پيړيو تيريدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهيم باره لري هغه اصلي تاريخي مفهوم ته ډير نژدې دي، دا هم بايد دلته هير نکړو چه لدغي ريښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډيرو ځايو په نوموکي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننګرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځايو او ښارو نومونه دي، او مور ته ښکاره کوي چه دغه ريښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قديمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ويلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازۀ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰٦هـ په حودود کي ليکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. يو ور ئې نو بهار نوميدي چه بعضو خلقو دروازۀ سلطان احمد يا دروازۀ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهيکا) د کلمو په تطبيق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ريښې وليدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپريدو دمخه د بخدي په ورشوګانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نزدې او شريک او له يوه اصله دي. له خورا قديمي زمانې د بخدي يا بلخ ښار يو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي يو ځاي سريرا srira يعني ښکلي ذکر کيږي، او وروسته هم دغه صفت باميک يا بامي دي چه معنا ئې ځلاند يا ښکلي ګڼله شوي، او په پارسو کي بلخ درخشان يا د دقيقي شاعر په اصطلاح "بلخ ګزين" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنى" بلل شوی دي.

جيکسن معروف مستشرق وايي: چه د اوستا يوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پيدا شوې، او د اتم مسيحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ويشتاشت زوي په بلخ باميک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

[1] د بلخ مزارات، ص ۵۵ قلمي.

ښار جوړ کړ.[1] دارمستټر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[2]

له دغي تاريخي پلټني څخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړيو آثارو کي دا کلمه وينو، مثلاً فرخي سيستاني چه د ٤٢٩هـ په حدودو کي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرهٔ باد بهار　　از در نوشاد، رفتي يا ز باغ نو بهار

حکيم اسدي طوسي په ٤٥٨هـ هسي وايي:

بفروختن اين حال گيتي فروز　　سپه راند از امل شه نيمروز

سوی شير خانه بشادي وکام[3]　　که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤٠٠هـ په شا و خوا که وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان　　بسي پند و اندر زها داد شان

يا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[4]　　سپر دو نهاديم يکسر بگنج

علامه البيرني د ٤١٠هـ په حدودو کي د بلخ ذکر کوي او وائي: بلخ واسمه في القديم بامي[5] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره يو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرګندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او يا د دې ښار په صفاتو او جغرافيوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنګ ليکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کيږي، ضبط کړې وه، يو فرهنګ ليکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کيږي."[6]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم يو تاريخي ښار دي او ښايي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسميوي اشتراک هم وي.[7]

---

[1] د ويليم جکسن زوراستري ښووني، ص ٢٧٢.

[2] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج١ ص ٨ نوټه ١٤.

[3] گرشاسپ نامه ص ٣٣٥.

[4] شهنامه، ج ٣ ص ١٢٨٥، ج ٦ ص ٤٨٢.

[5] قانون مسعودي، ص ٤٣.

[6] فرهنګ نو بهار، ج ١ ص ٩٨.

[7] فرهنګ انندراج، ج١ ص ٣٧٨.

بعضي مورخين داسي هم ليکي: چه بلخ بامي د بلخ بامیان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او بامیان دواړه مشهور دي.[1] ذکي وليدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پيژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاريخ استاد او پوهنوال دي هم وايي چه ښايي د بامیان نوم له بامي څخه اخيست سوي وي، نو بامیان بايد بلخيون يعني د بلخيانو په معنا وي، او ښايي چه د بامیان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاريخ پوهانو راي ده، بايد هم ضرور د بامیان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر يوه اداره لاندي وه، يو ثقافت ئې درلود، د يوه مدنيت مراکز وه نو ليري نده چه مور د علامه زکي وليدي خبره ومنو او دګنج دانش په روايت ويسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر يوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاريخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي دکلمې شرح د پښتو ژبې له خوا هم لاندي وليکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي مور د بامي نوم اوس د يوه قوم پډول وينو، بامیزي د ابدالیو له ځيرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي يوه پښه ده[3] او د دې قبيلې افراد تر اوسه هم په قندهارکي سته د قندهار په اوسنی ښارکي يوه مخصوصه محله د بامیزوکوڅه بلله کيږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي يو علم يعني د سړی نوم دي او مور ته دا ښکاره کوي چه داکلمه د نامه (اسم) په ډول زمور په اسلافو او پخوانوکي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ايښو.

که څه هم د علمي قانون له رويه اسما او اعلام معلول په علت ندي مګر بيا هم د يوه علم اطلاق پر سړيو باندي بيله کومي نژدې يا ليري وجه تسميي نوی اوکومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجوديږي که مور د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځير سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبيعت له مظاهرو سره رابطه ټينګه وه يعني دوي د يوه نوم د ايښوولو پر وخت د هغو شيانو نومونه اخيسته چه هغه شيان د دوي په حيات کي داخل وه او دا هم هغه د طبيعي محيط يوه غير شعوري اغيزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پايکي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محيط" په نامه يادېږي، ښه اوس به نو وګورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نومو کي ځاي ونيو؟ پښتانه د ګلانو سره ډيره علاقه لري، او د دوي په غروکي طبيعي او غرنيګلان خورا ډيرکيږي. مثلاً په پښتوکي جندي خان، پوپل، ګلاب، غاټول او دغسي نور ډير نومونه سته چه هر يو د يوه ګل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه ګڼل کيږي او اوس ښکاره او څرګنده او زباده شوی ده چه بامي هم د يوه ګل نوم و مثلاً شيخ اسعد بن محمد سوری د ٤٢٥هـ متوفي چه د پښتو يو خورا پخواني شاعر دي په يوه قصيده کي وايي:

نه غټول بيا زرغونيږي په لاښونو　　نه بامي بيا مسيده کا په کهسار[4]

---

[1] ګنج دانش، ص ١١٤.

[2] د ذکي وليدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤٣.

[3] حيات افغاني، ص ١١٨.

[4] پټه خزانه، ص ٤٣.

غټول يا غاټوي يا خټول خو مور پيژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پيژنم چه دکوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بيا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

مور ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه يو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح يې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگي جندۍ درلودې چه له ليرو ځايو څخه ئې خلق ليدلو ته ورتله د مورخينو په قول ئې بيرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه ليري ليدل کيده[1] که مور په تاريخي سترگو وگورو د دې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وينو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قديمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخينو هم ليدلي و ياقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روايت ليکي چه نوبهار په بلخ کي يو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حريرو او نورو ښکليو او قيمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه يوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډيري ودانۍ وې، چه زايرين به هلته اوسيدل.[2]

د ياقوت له دې روايته ښه څرگنديږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهارو کي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ بامیان يا بلخ بامي بلل کيدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هيڅ ليري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نوميدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي ميله په مزار شريف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کيږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه يو لغت د زمانې د تيريدلو او د محيط له گرزيدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډير وليدل له حقيقته مجاز ته گرزي او ډيري نوي نوي معناوي په تقريبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سريرا (ښکلي) پر ځاي په حقيقي مفهوم دريدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته يو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منح يوه حقيقي او ازلي او خلقتي او طبيعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢٠.

[2] معجم البلدان، ج ٨ ص ٣٢٠.

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ريښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او بامیان تر منځ يوه ټينګه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډ ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاريخ کي دا کورنۍ ډير شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسميه خورا ډيره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حيواناتو مخصوصاً د آس په نامه يادول او تر اوسه هم دغه آريائي رسم په پښتو کي سته مثلاً ډير خلق خپل نومونه سکاړ، کورنګ، او مشکي، بورخان ږدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پيدا کيږي، نو له قديمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو يوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر ميږي لري، نو ځکه په قديمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه يعني ښه اسپه چه لومړۍ کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. يا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قديم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وايي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ چه د عشق سيلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وايي:

گوره څو عالم به ورک څو به خراب کا لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کيږي مور ډير دغسي نومونه وينو: مثلاً د اوستا بيان له قراره د زرتشت څلورم نيکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱۴۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.
[2] د خاوري ايرانيانو مدنيت.
[3] ګاتها ص ۹۵.
[4] آريانا - د ښاغلی بينوا مضمون.
[5] يسنا ۴۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

مناسبت مشکل دي[1] مګر که مور وګورو دغه لومړي جزو ښکاره ښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) يا (او) بدلوو، او اوچت هم وايو، نو اوچته اسپه يعني جګه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاويا، کي په اوستائي دوره کي ډيره مشهوره کلمه ده او دا يو مجلل عنوان و چه د قديم مشرانو ته ورکول کيدي، مثلاً کاوي يا کواني يا کياني د بلخ د مشهورو پاچهانو دکورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ويشتاسپ سره ذکر کيږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډيرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کيقباد او نور.

کوي، کاوي، په ويدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پيشوا او پيغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکريت کي کاويه شاعر او سرود ويونکي ته وايي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه د کاوه کلمه له ويدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښيارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شيخ رضي لودي د شيخ حميد لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سليمان غرو ته د اسلام د تبليغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارويده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې يو شعر ورولږي چه يو بيت ئې دا دي:

نصره! نه مو يې له کهاله لودي نه ښې په کاوه[6]

دلته ښايي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه يې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ويدي او اوستائي زور رنګ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ريښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځايو نومونه

په اوستا کي ډير د ځايو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زمور په هواد اړه لري يعني د دې زاړه کتاب جغرافيائي معلومات ټول د هغو ځايو بحث کوي چه زمور په وطن کي واقع دي، د دې نومو څيړنه هم مور ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس راکوي او دا را ښئي چه پښتو لغات اوکلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځايو

[1] ګاتها، ص ٩٥.
[2] يسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.
[3] مذهب ويدي، ج ٢ ص ٣٣٨.
[4] کاتها، ص ٩٣.
[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.
[6] پټه خزانه، ص ٧١.

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کي د اوستا جغرافيائي معلومات زمور مقصد ندي فقط د هغو ځايو نومونه تحليل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلوميږي.

ماندہ Mandeh

دا کلمه په پښتو کي اوس عامه ده، مانده لوئې شيلې ته وايي چه د سيل اوبه پکښې بهيږي. په قندهار کي ډير ځايونه په دې نامه اوس هم سته لکه ميل مانده، مړوندې مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هيواد د رودو او غرو په نومو کي داخل دي په اوستا کي ډير داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا مور د اوستا د شپاړسو آريائي هيوادو په بيان کي يوولسم هيواد هيتومنت وينو په دې ډول: :له هغو ښو مځکو څخه چه اهوره مزدا پيدا کړي يوولسمه رنې او مشرفه مځکه هيتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه ليکي په يوناني کي اری منتس Erymanthus او اوس هيرمند او هلمند بلل کيږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کي دوه غرونه چه سيامکه او فراييو دي هم ذکر شويدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهيش کي د سياک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand يعني اورين غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کي اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژديوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شويدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کي وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه يو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاريخي څيړنو څخه داسي نتيجه اخستلاي شو، جه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بيا اومند omand او د يوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره يو دي.

علاوه پر دغو نومو ډير داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کي اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وايو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قديمه پاته دي، او د ډيرو تاريخي نومو ريښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

---

[1] وندیداد فرکرد، فقره ١٤.

[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.

[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.

[4] زمیادیشت فقره ٥.

[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

په اوستا کي چه د شپاړسو هيوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha ياد شويدي چه درې قومه پکښي اوسيدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافيائي موقعيت په تعين کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربايګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مګر دلته ئې زمور له جغرافيائې موقعيت سره هيڅ اړه نسته، فقط د يوه اوستائي لغت په حيث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شين دښت ته وايي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډير مستعمل دي، خوشحال خان وايي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه　　زه دا په چا پسې مجنون صفت يم

سپين غر Spinghar

دا غر د هيواد په شرقي ولايت ننګرهار کي ډير مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپين غر بلل شويدي او دا نوم له قديمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپيتاګونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شويدي[2] او لکه پوهان وايي دغه اوسني سپين غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کيږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح وليکله شوه، او دغه پښتو سپين دي.

۲- ګونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنګ او بڼې ته وايي، مثلاً احمد زړه ګونه راغي يعني د مخ رنګ ئې ژړ و، يو شاعر وايي: ژړه ګونه ګرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښايي چه مطلق رنګ او ډول و.

۳- دګيري دکلمې شرح دکتاب په لومړی ټوک کي وليکله شوه، چه دا قديمه آريائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کيږي: سپين رنګی غر، چه اوس ئې د ګونه کلمه حذف شوې او سپين غر ئې پاته دي.

د ځينو وسلو نومونه

د اوستا په تاريخي کلماتو کي چه مور ئې په پښتو کي ريښې مومو، ځيني د وسلو نومونه هم دي چه اوستايي آريايانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډيره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمايندګي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبديل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د يوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قديم

[1] وندیداد، افرګرد، فقره ١٦.

[2] ١٠يسنا ١١ فقره هوم يشت ٢.

[3] ١٣ يشت، فقره ٤٥؛ يشت ١٥ فقره ٥٧.

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لينده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وايه او د غشي کلمې ته ډيره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزديوالی

په تيرو دوو برخو کي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړۍ له ټولو آريائي ژبو بيا په تيره له ويدي ژبي او سنسکريت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي وليدل چه د ويدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتو کي داخل دي، او د دې ژبي تاريخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژديوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ويدا او اوستا څخه په تطبيقي ډول نورو آريائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حيه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصيت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانين لري د لغاتو او الفاظو لپاره مورِ عناصر پيدا کولاي سو لکه له تيرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر يو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهيم لري چه په هره ژبه کي تطبيق کيدلاي شي په حقيقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړيږي. دوه درې ږغونه د يوې معنا لپاره عنصر ګڼل کيږي او نور اصوات چه ور سره زيات سي معنا ئې تغير په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دريدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دريدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ويلاي سو. په پښتو ناسته کښيناستل، دغه عنصر لري، د پاڅسو (ايستادن) هم له دغي ريښې څخه دي د انګليسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عين دغه عنصر په سنسکريت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکريت دواړو کي (استا) د دريدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څيړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آريائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی بايد هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په يادګړو چه د يوه مخرج حروف عموماً او بيا د نژدو مخارجو توري يو له بله سره اوړي او کله دا ابدال د ليرو مخارجو څخه هم بالواسطه کيږي تر دې قانون لاندي نو کلمات وګورو.

[1] ويدک انډيا، ص ٣٤.

[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

غويی د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې ګئو مفرد ګاوس جمع ده په پښتو د غويو ګلې ته ګورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انګريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه ګوويااوو (ګورم) او په نوي سروينې ژبه ګوو دار (غوبه) په روسي ګوو يا دينا (د غوايي غوښې) او ګوسو پودين "بادار" ګوس پود خداى، ګوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "ګوپ" نوميدل له دغې مادې څخه د سنسکريت ګوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورنې او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (ګ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون، ګوروان (پاده بان)، غوبارې (مګس حيوانات)، ګوبا (زن ګاو هيکل احمق)، ګورم، ګوار، ګوير (پاده) او نور. که دغه کلمات مور له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (ګو) د پهلوي له (ګوو) او د پارسو له (ګاو، ګو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وګورئ په پښتو ګوار، ګوير، ګورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي ګواره وه چه په پارسو کي (ګاواره سوه، چه کټ مټ هغه ګوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان مانند ګاو چشم زګاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که مور هر لفظ ته په غور وګورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زمور پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کارکړي او کوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينګه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه مور الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته څرګندېږي.[2]

پر دغه اساس مور د ژبې هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم ګڼو، او د تحليل له لارې ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملګري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغې ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتنې او پالنې معناوي پټې دي، وګورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انګليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳٦.

[2] د الفاظو د سرګذشت ديباچه.

واټر او فادر چه د ټيوټن له فادر څخه جوړ شويدي، د ايتالوي پادري، او د فرانسوي پير ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[1]

ما ma يوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ويشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظيفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ويشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آريائي ژبو کي دغه ريښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (مير) هم بلله کيږي. گويا ريښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زياتيږي، د سنسکريت ماتار، د اوستا ماتر، د يوناني ميتير، د لاتين ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني متر د انگريزي مدر، د ټيوټن موادئير، د هسپانوي او ايتالوي مادري، د فرانسوي مير، دا ټول له يوه عنصره زيږيديلي دي، بلکه ډير نورکلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، مياشت او په پارسو ئې (ماه) او په هندي (مهينه) بولي، په سلاوي ژبو کي (ميياټس) ده، وجه تسميه ئې دا ده، چه مياشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آريائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[2]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبيق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کيږي. ده مور او پلار تحليلي څيړنه مو ولوسته، اوس به يو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) يا (د) هم ور سره رائي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بيا په (س) او کله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکريت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
يوناني	اردرفوس	اردفي
لاتيني	فراتر	سوردر
ټيوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شويستر
انگليسي	بردر	سستټر
ايتالوي	فراټي، فراټيلو	سواورا، سوريلا
پارسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل ـ د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکريت	دوهی تر

[1] ويدک انډيا، ص ۳۸.

[2] ويدک انډيا، ص ۳۹.

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
يوناني	تهگاتير
جرمني	ټوختړ
انکليسي	ډاټړ
آئرش	ډير
سلاوي	ډشټړ
روسي	ډاچړ، ډاچ

ليور: د ميره ورور ته ليور وايي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	ليور
سنسکريت	ديور
پاړسو	ايور
روسي	ديور
ليتواني	ديورس
يوناني	دايږ
لاتين	ليور

(مر، مړ) په سنسکريت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ږغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړينه (مرگ) ټول له دغي ريښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آريائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آريائي ژبو کي ريښه بل راز سته.

د آريائيانو لومړی تگ له دريابه ليري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول درياب ئې وپيژاند د سلاو او ټيوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټيک پر غاړه اوسيدل هغه دريابونه ډير طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آريائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټيني	مار
ايټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	مير

[1] ويدک انډيا، ص ٤٢.

جرمني	مير
انګليسي	مير

شکره، کند: ګڼي د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه ميوه ده، په هند کي هم ډير دي د ګڼي څخه خوږه ماده جوړوي چه په پښتو کي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکريت کي نوم شرکيرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبو کي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتيني	سکارم
انګليسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ايتالوي	زکيرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پارسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبو کي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وايو، چه په پارسو (قند) شويدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکريت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرينې ته وايي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کيده، نو عربو سنسکريت کهانډ معرب او په (قند) تبديل کړ[2] او قنديد ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قناديد راځي[3] په اروپائي ژبو کي هم کيندي او سکري کيندې سته، چه زمور (قند) ته وايي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ږ) دي، نو کهانډ او قند او کند له يوې ريښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شيرين په معنا دي، هم ور سره شريک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ږ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدليږي، په پخوانۍ پارسو کي عموماً (د) په (ذ) کښل کيدي لکه ميکند=ميکنند، په پښتو د پارسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د يوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدليږي، لکه دوزخ=دوږخ.

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ١٤٢.
[3] المنجمد، ص ٤٧١.
[4] ويدک انډيا، ص ١٨.

د تطبيق جدول

د دې څيرني په پاي که دا جدول چه د آريائي ژبو تطبيق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژديوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زيادوي.

پښتو	سنسکريت	اوستا	پارسو
عنم	گودهوم		گندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برگ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	گرڼه		گوش
زوړ	جوڑن	زورا	پير،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشټهتير	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافيه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روځ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهوير	ستاورا	بزرگ
ميږ	ميښ	ميشي	ميش
پړ	پت	پريت	ملامت
پيري	آپ سرا	پيريکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شيره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستويسه	ستاره
سپين	سپيت (شويت)	سپيتا	سپيد

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انګار		اخګر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	ګچه چپ		سنګ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	ګيری	ګيری	کوه
غرمه	ګهرمه	ګرم	چاشت
جينې (دختر)	جينی	جينی (زن)	زن
ژې	جيا	جيا	زه
ځمکه	جماکه	زيم	زمين
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	ګرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	ميديه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کړښ (خط کښل)	کريش	کړښ	کشيدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژګه، داوژګهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزګهه	مغز
اننګي	انيکه	آينيکه	پيشاني
ګروې	ګريوا	ګريوه	چنبر ګردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هيواد	سد	هد، هدمن	نشيمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		ميتنه، ميته	کشت زار

ښار		شوتيره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نيکه		نياکه	جد
تره (مذکر) ترروی (مونث)	بهراترويه	براتوپريه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هيم (برف)	زيم، زيار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلير
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده‌گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزيه	بز
ستن	ستهونِ	ستونه	ستون
وينی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
مانښام	شايم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بريهی		برنج
شيدې	کهشير		شير
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بيهوده)
مرغه	مرگه	ميريغه	مرغ

[1] خوشحال خان وايي، چه د پلار په بدګوئی سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

پنځمه برخه

پښتو او سنسکريت او اوستا ته مقايسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صايت توري ـ زورکي ـ مقايسه - صامت توري -
د اصواتو تطبيق له سنسکريت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ـ خج يا ايکسينت
(۳) ګرامر
اسماء - کميت - جنس - اعداد - افعال - د تانيث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمايم
پښتو او ميدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قديم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره يو ځاي سي، يوه کلمه ځيني تشکيل کيږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځيني اشکال وضع شوې دي، چه هغه مور حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځيني مخصوص اصوات لري، او ځيني اصوات بيا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقايسې له خوا مورکولای سو، چه د دوي نزديوالي يو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځيني توري صايت (ږغيز) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توريو تلفظ کيږي او دغه لومړي ډول توريو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وايي، دوهم ډول توري چه صامت او صحيح دي، حروف صحيحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکريت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقايسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صايت توري (حروف علة) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغيز توري يعني هغه حروف چه د صحيحو توريو د تلفظ لپاره کارکوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سرکي هر يو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقيقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف يوه نماينده (يعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پيښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پر) او (پل) چه د پيښ د اظهار لپاره بايد (پور) او (پول) وليکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زير) کارکوي، لکه (خبر) او (پس) چه د زير د اظهار لپاره بايد (ي) هم ورسره وليکله سي (خير او پيس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صايت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ يعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (وـ ی) ځيني جوړيږي لکه کار، نور، تير.

اما يو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پارسو (بود) او (نمود) يا (تير او شير) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صايت توري ټول دا شکل مومي:

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پيښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زير(-) لکه تر (تير) منه (مينه)	مجهوله ياء: تير، مينه

زورکي يا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وويل سوه، د پښتو حروف علت درې دي، او هر يو دوه حالته لري، چه ټول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ يو بل حرکت هم سته، چه مور ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زير او پيښ تر منځ يو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ويشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمايندګي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پاى کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) ليکله کيږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صايتو حروفو څخه شميرله کيږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کيف ليکله کيږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډيره ده، له حروف علت څخه ګڼله کيږي او په درج او ترکيب کي د حروف علت حکم پر جاري کيږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورګرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښې وي، لکه کتو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه مور د پښتو د صايتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولاى شو، يعني حرکات د مختلفو صايتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
٤- الف د پخ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو ليک کي اکثراً (هـ) نمايندگي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پيښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، او کله د کلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نياو.
٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پيښو څخه جوړيږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.
۷- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.
۸- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کتو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

۹- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زير) دي، لکه تير، پير، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، او کله ئې ږغ د کلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
۱۰- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زيرو څخه جوړيږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.
۱۱- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.
۱۲- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صايتو حرفو ۱۲ شکله زده کولاي سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کيږي، ځکه چه صايت حروف او د دغو ږغونه د ژبې د فونيک phonics (ږغپوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقايسې او پر تللې لپاره کار ځينې واخلي.

د دغي لوړي خبري د څېړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکريت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نزديوالي او د پښتو اصالت ښه ځينې معلوميږي.

مقايسه

مشهور انګليسي مستشرق هـ جوليس اګلنګ H. Julius Eggeling د ايډنبرګ د مقايسوي فيلولوژي پروفيسور، د سنسکريت د صايتو حروفو په باره کې داسي ليکي:

"له هندي ايرانيو دورو څخه (چه آريائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغير ئې ندي کړي، اما فقط هندي ايراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغير کړي دي:

له دوو صائتو توريو څخه مرکب آريائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کيده، هغه وخت چه د هندګرامر پوهانو واخيسته، نو ئې په اې E او O تبديل کړه، اما هغه اوږده ږغيز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وويل.

مثلاً د اوستا ډئيو daevo د سنسکريت ډيوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکريت سومه somah

د اوستا يوکسايس uxsais د سنسکريت يوکتهي ukthaih

د اوستا ګاوش gaush د سنسکريت ګئوه gauh

د هندي ايراني دورې د واويل سيستم سادګي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (ا_آ) ږغونه دوني ډير او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توريو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ويل کيدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونګه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکريت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره يو ځاي کيږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلوميږي:

هندو آروپائي	سنسکريت
i=oi-e	E-i
لکه يوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکريت واويل سيستم له قديمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکريت سره تقريباً يو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ويشل کيږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکريت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پيدا کوي هغه هم ښائي چه د محيط او زمانو اغيزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه وليکل سوه، په لاندي ډول له سنسکريت او اوستا سره سميدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توريو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا ګرامر، ص ۱.

(الف)

۱- زور په سنسکريت او اوستا کي سته، خو د زير او پيښ تر منځ يو صوت لري. نو ځکه بايد د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بيل ږغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ ږغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد ږغ (آ A) هم سنسکريت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفريق وسي نو په دواړو ږغوکي بيل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بيل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکريت کي سته، چه په پښتوکي دا ږغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نزدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبي لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا ږغ په سنسکريت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخميني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکريت کي بل ږغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو ږغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، يا هم دغسي ده چه معروف ږغ ئې د زير په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکريت او اوستا که بيل شکل هم لري.

۲- بل ږغ ئې اوږد دي چه مور مجهوله يا ورته وايو، او په سنسکريت او اوستا کي دا ږغ هم تقريباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر يا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخميني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر يا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بيل ږغ او شکل لري.[1]

توضيح: ځيني حروف علت چه په سنسکريت کي سته، لکه خفيف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکريت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صايت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

ټوله ژبي ځيني صحيح حروف هم لري، چه ږغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي ږغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځيني ژبي مخصوص صامت توري هم ولري.

[1] دا تطبيق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بريتانيکا (ج۱۹) له رويه په تخميني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمين او تقريب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تيروتي يم، معافي غواړم.

دلته تر هر څه دمخه بايد په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سيستم کي د محيط او اقليم او اجتماعي ضرورياتو اثر دوني دي، چه په نزدو اقليمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتياج پيدا کړيده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً يو توري په يوه ځاي کي خلق يو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبيعي احتياج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توريو ږغونه مور پر دوه ډوله ويشلاي سو، يو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله يو ږغ او مجرد صوت وي، له يوه مخرجه څخه په يوه وار راوزي، دغو ته مور مجرد ږغونه او يوازيني توري ويلاي سو.

ځيني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او يو رنګ ځې موندلي وي، داسي ږغونه مور مرکب ګڼو او هغه توري چه نمايندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبيق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نويو خلو کي لويږي، او نويو محيطو ته ځي په ځينو تورو نوي اصوات ګډيږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځير شي، له ديرشو توريو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

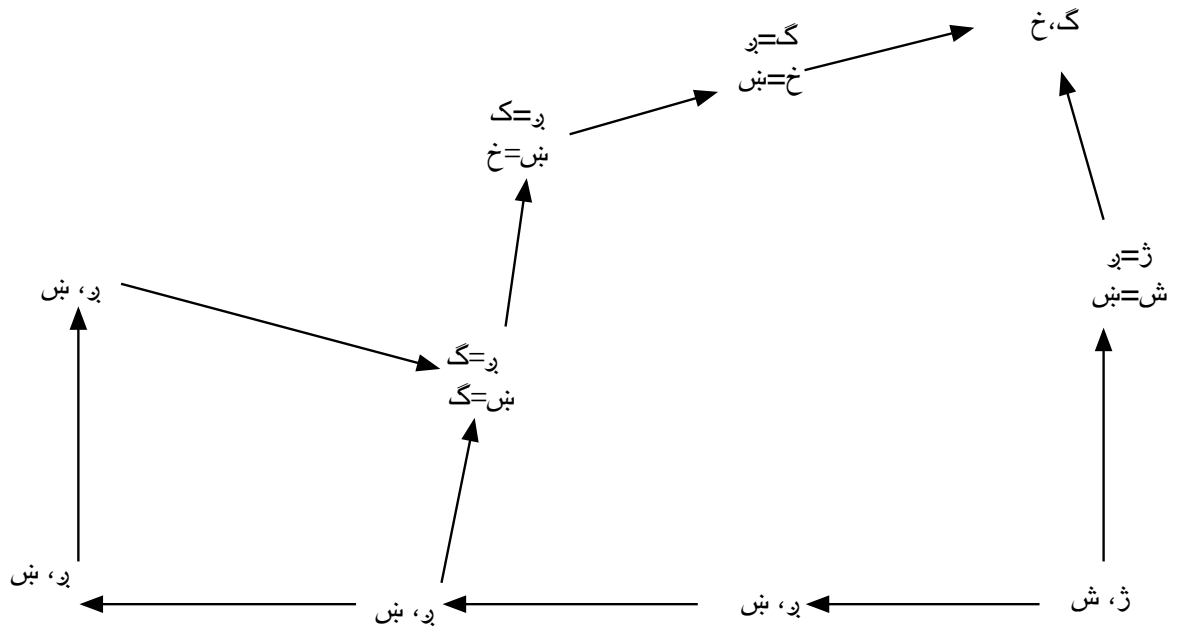
اما څلور صايت توري (ا،و،هـ،ی) خو بيل دي، د صحيحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شميرل کيږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) يو خيشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ← ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کيږي، په حقيقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توريود ترکيب په سبب ئې ږغونه ګرزيدلي دي.

دا نقشه وګوري

په دې نقشه کې د دوو توريو ګډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وګوري د (ژ) مرکب ړغ داسي تغير مومي:

ژ ← (ژ=ړ) ← ړ ← (ړ=ګ) ← ګ

اما د (ش) ړغ هم داسي مرکب کيږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشريح وسوه، نو به ولاړ سو، د ړغو د مقايسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحيح او صامت توري هم د سنسکريت او اوستا سره وګورو.

د سنسکريت او اوستا مرکب ړغونه

د سنسکريت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ۲۵ اصلي او صامت او نور صايت او د اعراب توري دي، پنځه ويشت صامت توري هم پر پنځو برخو ويشل کيږي:

۱- ستونيز (حلقي) gutturals

۲- تالوئيز (کامي) palatals

۳- ژبيز (زباني) cerebrals

غاښيز (دنداني) dentals

۵- شونډيز (لبي) labials

چه هر ډول له دغو څخه پنځه توري لري.[1]

اما په دغو توريو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد ږغ سره يو د (هـ) سپک ږغ ملګري کيږي، مثلاً (که، ګه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه مور دا ويلاي سو، چه اصلاً آريائي ږغونه چه په اصلي آريائي ژبه کي وه، هغه مجرد ږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکيب صورت ئې وروسته موندلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب ږغ مومي چه لکه نيمه (هـ) داسي ويل کيږي نو ګويا هر حرف که په زورکی ووايو د (هـ) يو سپک صوت مومي چه هغه مور نه ليکو.

دا هم بايد ووايو چه د مرکبو اصواتو طبيعت شرقي دي نه غربي يعني له بخدي څخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا ږغونه ډير دي او سنسکريت او نوري هندي پراکريت ژبي ټول داسي مرکب ږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو مور پوره غربي يعني له ايراني ځانګي څخه نسو بللاي چه دغه ږغونه په نيم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي يعني هندي نسو ګڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب ږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبيق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب ږغونه وپيژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکريت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبيق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکريت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد ږغ B

د سنسکريت باټ bat (لار) مجرد ږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب ږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکريت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا ږغ ئې (ف) او د سنسکريت ږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نزدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد ږغ P

ف: لکه فروشې frovashi (مقتدر) مرکب ږغ F, Ph

سنسکريت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد ږغ P

سنسکريت: پهه لکه پهاند phand (بوريا، تور) مرکب ږغ PH مرکب ته نژدې پښتو ږغ ئې لکه پږ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکريت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب ږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[1] د ماکډونل ويديک ګرامر او فرهنګ نظام.

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (يو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکريت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکريت: تهه لکه تهالي thali (تالی) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکريت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکريت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانې) مرکب ږغ TH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکريت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکريت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکريت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکريت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جگ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکريت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکريت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکريت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه چغ (پردۀ ني) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه يو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکريت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وويل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم بايد وويل سي، چه د سنسکريت او اوستا له مقايسې څخه داسي معلوميږي چه په مرکزي آريائي ژبو کي دا ږغ يو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکريت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته ميل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکريت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هنديان کان وايي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبايل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بيا نور قبايل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي وليدله نو گويا (خ) د پښتو نيم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا يو قسم صوت دي چه د (ت،س) يا (ث، ت) گډو اصواتو ته نزدې دي، پخپله په سنسکريت او اوستا کي نسته، مگر نوري آريائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (ځ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نزدې دي.

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ويل کيږي، په پارسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي ادا کولاځ، عوض ئې (ز) وايي، له دې معلوميږي چه د دغو دوو توريو له جنسه دي.

په سنسکريت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکريت کي روز ته وايي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قيمت ته وايي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځيني جوړيږي، په سنسکريت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځيدل هم کټ مټ دغسي دي. مگر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزيدل ويل کيږي.

له دې څخه معلوميږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آريائيانو کي و، مگر په هند او ايران کي په غوض نور نور ږغونه دريدلي دي. اوستا يو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکريت کي غاښيز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکريت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بيرق) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکريت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلوميږي، چه د (ډ) طبيعت شرقي دي، که بخدي د آريا مرکزي ځاي وگڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ويل کيږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکريت (ډ) لکه ډاين dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکريت (ډهـ) ډهگ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ايستاده) ډب (زمين عميق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آريائي ژبو او په اوستا او سنسکريت کي سته دا توري په سنسکريت کي نيم صوتي semi vowel کيف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار ديني) مفرد ږغ R

سنسکريت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبيعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکريت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ويل کيږي، په سنسکريت کي د کلماتو په سر کي ډيره لږ وي، مگر په منځ او پاي کي ډيره ده مثلاً :

سنسکريت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

پښتو: (ږ) لکه ږوند، پږ، پږاو، او نور.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روزـ روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کژ = کج = کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نظاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبې سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ اداکيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښاروکي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پارسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (گ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

نو د (غ) ږغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا ږغ (گ) ته مايل سو، او يو راز صوت ځيني پيدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه دا غ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکريت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکريت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي، او لږ څه ليري دي. د دې توري طبيعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکريت ږغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کيږي. نو گويا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمايندگي کوي، ځکه چه شرقي آريائيان (خ) نشي ويلاي.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد ږغ K

سنسکريت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد ږغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب ږغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد ږغ (گ) او په سنسکريت کي هم سته، مگر د سنسکريت ږغ ئې خورا په حلق کي ادا کيږي، چه کټ مټ د پښتو سره يو راز ندي او د حلقي توريو طبيعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کيږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد ږغ G

سنسکريت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد ږغ G

په سنسکريت کي که دا ږغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کيږي، لکه دمخه چه وويل سوه.

ل: دا ږغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پيدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قريب المخرج توري (ر) و، او په سنسکريت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقيقت کي (ل، ر) په اکثرو آريائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو ديوال په پاړسو ديوار دي، چه په انگليسي که هم دغه ريښه وال wall سته. د سنسکريت (ل) په اوستا کي د (ر) ږغ ورکوي مثلاً:

سنسکريت: شريلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سريرو sriro (ښکلي)

سنسکريت: هوکلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هوکرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکريت کي سته چه په خيشومي اصواتو کي شميرل کيږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره يو دي او په پښتو او نورو آريائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکريت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد ږغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد ږغ M

ن: په سنسکريت کي مجرد ږغ (نه) دي، او مرکب ږغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تيينکو کي ويل کيږي:

اوستا: (ن) لکه نافيه nafya (ناف، نو) مجرد ږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقريباً مرکب ږغ N
سنسکريت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد ږغ N
سنسکريت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب ږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وويل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکريت د ږغيزو او صحيحو توريو تر منځ ډير مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کيږي، لاندي د تلفظ ځيني خصوصيات راوړل کيږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکريت کي په ساکن توري ابتداء کيده، او لکه چه ځيني محققين وائي، دا خاصيت د آريائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (يا سامي خوا) ته ميل کوي، دا خاصيت ځيني ځي.

پښتو او سنسکريت دا آريائي مذيت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډير لويدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کيده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ايران ولويد نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډير داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه يو زايد الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کيده، مگر وروسته چه سامي اغيزي ډيري سوې، يو زايد الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصيت کي پښتو ډيره سنسکريت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصيت دواړو ژبو له اصلي آريائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ايکسينت) Accent

ايکسينت يعني د تلفظ زور او د ږغ تکيه چه په پښتو ئې خج بولو په اکثرو آريائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکريت کي خورا ډير ؤ، له ويدا او قديمو گرامر پوهانو له بيانه ښکاري، چه د سنسکريت ايکسينت يو ډول

[1] دا تطبيق د بريتانيکا (ج ۱۹) او ويديک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک ليکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

موسيقيت درلود، او د ټونيک tonic په رنګ و، د ږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړيدونکي او ګښته کيدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لومړی ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډير مشابهت لري، او د سنسکريت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ايکسينت څخه په نظم کي کار اخيستل کيدي، او په ويدي قديمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر ويد ځانته د ايکسينت سيستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ويدي الفاظو پر يوه يا دوه سلاييلو باندي ايکسينت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکيبي الفاظو کي ايکسينت مکرر کيدي چه غبرګ خج double accent ورته وايو. د سنسکريت د مرکباتو ايکسينت accentuation of compounds بيل احکام او اصول درلوده، او تقريباً په ټولو ګرامري احکامو کي ايکسينت بيل بيل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قديمو نسخو کي (پر خلاف د ويدا) هيڅ ډول ايکسينت نه ليدل کيږي، او نه په ليک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ايکسينت په پارسي کي خورا لږ مراعت کيږي. مګر په پښتو کي ايکسينت يو د تلفظ مهم رکن دي او ډير کلمات په همدغه ذريعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره يو وي، خو په خج سره بيليږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) توريۍ (ترائي) اته (مقياس طول باندازۀ يکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډير دي، او لکه ايکسينت چه په سنسکريت کي ډير عموميت درلود او عموميت لري په بښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ويلاي سي چه ايکسينت د آريائي ژبو يو مهم خاصيت دي، او ښائي چه په آريائي اصلي ژبه کي هم و، مګر وروسته چه ويدي او سنسکريت ژبه په هند کي د علم ذريعه وه، او د آريائيانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکريت کي خج ډير انواع وموندل، او په نظم کي ډير داخل سوه.

(۳) ګرامر Grammar

د پښتو ګرامري ساختمان او بنيه ډيره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آريائي ژبو سره ورته ده. د مقايسوي څيړني د تکميل لپاره زه غواړم چه دلته د ګرامر ځيني اساسي او بنيادي مواد له سنسکريت او اوستا سره وګورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ويديک ګرامر، ص ۷۷-۱۰۷.
[2] اوستا ګرامر، ص ۲-۲۹۳.

اسماء Nouns

د ژبې له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکيب کي هم دغه مواد ډير په کار کيږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات يا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکريت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځيني اسماء په آخر کي تغير مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکريت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) عليت ablative (٦) اضافي يا ملکيت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي vocative[1].

ښايي چه په آريائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بيا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې ږغيز (صايت) دي په مختلفو حالتو کي تغيير مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مګر له ځينو آريائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغير وتلي، او دا قديم خاصيت ئې بايللي دي مثلاً فارسي او انګليسي دا خاصيت لږ لري.

کميت Number

په سنسکريت او اوستا کي نوم د شمير له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنيه، جمع. مګر په اوستا کي تثنيه يو مخصوص کيف لري، چه د ظرفي حالت يو مخصوص شکل ښکاره کوي[2] او عمومي نده.

مګر وروسته له آريائي ژبو څخه تثنيه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثتيه نسته. ښائي چه تثنيه اصلي آريائي ژبني خاصيت نه وي، او د سامي مدنيت يوه اغيزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصيت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري يو دليل دا دي چه بيله سنسکريته په نورو آريائي ژبو کي تثنيه اوس نده پاته، نو که دغه خاصيت خاص آريائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زايل کيداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصيت، د سنسکريت غوندي قوي او مطرد ندي، معلوميږي چه اصلي آريائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنيه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[3]

---

[1] اوستا ګرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.

[2] اوستا ګرامر، ص ٦٢.

[3] دروس پهلوي، ج ۱ ص ۳۱.

جنس Gender

سنسکريت او اوستا دواړو تذکير او تأنيث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بيليده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[۱]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسيم په اصلي آريائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکريت او اوستا او پښتو ځيني وزيږيدې، هم د دغو درو جنسو تقسيم پکښې پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکير او تأنيث لحاظ کيدي، مگر له پارسي ژبې څخه بالکل ووت. په ځينو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لږ او ډير سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکريت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبې مؤنثات ځانله نښانې او علايم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شميرله کيږي، دې ته مورِ اوس سماعي مؤنث وايو، چه د سنسکريت دگرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتيب کي اکثر آريائي ژبې سره نزدې دي سنسکريت، اوستا، پښتو هيڅ بيلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکريت کي له يوه تر لسو پوري اعداد بيل نومونه لري، وروسته پر عشري سيستم برابر، هغه تر لس ګڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره يو ځاي کيږي، سل زره په ويدائي دوره کي loksoh بلل کيده، چه وروسته د lakh کلمه ځيني جوړه سوه.[۲]

په سنسکريت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کيږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کيږي، په يوناني او لاتيني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انګليسي تر شلو پوري د سنسکريت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، يعني لومړی عشرات وروسته احاد ويل کيږي.

مثلا په سنسکريت کي وايو ايکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وايو دايوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انګليسي کي هم دا نظام قايم دي، يازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انګليسي کي دا نظام ګرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کيږي لکه بيست و يک

[۱] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹٥٦.

[۲] بريتانيکا، ح ۱۹ص ۹٥۲.

twenty one او نور، مګر په پښتو او سنسکريت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ويل کيږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وګوري، چه پښتو ته څنګه نژدې دي.[1]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکريت
١	يو	ايوه aeva	ايکم ekam
٢	دوه	دوه dva	دوا dva
٣	درې	تهري thri	تري tri
٤	څلور	چتور catwar	چتوار catvar
٥	پنځه	پنچه panca	پانچه panca
٦	شپږ	ښوش shvas	شش sas
٧	اوه	هپته hapta	سپتا sapta
٨	اته	اشته asta	اشتا asta
٩	نه	نو nava	تاوه nava
١٠	لس	دسه dasa	داشه dasa
٢٠	شل (ويشت)	ويسيتي visaiti	ويشتي visati
٣٠	ديرش	تهريست thrisat	تريشت thriset
٤٠	څلويښت	چتوريست catwarest	چتواريشت catwarisat
٥٠	پنځوس	پنچاست pancasat	پنچاشت pancasat
٦٠	شپيته	ښوستي shvasti	ششتي sasti
٧٠	اويا	هپتايتي haptaiti	سپتتي saptati
٨٠	اتيا	اشتايتي astaiti	اشيتي asiti

[1] اوستا گرامر، ص ١٠٦.

۹۰	نيوي	نوايتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبو کي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبو کي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالو کي هم د سنسکريت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډير دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمير او تصريف او تغير دا ټول هغه خصوصيات دي، چه په پښتو کي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکريت يوه اسمي ريښه لري چه له هغه څخه بيا د اداتو په الحاق افعال بندکيږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنيه نلري، او د سنسکريت افعال ئې لري، په دې خصوصيت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنيث حروف

په سنسکريت کي هم لکه پښتو د تأنيث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آ ـ ی)[1] او په پښتو کي داکار (هـ) ورکوي مثلاً خر ـ خره، وز ـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکريت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آ ـ ن=يه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتو کي د نفي لپاره استعماليږي، مثلاً: نه ځم ـ يه نه ځم.

دکلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آريائي ژبو کي که مطالعه وسي، او کلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کيږي، چه اکثر اسماء او کلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبو کي چه سته په آريائي ژبو کي نسته. اوستا او سنسکريت دواړه دا خاصيت لري او د آريائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکريت جامد اسماء نلري، علماء وايي: چه ټوله کلمات ئې ريښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکريت د کلماتو ټولي اصلي ريښې تر ٤٠٠ زياتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کليه چه (اسماء

[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

معلول په علت ندي) په آريائي ژبو کي نه تطبيق کيږي، او که مور پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عينا لکه اوستا او سنسکريت له ريښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکريت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وايي او دا ريښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر يا آس شړي وايي (اشه=برو) او (اش) د ګوچنو په ژبه بوده ته هم وايي، د سنسکريت (وه) يو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکريت (اشوه) دواړه له دغي ريښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ريښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډير نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسيطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ريښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکريت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ريښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ريښه په سنسکريت کي (جر) وه يعني زړيدل، ذليل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زيات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړيدل هم دواړه دغه د (جر) ريښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ريښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره يو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکريت کي ريښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه د کښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که مور په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته يوه سابقه (کښې) عيناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زياته شوې ده، له دغو ريښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سدـ ست) دي چه په سنسکريت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګويا آريائي زړې ژبې ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ريښې لري، چه د پښتو ژبې اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور يوه ريښه مومي او له بسيطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړۍ پلا چه هديره يعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسيط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ يعني استخوان ديره يعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې يو (د) يا (ډ) حذف سو هديره

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

ځيني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه يا پوزه په پښتو کي بيني ته وايو په پارسي پوز د انسان او حيوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز- پوزه- پزه) په آريائي ژبو کي مستعمل او عنصري توري ئې (پ- ز) دي نو گويا په پښتو کي (پزه- پوزه) چه (بيني) ته ويل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په يوه مناسبت پر ايښو شوی دي چه د آريائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قديم اصول لکه په سنسکريت او اوستا کي چه پر لغاتو اوکلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتو کي جاري دي، که عوام وغواړي چه د يوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتو کي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ايروپلان يعني طياره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ريکارد ټيکله بولي ځکه چه لکه ټيکله گردی دي.

[1] فرهنک نظام.

ضمايم

پښتو او ميدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړيو برخو کي هم اشاره وسوه، ميديان يا مادیان آريائي خلق وه، چه د قبل المسيح د اومي پيړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ايران کي يو سلطنت جوړ کړ، مؤرخين وائي چه دا خلق تر مسيح لس پيړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي مونږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قديم آريائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قديمه آريائي ژبه ګڼله کيږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبيق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پارسو Old Persian سره ډيره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه ميدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آريائيانو له باخترہ کړي دي، د ايران په ورشوګانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له ميدي ژبي څخه مونږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هيروډوت د مؤرخينو پلار، له دغي ژبي څخه يوه کلمه ضبط کړيده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

ګريرسون وائي: چه ميدي ژبي د ايران په شرقي خوا کي ويلې کيدې ځکه نو د پامير او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوڅي او پښتو ټوله په ميدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزديوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي يوي کلمې ته چه له ميدي ژبي څخه پاته ده، ډيري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سګ sag بولي چه له ميدي څخه ليري کلمه ده.[4]

که د ميدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه يوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزديوالي لري.

---

[1] ايران قديم، ص ۳۹.

[2] ايراني مطالعات.

[3] د هيروډوټ جغرافيا، ص ۲۸۹.

[4] لنګوستک سروې آف انډيا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

پښتو او زړه فارسي (فرس قديم)

د مورخينو په اصطلاح زړه پارسي يعني فرس قديم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ايران "پارس" کي ويله کيده، او د مخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوي نوشتې او دفاتر او ډبر ليکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بيله ځينو ليکونو چه پر ډبرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو ليکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په ميخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډيره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډبر ليکونه په ايران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کيږي، او په درو څلورو ژبو په ميخي خط کښلي شوي دي، يعني يو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عيلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه ليري په پارس کي پيدا سوې وه، او بايد له پښتو سره ډيره نزدې نه وي، مگر بيا هم ځکه چه ريښې يې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچينې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، يو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قديمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

ا- اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه ليکلې سوې ده، چه لومړي جزو يې د پښتو اور دي، د ايران د زړې پارسي په ډبر ليکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: يعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ريښه په سنسکريت او ويدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولې سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: يعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: يعني ښه چه په سنسکريت کي (سو) دي او د پښتو ايجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

---

[1] د ايران د ادبياتو تاريخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاريخ ادبيات ايران، ص ٤.

[3] د همائي تاريخ ادبيات ايران، ج ا ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

۵- دروکا: يعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکريت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[۱] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: يعني اسپ، چه په سنسکريت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس-اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تيره سوه.

۷- يوترا: يعني پسر. دا کلمه د استخر د داريوش په کتيبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[۲] چه په اوستا کي هم (يو تهره) او په سنسکريت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[۳]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

۸- پيسو pisu: يعني پيس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پيس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئيسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

۹- پمون pamon: يعني گرگ، چه اوس په پښتو کي پم يعني گرگ او پمن گرگين سته.

۱۰- نامکا namka: يعني نام، دا کلمه په سنسکريت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتيبو کي د يوې مياشتي نوم (انامکا) و، يعني بې نومه.[۵]

۱۱- مرگا marga: يعني مرغ دا کلمه په سنسکريت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د يوې مياشتي نوم و، چه د ايران په زړو کتيبو کي ذکر راغلي دي. مرگا يعني مرغه او (زنا) يعني زوول. ځکه چه دا مياشت د مرغانو د زوکړې وخت و، نو په دغه نامه ياده سوې ده.[۷] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قديمو کلمه ته نژدې دي.

۱۲- وياخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د يوې مياشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی يعني بی، اخنا يعني يخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (يه) = د سنسکريت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (يخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ٤۵.

[۲] نمونهٔ ادبيات ايران.

[۳] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲٤.

[٤] فرهنگ نظام، ج۲ ص ۱۵۱.

[۵] تاريخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

[٦] فرهنگ نظام، ج۵ ص ۱۱۰.

[۷] تاريخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

داکلمه په اوستاکي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستاکي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډې مقايسې څخه چه فقط په يو څو لغتوکي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا څرګندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آريائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړيو برخو کي چه اشاره وسوه، ريگويدا اوگاتها دواړه يو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ويل کيده، تر دې حده چه اسلامي مورخينو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آريائيانو ډير نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روايات لکه مهابهارتا او راماينا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، رياضيات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په يادوله، البيروني دا مطلب په ښه ډول تصريح کوي، حتي دي وايي چه ما د اقليدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکريت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک يعني يو راز نظم تبديل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډير رواج درلود، او اکثر ديني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ويلي دي، په ويدي علومو کي ډير اهميت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آريائي اقوامو قديم منظومات، په سنسکريت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلايبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلايبل (گړ) تناسب او په شمير کي مطابقت ضروري و، قافيه ډيره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکريت علم العروض (چهند) ډير ارت علم دي، او هم ډير کتابونه پکښې کښل سوي دي، او علامۀ البيروني پخپل کتاب الهند کي يو باب د دغه علم د تفصيل لپاره مخصوص کړي دي، مگر اساسي قاعده هغه د سلايبل (گړ) شمير دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د گړ په حساب بيل بيل رنگ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغير کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د گړ حساب دي، چه د يو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رويه بايد برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار يعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقليد کي ندي ويل سوي، دغه رنگ او خاصيت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصيدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ويل سوي دي، مگر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خليل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کيداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنگ نظام، ج ٤.

نو ګويا ټول پښتو اشعار، کم چه په ديوانو کي مضبوط دي يا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سينه په سينه نقل کيږي، د سلايبل او ګړ پر حساب برابريږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر يو مهم وزن لنډۍ ده، چه د دغه لومړۍ مسرۍ به ضرور (۹) ګړه، او دوهمه مسرۍ به ئې (۱۳) وي،چه د يوې لنډۍ مجموع ګړونه (۹+۱۳)=۲۲ کيږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کيږي، او دا د ګړ حساب يو خاص آريائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قديمه پاته دي. د پښتو او سنسکريت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خليل بن احمد عروض يو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قديم آريائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځايه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکيښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره يو ځای کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارګوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځينو خبرو کي تير وتي يم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شير، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البيروني له کتاب الهند څخه د (بدھ) اصل بيان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقيه وکوت البيروني وايي چه د ماني په (شاپورګان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقيه فاضل مترجم (صيرفی) په حاشيه کي ليکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنيا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما يعبد الکافر من بده

(د آثار الباقيه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپينتمان تحليل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صريح ډول البيروني (سفيد تومان) ليکلي دي چه د (سپين تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقيه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځيني برخي، له قديمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقيه د ترجمې آخر).

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په لیکلوکي ما له ځینوکتابو څخه اسفاده کړیده، او هر مقصد چه مي له یوه کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه که مي هغه کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغوکتابو نومونه بیل راوړم. (حبیبي)

۱- قاموس فیروز آبادی
۲- اقرب الموارد
۳- معیار اللغه
٤- تعریفات سید شریف جرجانی
٥- دایرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
۷- جواهر الدب هاشمی
۸- ارشاد القاصد سخاوی
۹- روح تنقید، محی الدین قادري
۱۰- ادبیات انکلیسی بروک
۱۱- د ادبیاتو زدکړه جان مورلی
۱۲- عین الادب و السیاسه د ابن هذبل
۱۳- مقدۀ ابن خلدون
۱٤- طبقات الادباء
۱٥- محجم الادباء - یاقوت
۱٦- کشف الظنون - حاجی خلیفه
۱۷- کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
۱۸- تاریخ ادبیات ایران - جلال همائی
۱۹- نفایس الفنون
۲۰- انسکلوپیډیا بریتانیکا
۲۱- انسکلوپیډیا - امریکانا
۲۲- زبدة الصحایف فی اصول المعارف
۲۳- الفلسفة اللغویه - جرجی زیدان
۲٤- آرینز - گورډن چائیلډ
۲٥- پښتو گرامر - راورټی
۲٦- تمدن ایرانیان خاوري - جیگر
۲۷- ایران قدیم - پرینا
۲۸- کمبرج هستري آف انډیا - ج ۱
۲۹- ویدک انډیا راگوزن
۳۰- تاریخ هریوډوت- مکالي
۳۱- تمدن هند - گوستاو لوبون
۳۲- هند قدیم
۳۳- تاریخ هندیها - هنتر
۳٤- اثار عتیقۀ آریا
۳٥- هند ریگویدي - داس
۳٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
۳۷- تاریخ افغانستان - کهزاد
۳۸- هند قدیم - پاینکار
۳۹- اوستا - دارمستتر
٤۰- میخي خطوط - ویسباخ
٤۱- مردمان قدیم
٤۲- مقدمۀ تاریخ هند قدیم - اکبر شاه
٤۳- ریگویدا ـ گریفت
٤٤- اتهروا ویدا - گریفت
٤٥- گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤۷- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤۸- تاریخ مرصع - افضل خان خټک
٤۹- تاریخ ادبیات ایران - براون
٥۰- تاریخ شرق اقصی
٥۱- هند مدنیت بخش
٥۲- ریگویدک کلچر
٥۳- حیات افغاني - حیات خان
٥٤- آریانا - کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥۷- جغرافیای هیرودوت - ویلر
٥۸- جغرافیای تاریخي ایران - بارتولډ
٥۹- انسکلوپیډیاي اسلام
٦۰- تاریخ باختر - راولسن
٦۱- تاریخ الکامل ابن اثیر
٦۲- تاریخ طبري - ابن جریر
٦۳- تاریخ سیستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبیبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبیبی
٦۷- متریدیتس، ج۱ - ایډلنگ
٦۸- وقایع کابل- الفن ستون

٦٩- گرامر پښتو - بيلو
٧٠- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
٧١- گرامر پښتو - ترومپ
٧٢- سلسلهٔ لسانيات اكاديمي لنين گراد، ج ٤
٧٣- گرامر پښتو - لوريمر
٧٤- راپورت السنهٔ هند ـ گريرسن، ج ١٠
٧٥- علم اديان ـ فرلانگ
٧٦- معلومات هندي ـ ويبر
٧٧- مذهب ويدي - اولډنبرگ
٧٨- مذهب ويدي - بلومفيلډ
٧٩- تاريخ ابو الفداء
٨٠- حدود العالم
٨١- گزيټر افغانستان
٨٢- نسبت نامهٔ افاغنه - عبدالسلام خان
٨٣- فرهنگ اوستا
٨٤- خورده اوستا
٨٥- قاموس هندي و انگليسي ـ ډنكن فوربس
٨٦- السنه پامير
٨٧- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
٨٨- فرهنگ نظام - محمد علی
٨٩- ويدا در ممالک شمال - لاكمينا
٩٠- تاريخ ادبيات سنسكريت - مكډونل
٩١- جغرافياي شمال غرب هند
٩٢- آرين ساختن هند - دوت
٩٣- كتاب الهند - البيرونی
٩٤- بودهست انډيا
٩٥- تعليمات ويدا
٩٦- التنبيه و الاشراف - مسعودی
٩٧- مفاتيح العلوم - خوارزمي
٩٨- المنجد
٩٩- الصيدله - البيروني
١٠٠- مخزن الا دويه
١٠١- فقه اللغه پښتو - يعقوب حسن خان
١٠٢- دساتير آسماني
١٠٣- منوشاستر
١٠٤- مجلهٔ آثار عتيقهٔ هند، ج١١
١٠٥- زين الاخبار - گرديزي
١٠٦- آداب الحرب - فخر مدبر
١٠٧- آثار الباقيه - البيرونی
١٠٨- تفسير الجواهر - طنطاوی جوهری
١٠٩- تاريخ ادبيات ايران ـ شفق
١١٠- گرامر اوستا - جكسون
١١١- جورنال ايشياتک سوسايتی ١٨٧٢
١١٢- مروج الذهب مسعودی
١١٣- دبستان مذاهب - فاني
١١٤- لغت فرس - اسدي
١١٥- تاريخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
١١٦- فرهنگ ناصری
١١٧- مجلهٔ آريانا - كابل
١١٨- تعلقات هند و عرب - سيد سليمان ندوی
١١٩- فتوح البلدان - بلاذری
١٢٠- چچ نامه، ترجمهٔ اليت
١٢١- كتاب البلدان ـ ابن فقيه همدانی
١٢٢- آثار البلاد ـ قزوينی
١٢٣- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
١٢٤- معلومات زرتشتي - جيكسون
١٢٥- گرشاسپ نامه
١٢٦- شهنامه - فردوسی
١٢٧- قانون مسعودی - البيرونی
١٢٨- فرهنگ نوبهار
١٢٩- فرهنگ انندراج
١٣٠- گنج دانشش
١٣١- مجلهٔ كابل
١٣٢- سرگذشت الفاظ - ميكس ميولر
١٣٣- گرامر ويدی - مكډونل
١٣٤- سخندان فارس ـ آزاد
١٣٥- آثار العجم - فرصت
١٣٦- دروس پهلوی
١٣٧- كتاب الهند - البيروني
١٣٨- مطالعات ايراني - دارمستتر
١٣٩- نمونهٔ ادبيات ايران

Download from: aghalibrary.com